

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZLERİ KOORDİNATÖRLÜĞÜ

Sayı: 01 Yıl: 2024

EVLIYA ÇELEBİ

Siyasal Bilimler Dergisi / Journal of Political Sciences

EVLIYA ÇELEBİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ
Sayı:1 / 2024

EVLIYA ÇELEBİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ
EVLIYA ÇELEBİ JOURNAL OF POLITICAL SCIENCES

Sayı / Number: 1
EKİM / OCTOBER 2024

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ
Prof. Dr. Ayşe Nur SIR DÜNDAR
Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU
Doç. Dr. Eray ACAR
Doç. Dr. Erkan ÇAV

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graftic Design & Typest

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Adem DÖNMEZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Evliya Çelebi Siyasal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Uygulama ve Araştırma Merkezleri Koordinatörlüğü,
Kütahya-Türkiye
evliyacelebisbd@dpu.edu.tr

EVLIYA ÇELEBİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ
Sayı:1 / 2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sunuş

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK

Editörden

Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Makaleler

Sıdıka BOYACI, Şakir TURAN

Temettuat Kayıtlarına Göre Akşehir Sancağı
İshaklı Kazasına Bağlı Mandıra Karyesinin
Sosyo-Ekonomik Durumu

1-11

Ahmet Ali KÜTAHYALI

İttihat ve Terakkinin Meşrutiyet İktidarını
Devralışı ve Sahiplenişi: Arşiv Belgelerinde
Meşrutiyet Aleyhine Söz Söyleyenlerin
Soruşturmaları

12-20

Mustafa ESEN

Milli Birlik Komitesinin Amerika İle
İlişkilerinin Belirlenmesinde Devralınan
Hazinenin ve Borçların Rolü

21-29

Hüsamettin İNAÇ, Furkan ŞENTÜRK

James Rosenau: Uluslararası İlişkilerin
Küreselleşme Olgusu Ve Siyasetin
Dönüşümü

30-40

**Hüsamettin İNAÇ, Ahmed Hasan
SHAMKHI**

ABD-Çin Rekabetinin Yeni Dünya Düzenine
Yansımaları

41-53

Beyzanur KINA

İran'ın Şii Politikası

54-64

EVLIYA ÇELEBİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ
Sayı:1 / 2024

SUNUŞ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezleri Koordinatörlüğü'ne bağlı olarak yayımlanmaya başlayan **Evliya Çelebi Siyasal Araştırmalar Dergisi**'nin ilk sayısını siz değerli okuyucularımızla buluşturmanın gururunu yaşıyoruz.

Dergimizin ismini taşıyan Evliya Çelebi (1611-1685), yalnızca Osmanlı coğrafyasını ve kültürünü kayıt altına almasıyla değil, aynı zamanda döneminin siyasi, sosyal, askeri ve kültürel yapısını gelecek nesillere aktarmasıyla da dünya tarihinin eşsiz isimlerinden biridir. Seyahatnamesiyle bilgiye duyduğu tutkuyu ortaya koyan Evliya Çelebi, bize bugün de bilimsel çalışmaların yol göstericisi olabilecek bir miras bırakmıştır.

Evliya Çelebi'nin bu dergiye isim olması, bir yandan onun Kütahyalı kimliğine duyduğumuz vefa borcunu ve ismini gelecek nesillere aktarma arzumuzu, diğer yandan ise onun bakış açısıyla bilginin evrenselliğini ve geleceğe ışık tutma çabasını paylaşma isteğimizi ifade etmektedir. Bu çerçevede, siyasi, sosyal, askeri, ilmi ve coğrafi alanlarda akademik çalışmalara ev sahipliği yapacak dergimizin hem yerel hem de küresel ölçekte önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Dergimizin hazırlanmasında emeği geçen Uygulama ve Araştırma Merkezleri Koordinatörlüğü ekibine, editörlerimize ve yayın süreçlerinde katkı sağlayan tüm değerli çalışma arkadaşlarımıza teşekkür eder, bu derginin bilim dünyasına değerli katkılar sunmasını temenni ederim.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

EVLIYA ÇELEBİ SİYASAL BİLİMLER DERGİSİ
Sayı:1 / 2024

EDİTÖRDEN

Kıymetli Evliya Çelebi Siyasal Araştırmalar Dergisi okuyucuları,

İlk sayımızda sizlerle birlikte olmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Uzun bir hazırlıktan sonra yayın hayatına başlayan **Evliya Çelebi Siyasal Araştırmalar Dergimizde**, ulusal ve uluslararası ölçekte Lisansüstü eğitimde bulunan gençlerimizden başlayarak akademiyanın en üst aşamasına kadar sosyal bilimler alanında katkı sunmaya çalışıyoruz.

21.yy'da yeniden şekillenme olan Dünya Düzeninde, Küresel bir aktör olarak varım demek ve tarihimizden gelen sorumluluk bilinciyle ülkemizin zengin kültür birikimlerini geleceğin nesillerine akademik bir titizlikle ulaştırabilmenin gayreti içindeyiz. Amacımız gençlerimizin bir pergel gibi bir ayağı tarihinde bulunurken diğer ayağıyla da kendi malı olarak gördüğü gerçekleri dünyanın neresinde olursa olsun alıp ülkesine getirmesi ve bunları geliştirip insanlığa sunması hedefindeyiz.

Başta Rektörümüz Süleyman KIZILTOPRAK olmak üzere çok sayıda değerli idareci, yazar, hakem ve okuyucu dergimize emeğini, bilgisini, tecrübe ve desteğini kattı; Evliya Çelebi Siyasal Araştırmalar Dergisi bu sayede doğdu. Gayemiz bu başarının büyük bir titizlik, emek ve özveriyle devam ettirilmesi ve daha çok akademisyen ve okuyucunun bu kaynaktan daha çok istifade etmesini sağlayabilmektir.

Bu sayımızda Siyaset Bilimi, Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanlarında hazırlanmış yedi adet makale yer almaktadır. İlk sayımızda emeği geçen bütün idareci, akademisyen, yazar, inceleyici ve mesai arkadaşlarıma teşekkür ediyor, hepinize iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Editör

**TEMETTUAT KAYITLARINA GÖRE AKŞEHİR SANCAĞI İŞAKLI KAZASINA
BAĞLI MANDIRA KARYESİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU**

**Sıdika BOYACI¹
Şakir TURAN²**

Öz

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarının en önemlisi vergilerdir. 1839 Tanzimat'ın ilanıyla yeni düzenlemeler getirilen alanların biri de vergiler olmuştur. Sade bir hale getirilmiş ve miktarları ve türleri belirlemek için temettü sayımları yapılmıştır. Sayım kayıtlarının tutulduğu temettuat defterleri bölgenin mal, mülk, hayvan, arazi, emlak ve yaşayan bütün insanların mal varlıklarını içermektedir.

Bu çalışmada Konya vilayetine bağlı Akşehir Sancağı'na tabi olan İshaklı Kazası Mandıra Karyesi'nin sosyo-ekonomik durumu temettuat kayıtları ışığında incelenmektedir. İncelemeler neticesinde; hane reis isimleri, meslekleri, ödediği vergi türleri, gelir giderleri ve mal varlıkları kayıtlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İshaklı, Mandıra Karyesi, ekonomik durum, vergi, gelir düzeyi.

**SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF THE DAIRY STAFF OF İSHAKLI DISTRICT
OF AKŞEHİR SANJAK ACCORDING TO DIVIDEND RECORDS**

Abstract

The Ottoman Empire's most important source of income was taxes. With the declaration of the 1839 Tanzimat, one area where new regulations were brought was taxes. They have been simplified, and dividend counts have been made to determine the amounts and types. The dividend books, in which the census records are kept, contain the property, animals, land, real estate, and assets of all people living in the region.

This study examines the socio-economic status of the dairy village of Ishaklı town, which is subject to the Akşehir sanjak of Konya province, in light of dividend records. The investigations obtained the names of the heads of households, their occupations, the types of taxes they paid, their income expenses, and their assets.

Key Words: İshaklı, Mandıra, economic situation, tax, income rate.

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, sidika.boyaci0@ogr.dpu.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-4805-8733

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, sakir.turan@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6584-2618

Giriş

1. Akşehir'in Tarihi

İlk Çağdan itibaren yerleşim yeri olma özelliğini taşıyan Akşehir, doğu yönüne gidebilmek için kıymetli bir güzergâh üzerinde olduğu bilinen bir şehirdir (Bahar, 2013). Tymbrion, Philomelium, Akşar, Ahşar, Seher-i Beyza ya da Belde-i Beyza olarak isimlendirilmektedir. (Yavuzyılmaz; Karakök, 2016) Coğrafi olarak Sultan Dağları eteğinde Akşehir Gölü'nün 8 km güneyinde bulunana kent Konya vilayetine bağlıdır. Frigya ve Kapadokya arasında işlek bir yol üzerinde yer almaktadır. Başlangıçta Sart olup Ninova'ya uzanan Kral Yolu ticaret yolunu da geçtiği bir yerleşim yeridir. (Darkot, 1997).

Akşehir Bizans Dönemi'nin önemli bir bölümünde İstanbul'dan doğuya geçiş için kullanılırken, bu imparatorluğun son evrelerinde Suriye'ye gidiş yolunun en önemli güzergahı olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparator Ramanos'un bu güzergahı kullanıp Suriye'ye geçtiği bilinmektedir. Ortaçağ'da I. Haçlı ordusu da Sultan Dağları'nın güneyine yönelmiştir. Zira ordu mevcut su kaynaklarının I. Kılıçarslan tarafından zehirlenmesi ihtimali dolayısıyla bu yolu güvenli bulmamıştır. Alman İmparatoru Frederic Barbaros'un kuzey yolunu tercih ederek Akşehir ovasına girmiş olduğu ve Kilikya'ya kadar zorluklarla karşılaştığı bilinmektedir (Yurdakul, 2011). Selçuklu dönemine gelindiğinde ise Konya-İstanbul güzergahı için hem Akşehir hem de İshaklı önemli bir mevki olarak görülmektedir.

1466 tarihine kadar Karamanoğlu ve Osmanlı arasında el değiştiren Akşehir'in (Erdoğan, 1990), fiziki olarak yapılanması Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları döneminde oluşmaya başlamış ve Osmanlı döneminde ilerlemeye devam etmiştir (Korkmaz, 2019). 1465 yılında Osmanlı tarafından alınması ile idari yapısının değişmediği bilinmektedir (Erdoğan, 1990). Akşehir'in Osmanlı vezirlerine tımar olarak verilmiş olduğu da bilinmektedir. Sevr anlaşmasıyla kısa süreli de olsa İtalyanlar tarafından işgal edilen kent, Kurtuluş Savaşı'nda ise Batı Cephesi Karargahı olarak kullanılmıştır (Yavuzyılmaz; Karakök, 2016).

Osmanlı döneminde Anadolu, Suriye, Mısır, Arabistan, Rumeli ve Balkan ülkelerine giden yolların başlangıç yeri İstanbul'dur. Başkent İstanbul'dan Anadolu ve Rumeli'ye sağ, sol ve orta kol olarak üç kol şeklinde dağılan bir yol sistemi uygulanmaktadır (Armağan, 1990). Bu yolların birbirleri ile bağlantıları tali yollar aracılığıyla sağlanmaktadır. Akşehir Anadolu sağ kol üzerinde bulunmaktadır. Bu güzergâh Üsküdar, Gebze, Eskişehir, Akşehir, Konya, Adana, Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergâhını takip etmekte olan hac yoludur.

Akşehir hem konumu hem de bünyesindeki eserler açısından önemli bir yere sahip olmuş ve önemini korumuştur. Birçok seyyahın da uğradığı bir kent olmuştur (Yavuzyılmaz; Karakök, 2016). Akşehir, tarihin her döneminde yaşanmış olaylara mekân olmuş bir kent olma özelliğine de sahiptir. Bununla birlikte ticaret gibi önemli bir toplumsal faaliyetin de içerisinde yer alması bakımından değer kazanmıştır.

1.1. Temettuat Kavramı

Kar etmek anlamına gelen temettü kelimesi Arapça kökenlidir. Çoğul hali olan temettüat ise karlar, kazançlar anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 1996). Temettüat, temettü vergisi olarak tüccar ve esnafın senelik kazancı üzerinden alınan vergi kayıtlarıdır (Pakalın, 1993).

1839 Tanzimatın ilanı ile tebaanın sosyal, hukuki ve mali olarak eşit kabul edilmesi, o zamana kadar ocaklık olarak devlete temin edilen mükellefiyetleri sona erdirmiştir. Bunun yerini tek bir verginin ödenmesi almıştır. Verginin alınabilmesi içinse tebaanın gelirinin bilinmesi gerekmiştir. Tebaanın geliri kapsamında, vergi görevlileri gözetiminde bütün mal mülk ve hayvanları içeren temettü sayımları yapılmaya başlanmıştır. Böylece 1840 yılı itibariyle vergiler tespit edilerek köy ve mahallelerin ödeyecekleri miktarlar belirli hale gelmiştir (Kolay, 2016).

Sayımlar hanelere göre kayıt altına alınmaktaydı ve bunlarda hane sahibinin ismi unvanı ve mesleği yer alırdı. Kayıt altına alınan diğer bilgiler; menkul ve gayrimenkul servet, kişinin ekili veya nadasa bırakılmış tarla, bahçe, bağ ve çayırlarının dönüm miktarları bulunmaktadır. Kira ile tutulan veya kiraya verilen toprakların dönüm olarak miktarı, kimden kiralandığı veya kime kiraya verildiğinin kayıtları mevcuttur. Hane sahibinin küçük ve büyükbaş hayvanlarının cins ve miktarı ile değirmen, dükkan, boyahane, debbağhane, kışlak vb. gayrimenkul servetin sayısı ve birim büyüklükleri de bu kayıtlarda yer almaktadır (Yükçü ve Fidan ve Soysal, 2013).

Ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmış olan temettüat tahrirleri Tanzimat'ın kapsama alanına giren topraklarda gerçekleştirilmiş olup, genel olarak H.1260-1261/M.1844-1845'li yıllarda tutulmuştur. Temettüat Defterleri, içindeki malumatlar esas tutularak alfabetik olarak kaza ve eyaletlere ayrılmıştır (Tunç, 2018). Kayıtlarda yer verilen bilgiler, bölgenin sosyo-ekonomik durumunu ayrıntılarıyla inceleme imkânını sunmaktadır.

2. Temettüat Kayıtlarına Göre Mandıra Karyesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

İncelemesi yapılan belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ML.VRD.TMT.d.10107 numaralı kayıtlardır. Mandıra Karyesi 'ne ait veriler 4 sayfa halinde taranmıştır. Sayfa numaraları sonradan eklenmiş olup 2 numaradan başlamaktadır. Bu kayıtlara göre Mandıra Karyesi 18 haneden oluşmaktadır. Temettuat kayıtları usulüne göre yalnızca hane sahibinin ismine ulaşabilmekteyiz. Bu nedenle nüfus miktarı tahminen belirlenebilmektedir. Nüfusun 90 kişi olabileceği tahmin edilmektedir.

Her hane, numarası ile aynı rakam kullanılarak belirtilmiştir. Belge “Konya eyaletinde havi olduğu kazalardan İshaklı kazasına tabi Mandıra karyesinde mukim ahali-yi İslam'ın emlak ve arazi ve temettuat müfredat defteridir.” cümlesiyle başlamaktadır (BOA, ML, 10107, 1845) . Hane sahibinin isminin üst kısmında mesleği, vergi-yi mahsusa miktarı, aşar rüsumu, zirai ürünlerinin miktarları yer almaktadır. İsmnin altındaki kısımda ise sahip olduğu büyükbaş, küçükbaş ve binek hayvanları, tarla ve bahçe miktarları ve varsa arı kovanı miktarları yer almaktadır.

2.1. Aile ve Hane Reisi İsimleri

Tablo 1. *Aile ve Hane Reisi İsimleri*

Aile İsimleri	Hane sayısı	Hane Reisi İsimleri	Sayı
Ali Oğlu	2	Ali	2
Mehmed Oğlu	2	Mehmed	3
Ömer Oğlu	3	Halil	2
Ahmed Oğlu	2	Hüseyin	2
İbrahim Oğlu	1	İbrahim	3
İbiş Oğlu	2	Osman	2
Kara Muslu Oğlu	2	Murad	1
Hüseyin Oğlu	1	Mustafa	1
Mustafa Oğlu	1	Hasan	1
Kel Ömer Oğlu	1	Ahmed	1
Çaylı Mehmed Oğlu	1		

Aile isimleri hanelerin tamamında “oğlu” ibaresi ile birlikte zikredilmiştir. En çok ismi bulunan aile Ömer oğlu ailesi olup 3 hane sahibi bu aileye mensuptur. Diğer ailelere bakıldığında Ali oğlu, Mehmed oğlu, Ahmed oğlu, İbiş oğlu ve Kara Muslu oğlu aileleri ikişer kez zikredilmiştir. Birer kez ise İbrahim oğlu, Hüseyin oğlu, Mustafa oğlu, Kel Ömer oğlu ve çaylı Mehmed oğlu aileleri yer almaktadır. Hane reisleri isimlerinde en çok kullanılan isim Mehmed ve İbrahim'dir. Lakap kullanılmış olan ailelerde bulunmaktadır. Kullanılan lakaplar; Kara, Kel ve Çaylı olarak yer alır.

2.2. Hane Reislerinin Meslek Bilgileri

Tablo 2. Meslek ve Ek Gelir Meslekleri

Hane / No	Hane sahibi	Mesleği	Ek Gelir Mesleği
1	Ali Oğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	Tüccar
2	Mehmed Oğlu Ali	Ziraat Erbabı	
3	Mehmed Oğlu Halil		
4	Ali Oğlu Hacı Mustafa	Ziraat Erbabı	Tüccar
5	Ömer Oğlu Halil	Ziraat Erbabı	
6	Ahmed Oğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	
7	İbrahim Oğlu Osman	Ziraat Erbabı	Çoban
8	İbiş Oğlu Osman	Ziraat Erbabı	
9	İbiş Oğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	
10	Kara Muslu Oğlu Murad	Ziraat Erbabı	
11	Hüseyin Oğlu Osman	Ziraat Erbabı	
12	Ahmed Oğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	
13	Ömer Oğlu Hasan	Ziraat Erbabı	
14	Ömer Oğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	
15	Mustafa Oğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	
16	Kara Muslu Oğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	Irgat
17	Kel Ömer Oğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	
18	Çaylı Mehmed Oğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	Irgat

Karyede bulunanlar hakkında ulaştığımız diğer bir bilgi ise meslekleri hakkındadır. Bu bilgiler karye sakinlerinin sosyo-ekonomik durumunu açıklayabilmek için büyük bir öneme sahiptir. Bazı hanelerle ilgili kayıtlarda tek meslek yer alırken bazılarında ek gelir mesleklerine de yer verilmiştir. Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere tüccarlık, çobanlık ve ırgatlık karyede ek gelir meslek grupları içinde sayılmıştır. 1 numaralı hane sahibi Ali oğlu Ahmed ve 4 numaralı hane sahibi Ali oğlu Hacı Mustafa’nın ek gelir meslekleri tüccarlıktır (BOA, ML, 10107, 1845). 7 numaralı hane sahibi İbrahim oğlu Osman’ın ek gelir mesleği çobanlıktır (BOA, ML, 10107, 1845). 16 numaralı hane sahibi Kara Muslu oğlu Ahmed’in (BOA, ML, 10107, 1845) ve 18 numaralı hane sahibi Çaylı Mehmed oğlu Mehmed’in ek gelir mesleği ırgatlıktır (BOA, ML, 10107, 1845).

2.3. Zirai Faaliyetler

Tablo 3. Hane Sahiplerinin Dönüm Cinsinden Tarla Kayıtları

Hane / No	Hane Sahibi	Mesleği	Mezru tarla	Gayri Mezru Tarla	Bahçe	Toplam
1	Ali Oğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	20	20	2	42
2	Mehmed Oğlu Ali	Ziraat Erbabı	8	7		15
3	Mehmed Oğlu Halil					
4	Ali Oğlu Hacı Mustafa	Ziraat Erbabı	250	25	2	277
5	Ömer Oğlu Halil	Ziraat Erbabı	8	7		15
6	Ahmed Oğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	5	5		10
7	İbrahim Oğlu Osman	Ziraat Erbabı		37		37
8	İbiş Oğlu Osman	Ziraat Erbabı	7	8		15
9	İbiş Oğlu Hüseyin	Ziraat Erbabı	10	10		20
10	Kara Muslu Oğlu Murad	Ziraat Erbabı	10	10		20
11	Hüseyin Oğlu Osman	Ziraat Erbabı	13	5		18
12	Ahmed Oğlu Mustafa	Ziraat Erbabı	10	10		10
13	Ömer Oğlu Hasan	Ziraat Erbabı	10	10	1	21
14	Ömer Oğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	7	7		14
15	Mustafa Oğlu İbrahim	Ziraat Erbabı	10	7		17
16	Kara Muslu Oğlu Ahmed	Ziraat Erbabı	10	10	0.5	20,5
17	Kel Ömer Oğlu Mehmed	Ziraat Erbabı	10	10		20
18	Çaylı Mehmed Oğlu Mehmed	Ziraat Erbabı		5		5

Tablo 4. Yetiştirilen Tarım Ürünleri

Hane / No	Hane Sahibi	Buğday	Afyon	Haşhaş	Arpa
1	Ali Oğlu Ahmed	5	280	5	6
2	Mehmed Oğlu Ali	2	220	6	
3	Mehmed Oğlu Halil				
4	Ali Oğlu Hacı Mustafa	2	120	2	6
5	Ömer Oğlu Halil	2	80	2	4
6	Ahmed Oğlu Hüseyin	2			3
7	İbrahim Oğlu Osman				
8	İbiş Oğlu Osman	1	80	2	4
9	İbiş Oğlu Hüseyin	2			4
10	Kara Muslu Oğlu Murad	2	80	2	5
11	Hüseyin Oğlu Osman	1	80	2	1
12	Ahmed Oğlu Mustafa	2	80	2	3
13	Ömer Oğlu Hasan	2	160	4	2
14	Ömer Oğlu İbrahim	1			2
15	Mustafa Oğlu İbrahim	5	160	4	5
16	Kara Muslu Oğlu Ahmed	2			2
17	Kel Ömer Oğlu Mehmed	3	80	2	2
18	Çaylı Mehmed Oğlu Mehmed				

Hanelerin her birine ait olan tarla, bağ ve bahçe miktarları dönüm olarak belgede yer almaktadır. Buna göre karyede bağ sahibi kimse bulunmamaktadır. 3 numaralı hane sahibi Mehmed oğlu Halil haricindeki her hane sahibine ait tarlalar mevcuttur. Sadece Ali oğlu Ahmed, Ali oğlu Hacı Mustafa, Ömer oğlu Hasan ve Kara Muslu oğlu Mehmed'in bahçeleri vardır. Aynı ailedeki Ali oğlu Hacı Mustafa'nın bahçe miktarları da birbirine eşittir (Bkz. Tablo 3).

Tarla kayıtları iki grup halindedir: Mezru tarla ve gayri mezru tarla. Bunlar zirai faaliyetin durumunun anlaşılabilmesi için önemlidir. Mezru tarla diğerine oranla daha fazla görülmektedir. 4 numaralı hane sahibi Ali oğlu Hacı Mustafa'ya ait olan 250 dönümlük tarla mezru tarlalar arasında en büyük olanıdır (BOA, ML, 10107, 1845). 7 numaralı ve 18 numaralı hanelerin mezru tarlası bulunmamaktadır. 18 numaralı hanenin yalnızca gayri mezru tarlası bulunmaktadır. En fazla gayri mezru tarlaya sahip hane ise 7 numaralı hanedir (BOA, ML, 10107, 1845; Bkz. Tablo 3)

Bir hane hariç tamamı ziraat erbabı olan karyede yetiştirilmekte olan tarım ürünleri buğday, arpa, afyon ve haşhaştır. Miktarlar karşılaştırıldığında afyon birinci sıradadır. Hiçbir tarım ürünü bilgisi bulunmayanlar, 3 numaralı, 7 numaralı ve 18 numaralı hanelerdir. 6 numaralı, 9 numaralı, 14 numaralı ve 16 numaralı haneler yalnızca buğday ve arpa yetiştirmektedir. Bunların dışındaki haneler dört ürünü de yetiştirmiştir (Bkz. Tablo 4)

2.4. Hayvancılık Faaliyetleri

Tablo 5. Büyükbaş Hayvanlar

Hane / No	Sağman Manda	Danası	Dügesi	Manda Öküzü	Sağman İnek	Danası	Dügesi	D.öllenmiş Manda	Danası	Dügesi	Öküz	Döllenmiş İnek	Danası	Dügesi	İnek Danası
1	4			6	4										
2	1			3	3	2		2	2						
3															
4	3		4	6	8			1			2	3	2	3	
5	1	2		2								2			2
6				2	2										
7					1										
8	1		2		2		1				3				
9	1	1		2											
10	1	2			1						2				
11					1			2	1	2	2				
12	1		1	2											
13	3	1	1	2	1										
14	1		1		2		1				1				
15	2	2		2	2						2				
16	3			2	2										
17	1				1	1					2				
18	2		2				1								

Sosyo-ekonomik durum için önemli faktörlerden bir diğeri ise hayvancılık faaliyetleridir. Büyükbaş, küçükbaş ve binek hayvancılığın yanında arı kovanı verileri de incelenen belgelerde yer almaktadır. Belgelerin yazımında her hayvan türünün yan yana yazılmasına dikkat edildiği görülmektedir. Genel yazıma bakıldığında büyükbaşların öncelikli olarak yazıldıkları görülmektedir. En fazla hayvan yetiştiriciliği de büyükbaşta görülmektedir. Küçükbaş ve binek hayvancılık miktarı oldukça azdır.

Hayvancılık faaliyetlerinde en çok büyükbaş hayvancılık görülmektedir. Bu türde hayvana sahip olanlar arasında en fazlası, 4 numaralı haneye aittir. En fazla beslenen hayvan ise sağman manda ve inektir. En fazla sağman inek sahibi olan 4 numaralı hanede 8 adet inek bulunmaktadır (Bkz. Tablo 5). Kayıtlarda hayvanların yavruları da ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Sağman mandanın danası ve dügesi, sağman ineğin danası ve dügesi, döllenmiş mandanın ve ineğin danası ve dügesi ile inek danası belgelerde yer almaktadır. Bunların arasında 11 adet bulunan sağman manda dügesi en fazla miktara sahip olanıdır. Hiç büyükbaş hayvanı olmayan hane bulunmaması dikkat çekmekle birlikte, 7 numaralı hanenin yalnızca 1 sağman ineğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bilgi de bu hanenin karye içerisindeki en düşük miktarda küçükbaş hayvana sahip olduğunu göstermektedir. (Bkz. Tablo 5).

Tablo 6. Küçükbaş Hayvanlar

Hane / No	Hane Sahibi	Kuzu	Oğlak	Sağman Ağnam	Döllenmiş Ağnam	Sağman Keçi	Döllenmiş Keçi
1	Ali oğlu Ahmed	30	8	50	40	10	
2	Mehmed oğlu Ali						
3	Mehmed oğlu Halil						
4	Ali oğlu Hacı Mustafa	12		20	100	5	3

Küçükbaş hayvancılığın karye içerisindeki her hanede bulunmadığı görülmektedir. Yalnızca 2 hanenin, yani 1 ve 4 numaralı hanelerin küçükbaş hayvanlara sahip olduğu görülmektedir. Miktarı en fazla olarak belirtilen hayvan ise 100 baş olarak kayıt altına alınan döllenmiş ağnamdır (Bkz. Tablo 6). Karyedeki insanların genellikle büyükbaş hayvancılıkla uğraştıkları görülmektedir. Yük ve binek hayvancılığı ise küçükbaş hayvancılık gibi az miktarda karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Tablo 6 ve Tablo 7)

Tablo 7. Yük ve Binek Hayvanları

Hane / No	Hane Sahibi	Merkep	Dişi Merkep	Kısrak	Döllenmiş Kısrak
1	Ali Oğlu Ahmed				1
2	Mehmed Oğlu Ali	2	1		
3	Mehmed Oğlu Halil				
4	Ali Oğlu Hacı Mustafa	2	2	1	
5	Ömer Oğlu Halil		2	2	
6	Ahmed Oğlu Hüseyin	1			
7	İbrahim Oğlu Osman				
8	İbiş Oğlu Osman				
9	İbiş Oğlu Hüseyin				
10	Kara Muslu Oğlu Murad			Yok	
11	Hüseyin Oğlu Osman	1			
12	Ahmed Oğlu Mustafa	1			
13	Ömer Oğlu Hasan	1			
14	Ömer Oğlu İbrahim				
15	Mustafa Oğlu İbrahim		1		
16	Kara Muslu Oğlu Ahmed		3		1
17	Kel Ömer Oğlu Mehmed				
18	Çaylı Mehmedoğlu Mehmed	1			

Yük ve binek hayvanlara en çok 4 numaralı hane sahiptir. 3 numaralı, 7 numaralı, 8 numaralı, 9 numaralı, 14 numaralı ve 17 numaralı hanelerde hiç binek hayvanı bulunmamaktadır. 10 numaralı hane sahibinin ise kısrak cinsi kaydı bulunmasına rağmen adet bilgisine ulaşılamamıştır.

Arı kovanı bulunan aileler de bulunmaktadır. En fazla arı kovanına sahip olan 15 numaralı hane sahibi Mustafa oğlu İbrahim'dir. 8 numaralı, 13 numaralı ve 16 numaralı hanelerde ise birer adet bulunmaktadır (Bkz. Tablo 8)

Tablo 8. Arı Kovanı Sayısı ve Gelirleri

Hane / No	Hane Sahibi	Kovan Adedi	Yıllık Hasılatı
5	Ömer Oğlu Halil	5	100
8	İbiş Oğlu Osman	1	
12	Ahmed Oğlu Mustafa	2	40
13	Ömer Oğlu Hasan	1	40
15	Mustafa Oğlu İbrahim	6	120
16	Kara Muslu Oğlu Ahmed	1	20
17	Kel Ömer Oğlu Mehmed	2	40

Hayvan gelirlerini karşılaştırdığımızda en fazla gelirin büyükbaştan geldiği görülmektedir. Miktar olarak 4 numaralı hane birinci sıradayken gelir olarak 1 numaralı hane ilk sıradadır. Toplam gelire de 1 numaralı hane birinci sıradadır. En az gelire sahip olan ise 7 numaralı hane sahibidir (Bkz. Tablo 9).

2.5. Hayvancılık Faaliyetlerinden Elde Edilen Gelirler

Tablo 9. Hayvancılık Gelirleri

Hane/ No	Büyükbaş Hayvan Toplamı		Küçükbaş Hayvan Toplamı		Yük ve Binek Hayvan Toplamı		Hayvan Gelirleri (kuruş)
	Sayı	Hasılat	Sayı	Hasılat	Sayı	Hasılat	
1	14	360	138	440	1		800
2	13	120			3		120
3							
4	32	300	140	356	6		656
5	9	60			4	30	90
6	4	60			1		60
7	1	30					30
8	9	120					120
9	4	60					60
10	6	90					90
11	8	150			1		150
12	4	60			1		60
13	8	210			1		210
14	6	120					120
15	11	240			1		240
16	7	180			4		180
17	5	90					90
18	5	120			1		120
TOPLAM	146	2370	278	796	24	30	3196

2.6. Vergi Miktarı Bilgileri

Tablo 10. Vergi Miktarları

Hane / No	Hane Sahibi	Vergi-yü Mahsusa	Aşar Rüşumu	Tahminen Temettuat	Toplam
1	Ali oğlu Ahmed	300	181,5	2580	481,5
2	Mehmed oğlu Ali	180	88,5	620	285,5
3	Mehmed oğlu Halil			300	
4	Ali oğlu Hacı Mustafa	300	121	3370	421
5	Ömer oğlu Halil	180	76,5	760	256
6	Ahmed oğlu Hüseyin	126	35	410	161
7	İbrahim oğlu Osman	44		180	44
8	İbiş oğlu Osman	35	56,5	515	91,5
9	İbiş oğlu Hüseyin	30	40	460	70
10	Kara Muslu oğlu Murad	50	71,5	625	121,5
11	Hüseyin oğlu Osman	50	41,5	395	91,5
12	Ahmed oğlu Mustafa	130	25,5	245	155,5
13	Ömer oğlu Hasan	180	86,5	730	266,5
14	Ömer oğlu İbrahim	50	20	320	70
15	Mustafa oğlu İbrahim	195	139,5	1290	334,5
16	Kara Muslu oğlu Ahmed	180	32	800	212
17	Kel Ömer oğlu Mehmed	136	70,5	620	206
18	Çaylı Mehmed oğlu Mehmed				

Belgelerde ulaştığımız son bilgiler ise vergi miktarlarıyla ilgilidir. Bunlar üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Vergi-yi mahsusa, Aşar rüşumu ve tahminen temettuat şeklinde zikredilmektedir. Her bir işlem defter üzerinde yapılarak toplam şeklinde yazılmıştır. Tahminen temettuatı en yüksek olan 3370 oranı ile Hacı Mustafa'nın sahibi olduğu 4 numaralı hanedir. En az olan ise 180 oranlı İbrahim Oğlu Osman'ın sahibi olduğu 7 numaralı hanedir. En fazla miktardaki vergi-yi mahsusayı 300 oranları ile 1 numaralı hane sahibi Ali Oğlu Ahmed ve 4 numaralı hane sahibi Ali Oğlu Hacı Mustafa ödemiştir. En fazla aşar rüşumunu da 181,5 oranıyla 1 numaralı hane sahibi Ali Oğlu Ahmed ödemiştir (Bkz. Tablo 10)

3. Sonuç

Çalışmamızda incelediğimiz belgeler ışığında görmekteyiz ki; Mandıra karyesi ziraat erbabı ailelerin yaşadığı bir karyedir. Zirai ürünlerden arpa, buğday, afyon ve haşhaş yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ek gelir mesleği gerçekleştiren hane sahipleri de bulunur. Tüccarlık, çobanlık ve ırgatlık olmak üzere üç farklı ek gelir mesleği bulunmaktadır. Hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında ise büyükbaş, küçükbaş ve binek hayvancılığı yapılmakta olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. En yoğun gerçekleştiren hayvancılık faaliyetinin ise büyükbaş hayvancılığı olduğu görülmektedir. 18 hanelik küçük bir karye olmasına rağmen arı yetiştiriciliği faaliyeti de gerçekleştirmektedir.

Meslekler incelendiğinde ekseriyetle ziraat erbabı olduğu bilinse de hayvancılık faaliyetlerinin de karyenin ekonomisine katkısının büyük miktarda olduğu görülmektedir. 146 büyükbaş, 278 küçükbaş ve 24 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır. Toplamda 448 adet olan hayvanlardan

elde edilen gelir 3196 kuruş olarak hesaplanmıştır. Karye içerisinde yalnızca 2 hanenin küçükbaş hayvancılık ile uğraştığı göz önüne alındığında bu hayvancılık türünün miktar olarak oranı daha fazla olmaktadır. Karyenin tamamına yayılmış bir faaliyet olmadığı görülse de küçükbaş hayvancılık ekonomik bir değere sahiptir. Bunun yanında arıcılık faaliyeti de bulunan karye, sosyo-ekonomik açıdan hane sayısına göre oldukça verimli ve çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir. Gelir vergilerine bakıldığında da ekonomik düzeyinin iyi bir durumda olduğu anlaşılabilmektedir.

Belgelerin yapısı dolayısıyla da geniş yelpazeli bir ürün çeşidine sahip olduğu ilk bakışta görülmektedir. El ile tutulmuş olan yararlanmış olduğumuz belgeler, ayrıntılı bir şekilde nizami olarak yazılmaktadır. Vergiler, bilgileri yanlarına hangi vergi olduğu yazılarak alt alta toplam şeklinde yazılmıştır. Çalışmamız içerisindeki tablolar şeklinde hazırlanan veriler belgelerde yazılı bulunan işlem sonuçlarına yer verilerek hazırlanmıştır. Vergilerin kayıtları tutulurken herhangi bir işlem hatasına rastlanmamıştır.

Kaynakça

BOA, ML.VRD.TMT.d.10107

Armağan, A.L., (2000). XVIII. Yüzyılda hac yolu güzergahı ve menziller. *Osmanlı Araştırmaları* içinde (C. 20, ss. 73-118). İstanbul.

Bahar, H.,(1996). Akşehir. *Konya Ansiklopedisi* içinde (C.1, ss. 153-183). Konya.

Darkot, B, (1997). Akşehir. *MİA* içinde (C.1, ss. 277-278), Eskişehir.

Devellioğlu, F., (1996). *Temettü'-Temettüat*. Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, On Üçüncü Baskı. Ankara, 1073

Erdoğan, M.A.,(1990). Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murat Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri. *Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi (OTAM) Dergisi*, 1(1)128-161

Kolay, A., (2016). XIX. Yüzyıl Ortalarında Çekmeköy'de Nüfus ve Meslek Bilgileri, I. Çekmeköy Sempozyumu Bildiriler Kitabı (22-23 Ekim 2016) içinde (ss. 45-69), İstanbul.

Korkmaz, G., (2019). *Temettuat defterine göre Akşehir Kazasına bağlı Gürnes, Çakırlar, Eğrigöz, Yahsiyan Orta Bermende Karyelerinin sosyo-ekonomik durumu*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya

Pakalın M. Z.,(1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3, İstanbul.

Tunç, R., (2018) *Nüfus ve temettuat defterlerine göre Beşkonak Nahiyesi ve Işıklar Karyesinin sosyo-ekonomik durumu (1844-1845)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Yurdakul, İ., (2011). *1835 Tarihli Temettuat defterlerine göre bazı mahallelerinin sosyo-ekonomik yapısı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya

Yükçü S. ve Fidancı N. ve Soysal U., (2013). Osmanlı Devleti'nde temettuat defterleri'nin önemi ve vergisel açıdan değerlendirilmesi: Tire Kazası örneği. 3. *BMAC Konferansı (19-22 Haziran 2013)* içinde (ss.171-199). İstanbul.

Yavuzılmaz, A. ve Karakök C.,(2016). Seyahatnamelerde Akşehir. *Seyahatnamelerde Konya* içinde (ss. 363-421). Konya.

İTTİHAT VE TERAĞKİNİN MEŞRUTİYET İKTİDARINI DEVRALİŞI VE SAHİPLENİŞI: ARŞİV BELGELERİNDE MEŞRUTİYET ALEYHİNE SÖZ SÖYLEYENLERİN SORUŞTURMALARI

Ahmet Ali KÜTAHYALI¹

Öz

21 Mayıs 1889'da kurulup, gün geçtikçe Osmanlı dâhilinde gelişip "İttihat ve Terakki" adını alan cemiyet, ileride partiye dönüşmüş ve 1908 seçimlerinde baskısını göstererek resmen iktidar partisi olmuştur. Parti olmak suretiyle legal hale gelen oluşumun gayesi memlekette tek söz sahibi olmaktır. Bu yolla siyasi programlarını hazırlayan İttihat ve Terakki Fırkası, evvela kendisinin memleket dâhilinde "hürriyeti" getiren kahramanlar olarak tanınmasına sebep olmuş, Osmanlı'da Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığı sansüre son vermek suretiyle "kurtarıcı" misyonuna devam etmiştir. Lakin çok geçmeden İttihatçılara karşı Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey gibi muhalefet girişimleri olmuştur. Hasan Fehmi Bey az zaman sonra 6 Nisan 1909 tarihinde kurşunlanmak suretiyle vefat etmiştir. Bu cinayetin müsebbibi olarak ise İttihatçılar görülmüştür. İttihatçılar, kendilerine karşı memlekette gelişen kitlesel muhalefeti sezerek ona göre yeni politikalar üretmeye çalışmışlardır. Bu olayların üzerinden çok geçmeden ise 31 Mart Vakası meydana gelmiş, Derviş Vahdeti önderliğinde İstanbul'da ayaklanan halka bazı askerler katılınca İttihatçılar, Selanik'te bulunan 3. Ordu ile İstanbul'a gelerek isyanı uzun süren uğraşlar sonucu bastırmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra memleket genelinde sıkıyönetim ilan edilmiş, başına da Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Sıkıyönetimin getirisi olarak ise Sultan II. Abdülhamit'in uyguladığına benzer sansür programı başlamış ve o zamanın matbuatları bu sansürden nasibini almışlardır. Bu tedbirler yalnız sansürle de kalmamış, Meşrutiyet aleyhine söz söyleyen kim varsa araştırılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu siyasi ortamda soruşturma geçiren bazı kişiler arşiv belgeleri ışığında okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır. Bu şahıslar arasında Müslüman, gayrimüslim hatta akli melekesi yerinde olmayan kişiler arşiv belgeleri arasından özellikle seçilmiş, dönemin siyasi ve sosyal havası okuyucuya en objektif şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Sıkıyönetim, Sansür, Soruşturma

THE İTTİHAT VE TERAĞKİN'S TAKEOVER AND APPROPRIATION OF THE CONSTITUTIONAL GOVERNMENT: INVESTIGATIONS OF THOSE WHO SPOKE AGAINST THE CONSTITUTIONAL GOVERNMENT IN ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

Founded on May 21, 1889 and gradually developing within the Ottoman Empire and taking the name of "Union and Progress", the society later turned into a party and officially became the ruling party by showing its pressure in the 1908 elections. The aim of the organization, which became legal by becoming a party, was to have the sole say in the country. The Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Fırkası), which prepared its political programs in this way, first made itself known as the heroes who brought "freedom" to the country, and continued its "savior" mission by ending the censorship imposed by Sultan Abdülhamit II in the Ottoman Empire. However, there were soon opposition attempts against the Unionists, such as Hasan Fehmi Bey, the editor-in-chief of the newspaper Serbesti. Hasan Fehmi Bey died a short time later on April 6, 1909 by being shot. The Unionists were seen as the perpetrators of this murder. The Unionists sensed the mass opposition against them in the country and tried to formulate new policies accordingly. Not long after these events, the March 31st Incident took place, When some soldiers joined the people who revolted in Istanbul under the leadership of Derviş Vahdeti, the Unionists came to Istanbul with the 3rd Army in Thessaloniki and suppressed the rebellion after a long struggle. After the suppression of the rebellion, martial law was declared throughout the country and Mahmut Şevket Pasha was appointed as its head. As a result of martial law, a censorship program similar to the one implemented by Sultan Abdülhamit II began and the newspapers of the time were subjected to this censorship. These measures were not limited to censorship alone, but efforts were made to investigate anyone who spoke against the Constitutional Monarchy. Some of the people who were investigated in this political environment are presented to the reader in the light of archival documents. Among these people, Muslims, non-Muslims and even mentally incompetent people were specifically selected from archival documents, and the political and social atmosphere of the period was tried to be presented to the reader in the most objective way.

Keywords: Constitutional monarchy, Martial law, Censorship, Investigation

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ahmetalikutahyali@gmail.com.
ORCID: 0009-0001-0060-4133

Giriş

19. yy. Osmanlısının sonlarına gelindiğinde, askeri ve mülki sınıfın meşrutiyet istekleri radikal olarak gün yüzüne çıkmıştı. Söz konusu meşrutiyet talebini yerine getirecek kişi ise Sultan II. Abdülhamit olacaktı. Sultan II. Abdülhamit döneminin başlarında genel manzarada özellikle havas sınıfı ile ilişkiler iyi gitse de akabinde I. Meşrutiyet'i ve Kanun-i Esasi'yi ilan etmek suretiyle halkın ve özellikle de yönetici sınıfın sevgisini kazanan Sultan, çok geçmeden Anayasadaki haklarını kullanarak Meclisi tatil etmiş, memlekette “İstibdat Dönemi” olarak tanınacak dönemi başlatmış, Meşrutiyet yanlılarının bir nevi düşmanı olmuştur (Aykaç, 2021: 641).

21 Mayıs 1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi'nde İttihad-ı Osmanî Cemiyeti namında kurulan örgüt ise Osmanlı Sultanı ve Halifesi olan II. Abdülhamit'e ve onun istibdadına karşı şiddetli muhalefet hareketini başlatacak olan ilk azimli adımı atmıştır. Cemiyet üyelerinden Ahmet Rıza Bey'in telkinleri ile 1895 yılında cemiyet adını, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. 26 Eylül 1907 tarihinde yayınlanan bildiri sonucu 1906 senesinde Selanik'te kurulan “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” ile cemiyet “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” adı altında birleşmiştir (Semiz, 2014: 220).

Meşrutiyet'in yeniden gelmesi ve Kanun-i Esasi'nin yeniden uygulanması için ilk başkaldıran subay olan Kolağası² Resne Tabur Kumandanı Resneli Niyazi Efendi, emrindeki yaklaşık 160 askeri ile birlikte dağa çıktı ve Makedonya'da isyan bayrağını çekti (Yener, 2014: 47). Bu isyana, Ohrili Eyüp Sabri ve Binbaşı Enver Bey de katılmış ve böylelikle isyanın çapı oldukça büyümüşü (Çavdar, 2019: 97). Bu olaylar sonucu Sultan II. Abdülhamit, İttihatçıların üzerine isyanı bastırması için Şemsi Paşayı göndermiş, fakat Paşa faytonundan inerken cemiyete üye Teğmen Atıf (Kamçıl) Efendi tarafından yedi temmuzda vurulmuştur.

Artık isyan iyice kızışmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk defa kendi adını kullanarak Sultan II. Abdülhamit'e 21 Temmuz günü telgraf çekmiş, Anayasanın yeniden uygulanması talebinde bulunmuştur. Vaziyetin ciddiyetini iyice kavrayan Sultan, bir gün sonra Sadrazam Ferit Paşa'yı görevden almış, onun yerine Küçük Sait Paşa'yı Sadrazam ilan etmiştir. Bu hiç şüphesiz ki, İttihatçıların Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirme yolundaki ilk radikal başarılarından birini teşkil etmiştir (Vatandaş vd., 2008: 54).

Sultan II. Abdülhamit, İttihatçıların üzerine isyanı bastırması için bu seferde Mareşal Tatar Osman Paşa'yı göndermiştir. Fakat 22 Temmuz'da Mareşal Tatar Osman Paşa'yı da tutuklamak suretiyle etkisiz hale getiren cemiyet üyelerinin önünde büyük bir engel kalmamıştır. Akabinde 23 Temmuz'da Preşova ve Firzovik halkında Saraya Meşrutiyet isteklerini içeren telgraflar çekilmiştir. Aynı gün içinde İttihatçılar Manastır, Makedonya ve Rumeli'nin birçok büyük merkezinde top atışlarıyla “Hürriyet'i” yani ikinci Meşrutiyeti ilan etmişlerdir (Afyoncu, 2018: 286-287). Durumun vaziyetini Yıldız Sarayına bildiren ve oldu-bittiye getirilen Meşrutiyet ve İttihatçılar karşısında yaşlı monark II. Abdülhamit'in yapacak bir şeyi kalmamış ve durumu kabullenmek zorunda kalmıştır (Vatandaş vd., 2008: 54).

Sultan II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908 tarihinde bir irade-i seniyye yayımlayarak, Anayasanın yeniden uygulanmaya başlanacağını, zaten Kanun-i Esasi'yi bizzat kendisinin ilan ettiğini, dönemin siyaseti gereği Meclis'i tatil etmek zorunda kaldığını, artık gün itibariyle seçim günlerinin belirlenip meclisin kurulması gerektiğini bildirmiştir (Öztuna, 2018: 553). Söz konusu

---

² Kolağası, Kıdemli Yüzbaşı. Erkan-ı Harbiye'den (Kurmalyık okulu) mezun olan genç Erkân-ı Harp Yüzbaşılar (Kurmalyık Yüzbaşı), iki yıl sonra süvarilik ve topçuluk alanında stajlarını tamamlarlar ve bu rütbeyi alırlardı. Yetki olarak, dört bölükten oluşan askeri topluluğun komutanıydı. Bu rütbe, 25 Haziran 1910 tarihinde kaldırılmıştır. Kadir Türker Geçer, “ Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S.12, Ocak 2012, s.69.

haber, halk tarafından neşeyle karşılanmış, memleket dâhilinde halk, “Yaşasın Hürriyet” diye coşkuyla bağırmıştır (Yener, 2014: 49).

Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet’in yeniden ilanından sonra Sami Paşazade Sezai Bey ile Teğmen Ferit Efendi Sultan II. Abdülhamit’e bir mektup yazmış, altına ise Ahmet Rıza Bey imza atmıştır. Bu mektupta Ahmet Rıza Bey, Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesindeki en büyük payın kendisine ait olduğunu, ordunun hareketlerinin kendi fikirleri doğrultusunda hareket etmiş olduğunu alçakgönüllülük ile ifade etmiştir. Cemiyet’in şekillenmesinde Ahmet Rıza Bey’in şüphesiz katkıları çoktur. Fakat yukarıda adı geçen mektup tartışma konusu olmuştur. Nitekim Ziya Şakir’e göre, Meşrutiyet’in yeniden ilanının detayına inildiğinde ne Ahmet Rıza Bey’in ne de Paris, Mısır, Cenevre gibi yerlerde çalışan Jön Türklerden hiçbirinin en küçük katkısı bile olmamıştır. Bunların çalışmaları, kuru cayırtıdan öteye geçmemiştir. Meşrutiyet’in ilanını temin eden kuvvet, doğrudan doğruya ordudur. Ayrıca Meşrutiyet’in yeniden ilanı sonrası cemiyetin Manastır, Selanik ve İstanbul merkezleri kendi aralarında “Meşrutiyet’i kim ilan ettirdi?” derdine düşmüşlerdir. Nitekim cemiyetin Manastır kolu, Meşrutiyet talebi için gereken isyanı kendilerinin çıkarttıklarını ve Meşrutiyet’i silah zoruyla kendilerinin ilan ettirdiklerini söylüyorlardı. Cemiyetin Selanik kolu ise cemiyet merkezinin kendilerinde olduğunu, böylelikle de Meşrutiyet’in mimarlarının kendileri olduklarını iddia ediyorlardı. Söz konusu tartışmada Ziya Şakir, İstanbul merkezini haklı buluyordu. Çünkü ona göre zaten cemiyetin temelleri 1889’da İstanbul’da beş Tıbbiyeli arkadaş tarafından atılmıştı (Ziya Şakir, 2019: 84-91).

1.1908 Seçimleri

Meşrutiyetin ilanı ve Sultan’ın İrade-i Seniyyesi sonrası, Osmanlı halkında genel manada bir sevinç hakimdi. Fakat çok geçmeden Avrupa devletlerinde Rusya faaliyete geçti ve Bulgaristan’ı Osmanlı aleyhine kışkırttı. 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan, “madem özgürlük var, o halde bende özgür olacağım” dedi ve Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını ilan etti. Bunun arası soğumadan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek’i kendi topraklarına kattığını bildirdi. Bu olaylar silsilesi bununla da bitmedi ve Girit Rumları, Yunanistan’a katılmak istediklerini belirttiler (Yener, 2014: 50). İşte Osmanlı Devleti, bu atmosferde “Hürriyet Seçimlerine” gidiyordu.

Sultan II. Abdülhamit’in seçimlerin yapılacağını halka duyurmasından sonra, memleket dahilinde bir seçim paniği başlamıştı. Esasen Osmanlı Devleti halkı seçimlere yabancı değildi. Nitekim ilk seçimler 1877 yılında yapılmıştı. Şimdi otuz bir yıl aradan sonra 1908 seçimleri yapılacaktı. Lakin Osmanlı Anayasasında seçimlerin nasıl yapılacağına dair açık maddeler yoktu (Tanör, 2010: 152). Bundan dolayı seçimler, 28 Ekim 1876 tarihinde hazırlanmış olan “Meclis Azasının Suret-i İntihab ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate” adlı talimatname ile yapılacaktı (Gökbayır, 2012: 74-75).

Yılmaz Öztuna’ya göre ilk seçimler türlü yolsuzluklar ve geri kafalılık içinde yapılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimlerinde silah zoruyla halka kendi cemiyetine mensup vekillerini seçtirdi. Bununla birlikte Osmanlı azınlıkları da rahat durmadı ve Mecliste sandalye kapabilmek için pis oyunlara girişti. Rum asıllı vekiller, Fener patriğinden ve Yunanistan’dan akıl almaktaydılar. Rum gazeteleri, Osmanlı Devleti dâhilinde altı buçuk milyon kadar Rum olduğunu iddia edip, kendi vekillerinin sayısını artırmaya çalışıyorlardı (Öztuna, 2018: 554). Bunun haricinde Vekil seçilebilmenin şartlarından olan “Türkçe Bilmek” şartı (Özdemir, 2019: 268) Rum Patrikhanesini oldukça rahatsız etmişti.

Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı azınlıklarının memleket dâhilinde çıkardıkları huzursuzluk eşliğinde yapılan 1908 seçimleri iki aşamalı olarak yapılacaktı. Bu sisteme göre, birinci derece seçmenler, Vekilleri seçecek olan ikinci seçmenleri seçeceklerdi. İkinci seçmenler ise Meclis-i Mebusan Vekillerini seçme görevinde idiler (Olgun, 2012: 4-5).

İttihat ve Terakki cemiyeti, bir yandan 1908 seçimlerine hazırlanmakta iken, bir yandan ise “partiye” dönüşüp dönüşmemek konusunda tereddüde düşmüş durumda idi. Sultan II. Abdülhamit’i devirmek isteğiyle İttihat ve Terakki ile aynı düşü paylaşıyordu. Prens Sabahattin artık bir karar verilmeliydi ki, o karar ya İttihat ve Terakki’ye tam manada katılacak; ya da kendi düşüncesi olan “Âdem-i Merkeziyetçilik” yolunda ilerleyecekti. Prens Sabahattin, Osmanlı memleketindeki İttihat ve Terakki’nin gücünün farkındaydı. O dönem İttihatçı olmamak adeta mümkün değildi. İttihatçı olmayan şahıslar, neredeyse “vatan haini” muamelesi görüyorlardı. Bu minvalde Prens Sabahattin başta Âdem-i Merkeziyet yolundan vazgeçti fakat İttihatçıların sıkı bir teşkilat oluşturduğunu anladıktan sonra Nurettin Ferruh, Ahmet Fazıl Bey ve Mahir Sait adlı yakın arkadaşları ile 14 Eylül 1908’de “Ahrar Fırkasını (Hür Parti)” kurdular ve “İttihat ve Terakki Fırkasının (Birlik ve İlerleme Partisi)” karşısına yek rakip olarak çıktılar (Vatandaş vd. 2008, 206-207).

Prens Sabahattin’in Ahrar Fırkası, 21 maddelik seçim programını 1 Eylül 1908’de yayımlamış ve Âdem-i Merkeziyet anlayışından hiçbir taviz vermemiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ise seçim programını 6 Ekim 1908’de Şura-yı Ümmet gazetesinde “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Siyasal Programı” başlığı ile 21 madde olarak yayımlamış ve bu program “Türklerin Programı” namını almıştı. İki programın birçok ortak ve birbiriyle örtüşen maddesi vardı. Mesela iki fırkada devletin resmi dilinin “Türkçe” olacağı havadisini veriyordu. Esasen bu iki program detaylı incelendiğinde, okuyucuda İttihat ve Terakki Fırkasının adeta Ahrar Fırkasından kopya çektiği izlenimi uyaniyordu (Gökbayır, 2012: 61-76).

Gerek İttihat ve Terakki Fırkası gerekse Ahrar Fırkası süratle seçim propagandasına giriştiler. Bu yarışta tahmin edilebileceği üzere başı İttihat ve Terakki Fırkası çekiyordu. Özellikle Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, gazetesi “Tanin” ile adeta İttihat ve Terakki’nin propaganda bakanlığı gibi çalışıyordu. Hatta bu yolda Hüseyin Cahit Başkentte seçimlerin başladığı gün, “Ah, millet kendi kendine idâre olursa, Meclis-i Mebûsân toplansa!” diyorduk. İşte İttihâd ve Terakkî Cemiyeti milletin bu arzusunu, fedakârlığı, kahramanlığı sâyesinde temin etti.” şeklinde haber yapmaktan da geri durmamıştı.

İttihat ve Terakki için mutlak surette İktidara gelinmeliydi. Hatta onlar muhalefete düşmek durumunda adeta kahrolurlar ve bütün motivasyonlarını kaybedebilirlerdi. Bu yüzden İttihat ve Terakki Fırkası için 1908 seçimleri adeta yaşam-ölüm davasıydı. Seçimde zafer kazanılması için gerekli olan ne varsa yapılması gerekiyordu (Özdilli, 2019: 271).

1908 seçimlerinin galip tarafı tahmin edileceği üzere İttihat ve Terakki Fırkası idi. İttihat ve Terakki Fırkası, Ahrar Fırkasına ezici bir fark atmıştı. Tefvik Yener’e göre Meclis-i Mebusan toplamda 276; Yılmaz Öztuna’ya göre ise 275 Vekil çıkarmıştı (Yener, 2014: 50; Öztuna, 2018: 554). Böylelikle de 1908 seçimleri sonucu, Osmanlı Devleti’nde 1908-1918 yılları arasında iktidarı elinde bulunduracak olan İttihat ve Terakki’nin siyasi yaşamı başlamış oluyordu.

2.Dönemin Buhranlı Siyasal Havası: Hasan Fehmi Suikastı ve 31 Mart Vakası ile Birlikte Yeniden Sansür Döneminin Başlaması

1908 senesinin temmuz ayında Meşrutiyet yönetiminin yeniden ilanı ile birlikte Sultan II. Abdülhamit’in basına uyguladığı ağır sansür resmen son ermiş, Sabah ve İkdâm gibi dönemin gazeteleri ilk defa sansür işlerine gitmeden yayımlanır olmuştur (Eryaman, 2021: 348). Ancak bu özgürlük havası çok sürmemiş, memleket Hasan Fehmi Bey suikastı ile sarsılmıştır.

1874 yılında doğan Hasan Fehmi Bey, Sultan II. Abdülhamit’e muhalefet eden kişilerden biridir. Hatta şiddetli muhalefeti sonrası yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Mısır ve Paris şehirlerinde bulunduğu zamanlarda Jön Türklerle birlikte iş yaptığı da olmuştur. Meşrutiyet 1908 yılında yeniden ilan edildiğinde İstanbul’a tekrardan gelmiştir. İstanbul’da bulunduğu sıralarda

Mevlânzade Rifat Bey'in çıkarmakta olduğu Serbesti Gazetesinde başyazarlık görevi yapmıştır (Çaycı, 2009, 30).

Hasan Fehmi, gazetecilik mesleği devam ettiği sıralarda öncesinde II. Abdülhamit'e muhalefet ederken, sonraları bir zamanlar birlikte çalıştığı İttihat ve Terakki'ye muhalif bir kimlik olmuş, İttihat ve Terakki'yi ağır bir dil ile eleştirmiştir (Demir, 2018: 80). Hasan Fehmi'nin İttihat ve Terakki ile yollarının ayrılıp, tamamen cemiyet karşısında bir duruş sergilemesinin, Hasan Fehmi'nin radikal görüşleri dolayısıyla cemiyetten dışlanmasına bağlanmaktadır. Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki'den kopup, muhalif bir parti olan Ahrar Fırkasına üye olmuş, yazdığı yazılarda halkı galeyana getirecek kadar coşkulu ve sert bir dille İttihatçıları eleştirmiştir (Safi, 2018: 277).

1909 senesi nisanının altıncı gününde arkadaşı Ertuğrul Şakir ile yürüyen Hasan Fehmi Bey, kurşunların hedefi olmuştur. Hasan Fehmi Bey'in arkadaşı Ertuğrul Şakir'in anlattığına göre ateş eden kişi, siyah bıyıklı, siyah asker paltolu ve parlak düğmeli biridir. Ertuğrul Şakir bunlardan yola çıkarak suikastı işleyen kişinin bir asker olduğu kanısına varmıştır.

Suikast haberini alır almaz Zaptiye Nazırlığına gelen Mevlânzade Rifat Bey, orada bulunan Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza'nın "şahsiyat ile uğraşanların sonu böyle olur" demesi üzerine suikastı işleyenlerin İttihatçıları olduğu kanısına varmış ve ileri ki günlerde Hasan Fehmi'nin Başyazarı olduğu Serbesti Gazetesi ve yine İttihat ve Terakki'ye muhalifliği ile bilinen Volkan Gazeteleri İttihatçıları ağır bir dil ile eleştirmiş, ayrıca Serbesti Gazetesi Hasan Fehmi'yi ise ilk basın şehidi olarak ilan etmiştir (Demir, 2018: 80-82).

Olayların üzeri daha soğumadan tarihe "31 Mart Vakası" olarak geçen olay yaşanmıştır. Memleket genelinde basında özgürlük havası esmekte iken, birçok gazete ve dergi henüz iş başına gelmiş olan İttihat ve Terakki hükûmetini ağır eleştiri yağmuruna tutmuş, kimi gazete ve dergiler İttihatçıları Sultan II. Abdülhamit'i susturmak ve sindirmekle suçlarken, kimi gazete ve dergiler ise Meşrutiyet'i İttihatçıların sahiplendiğini ve bu suretle kendilerine has bir baskı yönetimi meydana getirdikleri iddiası ile İttihat ve Terakki'ye muhalif tutum sergilemişlerdir. Söz konusu siyasi havasında getirisi ile 1909 senesinin 13 Nisan günü İstanbul'da bazı askeri birlikler "şeriat isteriz!" diye ayaklanmışlar, büyük bir isyan meydana getirmişlerdir. İsyanı bastıran askeri birlik ise Selanik'ten gelen 3. Ordu'dur. İsyanın bastırılması sonrası Sultan II. Abdülhamit'in idaresine resmen son verilirken, Volkan Gazetesi yazarlarından Derviş Vahdeti idam cezasına çarptırılmış ve basına tanılan özgürlüğe son verilerek yeniden basına sansür uygulanmaya başlanmış, Meşrutiyet idaresine muhalif birçok dergi ve gazetenin yayım hayatına son verilmiştir (Eryaman, 2021: 349).

Tüm bu olaylar silsilesi sonunda Meşrutiyet aleyhine konuşmak en büyük suçlardan birini teşkil etmiş, İttihat ve Terakki Fırkası Osmanlı memleketi dâhilinde mutlak iktidar sahibi olmuş, Meşrutiyet'i ve onun yönetimini sıkı sıkıya sahiplenmiştir.

3.Meşrutiyet Aleyhine Konuşanların Soruşturmalarına Örnekler

İttihat ve Terakki üyelerinin önderliğinde Selanik'ten gelen 3. Ordu'nun 31 Mart İsyanını bastırması sonrası, İttihatçıları şehirde sıkıyönetim ilan etmiş, bu sıkıyönetimin başına da Mahmut Şevket Paşa geçmişti. Artık Meşrutiyet ve onun başlı başına sahiplenici konumunda bulunan İttihat ve Terakki Fırkasına aleyhte söz söylemek, onun karşısında durmak imkânsızlaşmıştı. Nitekim İttihatçıları artık isyanında kendileri tarafından bastırılması sonucu memlekette yegâne söz sahibi olduklarına kesinkes inanmışlardı. Tüm bu işlerden sonra artık sırada iktidarı ve onun dayanağı olan Meşrutiyet'i koruyup kollamak ve onun aleyhine olan veya olması muhtemel olan tüm hal ve durumlara karşı büyük bir titizlikle dikkat edilmeli, tümü engellenmeli idi (Aslan, 2010: 5-19).

Memleket genelinde takipler başlatıldı ve nerede Meşrutiyet aleyhinde söz söyleyen var ise o yakın takibe alındı. Bunlara örnekler verilecek olur ise 10 Teşrin-i Evvel 325 (23 Ekim 1909)

tarihinde Meşrutiyet aleyhinde faaliyetlerde bulunmasından dolayı hakkında tahkikat başlayanlardan biri de Pera Palas Otelinde bulunan Mısırlı Sabit Bey'di. Bu şahısta Meşrutiyet aleyhinde sözler sarf etmişti. Yine Beşiktaş kahvehanelerinin de nabzı tutulmuş, Meşrutiyet aleyhinde konuşmaların mevcut olduğu tespit edilmişti. Bunlar için tahkikatın başlatılması isteniyordu (COA DH.MUI.25-2/7,1).

Bir diğer örnek de 13 Kanunusani 325 (26 Ocak 1910) tarihli bir belgeye göre Yeniköy'de Tevfik Efendi isimli bir şahsın kahvesinde gayrimüslim tebaadan Yorgi isimli şahıs, Meşrutiyet aleyhinde propaganda yaptığı için Divan-ı harbe sevki istenmiştir (COA,DH.EUM.THR.23/19).

19 Kânunusani 325 (1 Şubat 1910) tarihinde de Hasan Paşa Karakolu karşısında bulunan Çavuşun kahvehanesinde Meşrutiyet aleyhinde sözler sarf eden 747 numaralı Polis memuru Raşit Efendi hakkında tahkikat başlatılmıştı (COA,DH.EU.VRK.00026.00002.001). 11 Şubat 325 (24 Şubat 1910) tarihli diğer bir belgeye göre de Meşrutiyet aleyhinde uygun olmayan sözler sarf eden Çorlu ahalisinden Çorlulu Ethem oğlu Muharrem'in Divan-ı Harbi Örfi tarafından iki sene müddetle Rodos'a sürgün edilmesine karar verilmiş ve Çorlulu Muharrem o zamandan bu yana 4 ay boyunca hapse mahkum edilmişti (COA,DH.EUM.THR.26/38).

26 Nisan 326 (9 Mayıs 1910) tarihli başka bir belgeye göre ise İstanbul'da Sagros isimli bir şahsın evinde Meşrutiyet yönetimine küfürler eden ve hakaretlerde bulunan Kadıköy'de Tulumba sokağında oturan Yunanistan Manastır'ın Linimke Karyesinden Nikola Veled-i Hiristo hakkında bizzat İstanbul Polis Müdürü tarafından tahkikat başlatılması istenmiştir (COA,DH.EUM.THR.32/39).

26 Haziran 326 (9 Temmuz 1910) tarihli diğer bir belgeye göre de Halep'te iken Meşrutiyet aleyhinde faaliyetlerde bulunmasından dolayı Urfa'ya tayin edilen ikinci komiser Nuri Efendi'nin halkı Meşrutiyet aleyhine teşvik ederek zararlı faaliyetlerde bulunduğu, ayrıca da bunlarla yetinmeyip üstüne bir de Halep Müsahare Gazetesi'ne makale vermek suretiyle suç işlemeye devam ettiği aktarılmıştır. Meşrutiyet aleyhinde faaliyet de bulunan bu şahsı ihbar edip cezalandırılmasını isteyen kişi ise Urfa Komiseri Mehmet Kamil idi. Komiser Mehmet Kamil, İkinci Komiser Nuri Efendi'nin bu faaliyetlerinin suç tekil ettiğini ve gereğinin yapılmasını Emniyet-i Umumiye'den talep eden bir mektup yazmıştı (COA,DH.EUM.THR.43/29).

Araştırma esnasında, Meşrutiyet'e ve onun yönetimine aleyhte sözler sarf etmesinden dolayı soruşturma geçirenler arasında akli melekeleri yerinde olmayan kişilerin olduğu da tespit edilmiştir. Örneğin bunlardan biri akıl hastası olan Faik Efendi'ydi. 14 Nisan 327 (27 Nisan 1911) tarihli bir belgeye göre, bir gece Sarıyer'de Mesar Burnu caddesinde İsmail Ağa isimli birinin kahvesindeyken kahvede oturanların huzurunu bozacak şekilde kendi tarzında oradakilere dil uzatmıştı. Bunun üzerine Mesar Burnu Jandarma karakolunda görevli İbrahim Ağa tarafından Faik Efendi karakola götürüldü ve kendisi hakkında tahkikat başlatıldı. Faik Efendi kahvede "ben böyle irade-i Meşrutenin" tarzından başlamak suretiyle ağır küfürler etmeye başlamıştır. Yanındakiler derhal müdahale edip kendisini susturmak isteseler de ikinci sefer de "Meşrutiyetin" diye başlayarak küfürlerine devam etmiş, kahvedekiler Faik Efendi'yi sakinleştirememişlerdir (COA, DH,EUM.KADL.17/18/3).

Faik Efendi hakkında tahkikat başlatılmış ve akabinde şahitlerin ifadesine başvurulmuştur. Bu şahitlerden ilki Mahmut oğlu İsmail Efendi idi. İsmail Efendi ifadesinde, "gece evime giderken dükkânıma uğradım. Şirket-i Hayriye'de lostoromosken ayrılmış olan Faik, kahvede bulunan müşterilerden Molla, Murad ve Ali Bey'e kötü sözler sarf ediyordu. Bunun üzerine kahvede bulunan müşteriler dağıldılar. Olayın ortaya çıkmasında Faik Efendi'nin suçu vardır. Benim bildiğim bu şahıs Meşrutiyet ilan edilmeden önce hastanede bir ay kadar yattı. Daha sonra hastaneden çıktı. Faik sürekli sarhoş olur ve o vakitler ne yaptığını bilmeyen biri olur" şeklinde ifade vermiştir.

Bir diğ er şahit de Sarıyer Dağ Sokağında oturan balıkçı esnafından 26 yaşındaki Mustafa oğlu Murat'tır. Şahit Murad ifadesinde; “Molla Bey, Bakkal Ali, Fırıncı Mehmet ile kahvede oturuyorduk. Faik isimindeki şahıs kahveye gelip Tuzlayıcı Ali Bey'in oğlu Nuri Bey'e karşı kötü sözler söylemeye başladı. Daha sonra Faik Efendi, Çırçır Suyundan Hacı Tevfik Bey'in kız kardeşine de küfretti. Kahvedekiler Faik Efendi'nin durumunu bildikleri için oradan kaçtılar. Faik Efendi o gece sarhoşt u. Zaten bu şahıs içki içtiğ inde ne yaptığını bilmeyen, kendini kaybeden biridir. Meşrutiyetten önce de hastaneye yatmıştı” demekle ifadesini tamamlamıştır.

Başka bir şahit de Sarıyer'de oturmakta olan Eşref oğlu Aliyar idi. Bu şahsın ifadesine göre; “Molla, Tevfik Bey, ve Murat her zaman gittikleri İsmail'in kahvehanesinde otururken Faik Efendi geldi. Faik Efendi içeri girmesi ile Valideme ağır küfürler savurmaya başladı. Bunun üzerine kahvede oturanlar birer birer oradan ayrıldılar”. Bu şahitler dışında Ahmet oğlu Tevfik, Molla Bey, Fırıncı Mehmet Usta gibi şahısların da ifadelerine başvuruldu. Bu şahitlerin hepsi de Faik Efendi hakkında aynı ifadeleri verdiler. Heps i de Faik Efendi'yi suçluyor, onun hep böyle olduğunu, sarhoş olup millete bulaştığı şeklinde ifade veriyorlardı (COA, DH,EUM.KADL.17/18/5).

Şahitlerin verdikleri ifadeler doğrultusunda tahkikatın neticelenmesi için çalışmalar başlatıldı. Tahkikatta; Faik Efendi'nin yaptığı hareketin kesin olduğu bilirse de orada bulunan kimseye fiziksel saldırıda bulunmamıştı. Müşterilerin de dediklerine göre, Faik Efendi'nin ağzı bozuk biri olduğu herkesçe uzun zamandır bilindiğ i ve en son da balıkçı Murad isimli şahsın yakasından tutarken oradan geçmekte olan Jandarmaya teslim edildiğ i anlaşılmıştır. Ayrıca Faik Efendi'nin doktorundan da bir rapor alınmış, doktor, daha önce de Faik Efendi'nin bu hastalıktan dolayı uzun süredir sorun yaşadığını ve bundan dolayı hastanede yattığını bildirmiştir (COA, DH, EUM.KADL.17/18/1).

Hakkındaki tahkikat sebebiyle Faik Efendi'nin muayene için Büyükdere Merkezi Memurluğ u katına gönderilmesine karar verilmiş, ancak tabibin verdiğ i rapora binaen Faik Efendinin rahatsızlığ ından dolayı kefaletle oğ lu Hasan Faik'e teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Verilen bu kararda Faik Efendi'nin akli melekelerinin yerinde olmayış ı, Meşrutiyet idaresi ve onun yönetimi hakkında kafasında hiçbir şey canlanmayış ı etkili olmuştur (COA, DH,EUM.KADL.17/18/6).

Meşrutiyet aleyhinde sözler sarf etmesinden dolayı Seyit Abdullah isimli şahıs hakkında da aynı tahkikat yapılması istenmiştir. Ayrıca yetkililere, düzenleme³ sonrası Beşiktaş'ın bazı kahvehanelerinde Meşrutiyet aleyhine sözler sarf edilmesi ve yine Meşrutiyet aleyhindeki faaliyetlerden dolayı soruşturma açılıp, konunun takibe aldırılmasının önemi hakkında da bilgilendirme yapılmıştır (COA, DHMUİ.25/7).

Basın üzerine yapılan sansürün boyutu Paris'te yayınlanmakta olan Meşrutiyet Gazetesi'ne yapılanlardan anlaşılabilir. Adı geçen gazetenin muhtevası sakıncalı olduğ undan gazeteyi alan ve nakledenlerin cezalandırılacağı bildiriliyordu. Ayrıca İstanbul Polis Müdüriyetine verilen emir gereğince Paris'te yayınlanan Meşrutiyet Gazetesinin Fransızca nüshalarının kapalı zarflar içerisinde İstanbul'a sokulduğ u bildiriliyordu. Gazetenin içeriğ inin zararlı olduğ undan bir an önce yayınlanmasının önüne geçilmesi gerektiğ i emredilmiştir. Bu sebeple bu gazete nüshalarını İstanbul'da yayanların bulunup Divan-ı Harbi Örfi'ye sevk edilmeleri gerektiğ i de yetkililere aktarılmıştır (COA,DH.EUM.THR.35/41).

³ Burada ki düzenlemeden kasıt, 7 Ağustos 1909 tarihinde yayımlanan Tasfiye-i Rüt eb Kanunu olmalıdır. Nitekim bu kanun ile birlikte, II. Abdülhamit döneminde adam kayırma ile yükselenlerin rüt beleri düşürülmüş, yaşlı ve okuma yazma bilmeyen subaylar ve Paşalar emekli edilmişlerdir. İsmet Sarıbal, “Osmanlı'nın Son Döneminde Aydın Bir Subay Nazif Paşa”, *History Studies*, C.15, S.3, 2023, s.442.

4.Sonuç

Sultan II. Abdülhamit'in Meclisi tatil etmesi ve akabinde kendi iktidarını başlatması ve yine kendi iktidarına zarar verecek her türlü duruma mani olmaya çalışması, bunun sonrasında da memleket genelinde “sansür” döneminin başlaması ile Osmanlı halkı uzun süren bir “hürriyet” beklentisi içine girmiş, bu beklentiye cevap ise Osmanlı'nın genç zabitlerinden gelmiştir. Nitekim onlar, halk nazarında özlenen hürriyet ortamını, canlarını ortaya koymak suretiyle geri getiren “hürriyet kahramanları” olmuşlar, memleket dâhilinde sevinçle karşılanmışlardır.

Çok zaman geçmeden ekseriyetle 31 Mart Vakası ve sıkıyönetim ilanı sonrası İttihatçıların da gerçek siyasi politikaları gün yüzüne çıkmıştır. Genellikle baskı ve ölümle tehdit esasına dayalı bu siyasi program, halkın neşesini kaçırmış, halk, memleketi pekiyi yollara sevk edeceklerini düşündükleri İttihatçılara ve onların sahiplendiği Meşrutiyet'e karşı bir karşı duruş geliştirmiştir.

Dönemin arşiv belgeleri incelendiğinde, gayrimüslim tebaadan Müslüman tebaaya, oradan gazetelere ve hatta akıl hastalarına bile lüzumu görüldüğü kadar soruşturmalar yapılmış, sansür uygulanmış, suçlu oldukları düşünülenlere sürgün cezası verilirken, Faik Efendi örneğinde olduğu gibi akli melekeleri kesin keskinde olmayanların teferruatlı araştırma sonucu kefaletle akrabalarına teslim edildiği saptanmıştır.

Meşrutiyet yönetiminin 1908 senesinde tekrardan ilan edilmesi ile kısa süren “hürriyet” ortamı son bulmuş, memlekette kaos ortamı başlamış, özgürlük ortamından yararlananlar ellerinden geldiği kadar yeni iktidar olan İttihat ve Terakki Fırkasına muhalefet etmiş ve buna İttihatçıların radikal tedbirlerle karşılık vermeleri, bir de üstüne 31 Mart Vakası gibi büyük çaplı bir isyanın çıkması, pek de şaşılmayacak vaziyette İttihatçıları tedbir almaya itmesi ile bu kaos ortamı katlanarak büyümüştür. Tabi bunun getirisi olarak yukarıda teferruatını verdiğimiz Urfa Polis Komiseri Mehmet Kamil örneğinde olduğu gibi yeni iktidara yaranmak ve bu suretle belki de terfi almak gayesi ile ihbar olaylarının da vukua geldiği arşiv belgeleri ile doğrulanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- COA DH.MUI.25-2/7,1
- COA,DH.EUM.THR.23/19
- COA,DH.EUM.THR.26/38
- COA,DH.EUM.THR.32/39
- COA,DH.EUM.THR.43/29
- COA, DH,EUM.KADL.17/18
- COA, DHMUI.25/7
- COA,DH.EUM.THR.35/41
- CO,DH.EU.VRK.00026.00002.001

Araştırma Eserleri

- Afyoncu, E.& Önal, A.& Demir, U., (2016) *Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri isyanlar ve darbeler*. Yeditepe Yayınevi.
- Aslan, T., (2010). 31 Mart hadisesi üzerine vilayetlerde çıkan olaylar karşısında alınan tedbirlere ve askerî faaliyetlere dair yazışmalar. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28, 1-26.

- Aykaç, Z. (2021). Cumhuriyetin devraldığı siyasi miras: 2. Meşrutiyet. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 71, 635-652.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi tarihi (1839-2009)*, İmge Kitabevi Yayınları.
- Çaycı, M. Emin, (2009), *Osmanlı basınında 31 mart olayı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Demir H. Fehmi, (2018), *2. Meşrutiyet döneminde serbesti gazetesi ve başyazarı Hasan Fehmi'nin misyonu*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Eryaman, A., (2021). Osmanlı Devleti'nde ki basın özgürlüğü konusunda Mebus Ohannes Varteks Efendi'nin düşünceleri (1908-1914). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(69), 345-363.
- Geçer, K. Türker, (2012). Tarihten günümüze Türk ordusunda kullanılan rütbe sembolleri. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 12, 68-85.
- Gökbayır, S. (2012). Gizli bir cemiyetten iktidara: İttihat ve Terakki Partisi'nin 1908 seçimleri siyasi programı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 61-96.
- Olgun, K., (2012). Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ara seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(82), 1-24.
- Özdilli, M. (2019). 1908 Seçimlerinde Tanin'in seçim kampanyası. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 1(4), 266-317.
- Öztuna, Y. (2018), *Osmanlı Devleti tarihi – I Siyasi tarih*, Ötüken Neşriyat.
- Safi, İ., (2018). II. Meşrutiyet döneminde siyasal iktidarın toplumsal muhalefete bakış açısı: Hasan Fehmi Bey suikastı ve muhalefetin tasfiyesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 268-286.
- Sarıbal, İ., (2023). Osmanlı'nın son döneminde aydın bir subay Nazif Paşa. *History Studies*, 15(3), 437-450.
- Semiz, Y. (2014). İttihat ve Terakki ve Türkçülük politikası", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 217-244.
- Ziya Şakir (2019). *İttihatçılar döneminde muhalefet – Nasıl doğdu, nasıl yaşadı, nasıl öldü*, Akıl Fikir Yayınları.
- Tanör, B. (2010). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789–1980)*, Yapı Kredi Yayınları.
- Vatandaş vd., (2008). *Yüüncü yılında 2. Meşrutiyet*, ed. Asım Öz, Pınar Yayınları.
- Yener, T. (2014). *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*, İnkılap Kitabevi.

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİNİN AMERİKA İLE İLİŞKİLERİNİN BELİRLENMESİNDE DEVRALINAN HAZİNENİN VE BORÇLARIN ROLÜ

Mustafa ESEN¹

Öz

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefiklerin zaferi ile sona ermesi sonucu yayılan demokrasi dalgası, Türkiye'de çok partili hayata geçme kararı alınmasına sebep olmuş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Parti döneminde Amerika Birleşik Devletleri ile yakın bir dış politika izlenmiş ve 10 yıllık Demokrat Parti dönemi 27 Mayıs askeri darbesi ile sona ermiştir. 10 yıllık Demokrat Parti iktidarının ardından iktidarı ele alan Milli Birlik Komitesi'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini belirleme sürecinde pek çok faktör etkili olmuştur. Ancak bu faktörlerden devralınan hazinenin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesinde önemli ölçüde belirleyici bir rolü olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim bu durum bakanlar kurulu tutanaklarına ve Cemal Gürsel'in Amerika Büyükelçisi William Fletcher Warren ile görüşmesine yansımıştır. Makalemizde Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesinde etkili olan hazinenin ve borçların rolü incelenecek, bunun için Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı belgelerinden ve Milli Birlik Komitesi'nin Bakanlar Kurulu toplantılarının tutanaklarından faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs darbesinin etkisi, Dış siyaset, İktisadi bağımlılık, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkiler

THE ROLE OF THE INHERITED TREASURY AND DEBTS IN DETERMINING THE RELATIONS OF THE NATIONAL UNITY COMMITTEE WITH AMERICA

Abstract

The wave of democracy that spread following the victory of the Western Bloc allies in World War II led to the decision to transition to a multi-party system in Turkey, resulting in the rise of the Democratic Party. During the Democratic Party era, a close foreign policy was pursued with the United States, and this decade-long rule ended with the May 27 military coup. Several factors influenced the process of determining the relations of the National Unity Committee, which took power after the coup. Notably, the state of the treasury inherited from the Democratic Party played a significant role in shaping the relations with the United States. This situation is reflected in the minutes of the Cabinet meetings and in the discussions between Cemal Gürsel and American Ambassador William Fletcher Warren. In this article, we will examine the role of the treasury and debts in determining relations with the United States, for this purpose, the documents of the United States Department of State and the minutes of the National Unity Committee's Council of Ministers meetings will be utilized.

Keywords: The Impact of the Coup, Foreign policy, Economic dependency, Relations with the United States

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, mustafa.esen1@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0009-0001-2756-2578

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefikler'in zaferi ile sona ermesi sonucu yayılan demokrasi dalgasının Türkiye'ye yansması, çok partili hayata geçme kararı olmuştur. Buna müteakip 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler ile Demokrat Parti iktidara gelmiş ve 22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devralmıştır (Eroğul, 2014: 86). Demokrat Parti'nin iktidarı devralması sonucu Türk dış politikasında bir takım değişiklikler yaşanmış; on yıllık Demokrat Parti iktidarının dış politikası, zaman zaman sürüşmeler yaşansa da Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile yakın bir çizgi üzerinde seyretmiştir. Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de NATO'ya girmesi; (Tuncer, 2013: 44-100) 24 Şubat 1955'te Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Anlaşması'nı imzalaması, 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin, 25 Eylül 1955'te Pakistan'ın ve 3 Kasım 1955'te de İran'ın katılımı ile tamamlanan Bağdat Paketi'nin kurması gibi olaylar bu durumun göstergeleridir (Yetkin, 2014: 55). Bundan dolayıdır ki, o yıllardan beri kamuoyunda bazı çevreler tarafından Demokrat Parti, Amerikan yanlısı olmakla suçlanmış ve bu bağlamda eleştirilmiştir. On yıllık Demokrat Parti sürecini sonlandıran 27 Mayıs darbesi ise aynı çevrelerce Atatürkçü politikalara dönüş olarak algılanmış; bağımsızlıkçı politikalara dönüş beklentisini beraberinde getirmiştir. 27 Mayıs darbesi sonrasında 27 Mayıs 1960'la 27 Ekim 1961 arasında Türkiye'nin yönetimini üstlenmiş olan Milli Birlik Komitesi'ni oluşturan subaylar, Atatürk'ün ideallerini benimsedikleri iddiasında olsalar da dış politika açısından Atatürk'ün temel dış politika prensibi doğrultusunda bağımsızlıkçı bir politika izlememişler; aksine eleştirdikleri Demokrat Parti gibi Amerika Birleşik Devletleri ile yakın bir çizgide dış politika izlemişlerdir. Bu politikanın belirlenmesinde Türk Ordusu'nun NATO'ya olan bağımlılığından ekonomik faktörlere kadar pek çok faktör etkili olmuştur. Ancak makalemizde çerçevemiz gereği devralınan hazinenin ve borçların Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesine etkisi incelenecektir.

1.Yeni İktidarın Amerika ve Batı ile İlişkileri

İsmet İnönü, TBMM'nin 7. dönem 3. toplantı yılının açılışında demokratik karakterin bütün Cumhuriyet döneminde korunduğunu, diktatörlüğün prensip olarak kabul edilmediğini ve zararlı olduğunu, Büyük Meclis'in tek eksiğinin hükümet partisinin karşısında bir partinin bulunmaması olduğunu söylemiştir (Yetkin, 2014: 55). Buna müteakip başlayan çok partili hayata geçiş süreci 14 Mayıs 1950 tarihinde genel seçimlerinin yapılması ile sonuçlanmış ve Demokrat Parti seçimden zaferle çıkarak 22 Mayıs 1950 tarihinde iktidarı devralmıştır (Eroğul, 2014: 86). Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra dış politikasının ana eksenini genelde Batı ile özelde ise Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler kurmak üzerine oturtmuştur. Çünkü Demokrat Parti, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan demokrasi dalgasının Türkiye'deki bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Üstelik Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği üç adet nota, Marshall Planı ve Truman Doktrini doğrultusunda yapılan yardımlar sonucunda oluşturulmuş olan Batı merkezli bir dış politika devralmıştı. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Demokrat Parti tümüyle Batı uydusu bir parti de olmamış ve Kıbrıs gibi önemli meseleler karşısında İngiltere gibi bir ülkeye karşı kararlı durmaktan da çekinmemiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Daily Telegraph Gazetesi'ne verdiği röportajda Yunanlıların Megali İdea'yı tekrar canlandırma çalışmalarına vurgu yaparak Kıbrıs'ın ilhak edilmesine izin verilmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ilhak durumuna izin verilmesi halinde adanın askeri olarak savunulacağını bildirmiştir (Sarıkoyuncu Değerli, 2012: 91). Ancak genel hatlarıyla Demokrat Parti dönemi dış politikasını incelediğimiz zaman bu dönemde Batı ile iyi ilişkiler kurmak için özel bir hassasiyet gösterildiği görülmektedir. Demokrat Parti döneminde Amerika ile iyi ilişkiler kurulmasında ekonomik ilişkilerin özel bir yeri vardır. Çünkü Türkiye, Demokrat Parti öncesinde Amerika'dan bir takım yardımlar almış, Demokrat Parti döneminde de bu yardımları almaya devam etmiştir. Örneğin, 1948 ve 1952 arasında Amerika Birleşik Devletleri'nden Marshall Planı çerçevesinde 352.000.000 dolar yardım alınmıştır (Oran, 2009: 542). Demokrat Parti döneminde Amerika ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında atılmış olan en önemli adım, Türkiye'nin NATO'ya

üye olmasıdır. Türkiye, Demokrat Parti iktidara gelmeden evvel 11 Mayıs 1950 tarihinde NATO'ya üyelik başvurusunda bulunmuş, fakat bu başvurusu reddedilmiştir. Buna karşın 25 Haziran 1950 tarihinde SSCB'nin talimatı altında Güney Kore'ye taarruza geçen Kuzey Kore kuvvetlerinin Kore Savaşı'nı başlatması sonucunda Türkiye'nin NATO'ya üye olabilmemesinin önü açılmıştır. Bunun sebebi, Türk Hükûmeti'nin 25 Temmuz 1950'de Birleşmiş Milletler Komutanlığının emrine 4.500 kişilik bir birlik gönderme kararı vermiş olmasıdır. Kore Savaşı sırasında Türk kuvvetlerinin sergilemiş olduğu kahramanlık, Türkiye'nin NATO'ya üyelik sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Kore'ye asker gönderme kararının alınmasının ardından, 11 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye NATO'ya üye olmak için ikinci başvurusunu yapmıştır. Ancak ikinci başvurusu da reddedilmiş; ABD, Türkiye ile Yunanistan'ın bir Akdeniz Paketi içerisinde yer almasını istemiştir (Tuncer, 2013: 32-39). İngiltere, Türkiye'nin Yunanistan ile Doğu Akdeniz bölgesinde bir komutanlık altında örgütlenmesini savunduğu için Türkiye'nin NATO üyeliğine itiraz etmiş olsa da nihayetinde son üyelik başvurusu kabul edilmiş; 18 Şubat 1952'de TBMM, Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar vermiştir. Ayrıca Türkiye, Demokrat Parti döneminde Amerika Birleşik Devletleri ile pek çok ikili anlaşma da imzalamıştır. 23 Haziran 1954'te imzalanan Askeri Tesisler Anlaşması bu anlaşmalara bir örnektir (Oran, 2009: 558). Demokrat Parti'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne yakın olan dış politika çizgisinin en önemli örneklerinden bir diğeri de sonradan CENTO adını alacak olan Bağdat Paketi'nin kurulmasında etkin bir rol oynamasıdır. Batılı Devletler, özellikle de Soğuk Savaş'ın iki kutbundan birisinin lideri olan Amerika Birleşik Devletleri nezdinde Orta Doğu, gerek stratejik açıdan gerekse yer altı kaynakları açısından son derece önemli bir bölgeydi. Bölgede SSCB'nin yayılması riski, Batı Bloku açısından, özellikle Amerika Birleşik Devletleri açısından göze alınabilir bir risk değildi. Bu durumun bir sonucu olarak 13 Ekim 1951'de Amerikan, Britanya, Fransız ve Türk Hükûmetleri ortak notalarla sekiz Orta Doğu devletine bir Orta Doğu Komutanlığı önerdiler. Ancak bu öneri reddedildi. Bunun üzerine Orta Doğu devletlerinin yeni bir ittifakta birleştirilmesi için çeşitli çalışmalara başlandı. Türkiye, Pakistan ile yakınlaşarak 26 Temmuz 1951'de bir dostluk, 29 Haziran 1953'te de bir kültür anlaşması imzaladı ve 1954'te silah üretimindeki ihtiyaçların ortak olarak tespit edilmesine ve iki devletin ortak uluslararası sorunlarda karşılıklı görüş alışverişi yapılmasına karar verildi (Ataöv, 2006: 229). Adnan Menderes; Irak, Lübnan ve Suriye'ye ziyaretlerde bulunarak bir ittifak kurmaya çalışsa da Irak dışındaki Arap ülkeleri bu ittifaka soğuk yaklaştı. Bu ittifaka olumlu yaklaşan Irak ile Bağdat Paketi 24 Şubat 1955'te kurulmuş ve iki gün sonra Türkiye ve Irak meclisleri bu anlaşmayı onaylamıştır. Kısa bir süre sonra İngiltere Bağdat Paketi'ne katılmış, İran'ın da olumlu yaklaşımı ile Bağdat Paketi son şeklini almıştır (Eroğul, 2014: 152-153). Türkiye, bunların yanı sıra Süveyş Krizi sırasında Batılı devletlerin önerisi olan Dulles Planı isimli plana taraftar olmuş, ancak bunun kabul görmemesi üzerine Beş Devlet Planı isimli planın hazırlayıcıları arasında yer alarak ve çatışmalar sırasında Batılı devletlere karşı ılımlı davranarak Batılı devletlerin safında yer almıştır, (Tuncer, 2013: 116-120) bu gibi olaylar Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin dış politikasında ana çizgisini Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile birlikte hareket etmek olarak belirlediğini göstermektedir.

1.1 Darbeye Giden Süreç ve 27 Mayıs Darbesi

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da kurulmuş, 1946 seçimlerine katılmış, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak yaşadığı 10 yıllık iktidar sürecinden sonra 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri darbe ile iktidardan düşürülmüştür. Cumhuriyet tarihimizin iktidara gelen ilk muhalefet partisi ve askeri darbe ile iktidardan düşürülen ilk iktidar partisi olan Demokrat Parti'yi darbeye iktidardan düşürülmeye götüren sürece bağlam oluşturmak açısından kısaca değinmemiz gerekmektedir; 1950-1954 arası, Demokrat Parti iktidarının en parlak dönemini olarak bilinir, ekonomik olarak bu dönemde tarımsal üretime dayalı bir ihracat modeli izlenmiş; mevsimin güzel geçmesi, tarımda makineleşme gibi faktörlerin etkisiyle köylünün refah seviyesi yükselmiş, bu durum Demokrat Parti'yi halk tabakasında daha muteber hâle getirmiştir, ayrıca

Türkiye'nin NATO'ya üye olması sonucu aldığı askeri ve ekonomik yardımlar ile de yükselen refah seviyesi sayesinde Demokrat Parti altın yıllarını bu dönemde yaşamıştır, 1954-1957 arasında ise Demokrat Parti artık iktidara ısınmış ve muhalefete karşı daha olumsuz bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır, son olarak da 1957-1960 arası; siyasal iktidar mücadelesinin iyice yoğunlaştığı, ekonomik sıkıntıların zirveye çıktığı, orduda iktidara karşı cuntaların olduğu bir dönemi temsil etmektedir. 27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerden sonra yeniden iktidara gelen Demokrat Parti, henüz mecliste hükümet programını okurken, bu dönemde muhalefete karşı olumsuz bir tutum takınacağına işaretini vermiştir, 4 Aralık 1957'de mecliste hükümet programını okuyan Başbakan Adnan Menderes; yeni seçimden henüz çıkıldığını, iç siyasette düzeni tehdit eden olayların meydana geldiğini, bir yandan bunların etkilerini yok etmeye çalışıp bir yandan da tekrar meydana gelmemesi için gerekli tedbirlerin alınacağını ve bu doğrultuda yasal düzenlemelerin yapılacağını belirtmiştir (T.B.M.M Tutanak Dergisi, 2014: 59). Gerçekten Başbakan Adnan Menderes'in bu sözlerinden sonra başlayan süreçte iktidar ve muhalefet arasında şiddete varacak olaylar yaşanmıştır. Ekonomik durum iyice kötüleşmeye başlamış, ülkede birçok mal bulunamaz hâle gelmiş, dükkânların önünde kuyruklar oluşmaya başlamış ve karaborsa oluşmuştur. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ve Batı ile olan ilişkiler eski sıcaklığını kaybetmiş, artık ekonomik yardım alınamaz olmuştur (Eroğul, 2014: 208-209). Bu süreçte iktidar muhalefet mücadelesi iyice sertleşmiş, olaylar şiddet boyutuna ulaşmaya başlamıştır. 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi, Türkiye Köylü Partisi ile birleşerek; Hürriyet Partisi ise Halk Partisi'ne katılarak muhalefetin kendi aralarında birlik sağlaması adına adım atmışlardır; (Eroğul, 2014: 215) iktidarın bu birleşmeye karşı tepkisi sert olmuş, Vatan Cephesi isminde bir karşı birlik kurma çalışmalarına başlamıştır. Böylece ülke kutuplaşmaya başlamış ve 27 Mayıs darbesi ile sonuçlanacak olan olaylar silsilesi başlamıştır. Uşak Olayları, Topkapı Olayları, mecliste kavga, Çanakkale olayları, Konya Olayları, Kayseri Olayları gibi olaylar yaşanmış; ülkede siyasi hava her geçen gün daha da gergin bir hâl almıştır. Nihayet Demokrat Parti meclis grubunun 12 Ağustos 1960'ta yapılan olağanüstü toplantısı sonucu Cumhuriyet Halk Partisi hakkında meclis soruşturması açılması kararı alınmış ve ülkedeki gerginliği artıracak olan Tahkikat Komisyonu 18 Nisan 1960'ta kurulmuştur. Komisyonun kurulması üzerine Kızılay'da CHP Genel Merkezi önünde, İstanbul ve Ankara'da gösteriler yapılmış; ancak iktidar bu gösterileri sert bir şekilde bastırmıştır; emekli Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı'na ılımlı davranması yönünde bir uyarı mektubu yazmış, ancak iktidar taviz vermeye yanaşmamıştır. 5 Mayıs 1960'ta 555K parolası ile Ankara Kızılay'da yapılan gösteriler de şiddetle bastırılmış ve iktidar ılımlı davranmayacağını net bir şekilde göstermiştir. Bütün bu olaylar yaşanırken ordu artık safını iyice belli etmeye başlamış, 21 Mayıs 1960'ta Harp Okulu öğrencileri sessiz bir yürüyüş yapmıştır. Nihai olarak Başbakan Adnan Menderes 25 Mayıs günü çıktığı Eskişehir gezisinde bulunduğu sırada askeri darbe başlamış, 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960'ta askeri bir darbeye sona ermiştir.

2. Milli Birlik Komitesi'nin Kurulması ve Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkilerde Devralınan Durum

Milli Birlik Komitesi, Orgeneral Cemal Gürsel liderliğinde 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti'yi darbeye devirerek iktidara gelmiştir. Komite, iktidarı devraldıktan sonra 30 Mayıs 1960'ta hükümeti ilan etmiş, kurulan hükümette dışişleri bakanlığı görevini 16 Şubat 1962'ye kadar görevde olacak olan Selim Sarper'e vermiştir, (T.C. Resmi Gazete, 1960, 30 Mayıs) dolayısıyla inceleyeceğimiz dönemde dışişleri bakanlığı görevini Selim Sarper yürütmektedir. Ancak, ilişkilerin yönünü tayin eden unsurlara geçmeden evvel darbenin biraz öncesine dönmemiz gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri nezdinde Demokrat Parti Hükümeti'nin durumu neydi ? 27 Mayıs darbecilerinin yayınlamış olduğu Ak Devrim isimli kitaba göre, Amerika'da 1 Mayıs 1960'ta CBS Televizyonunda yayınlanan bir söyleşide Lısagor isimli sunucu, senatör Fullbright'a, Kore'ye olduğu gibi Türkiye'ye de müdahale edip edilmeyeceğini sormuş;

Fullbright ise verdiği cevapta, Türkiye'nin çok daha olgun bir ülke olduğunu, ancak mevcut hükûmetin diktatörce bir tutum sergilediğini belirtmiş, Türkiye'ye iktisadi yardım yapmanın dışında bir müdahale yapamayacaklarını vurgulamıştır (Ak Devrim, 1960: 19). Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nde Türkiye'ye müdahale edilmeyeceği kamuoyuna ilan edilmiştir. Soğuk Savaş koşullarında dünyanın *özgür dünya ülkeleri* ve *demir perde ülkeleri* şeklinde iki kutba ayrıldığını ve Demokrat Parti Hükûmeti'nin içeride de yoğun tepkilerle karşılaştığını düşündüğümüzde, Demokrat Parti'nin Amerikan kamuoyunda meşruiyetini yitirmeye başladığı ve Amerikan politikasında korunmaya değer düşünülmediği görülmektedir. Nitekim darbe sonrası 28 Mayıs 1960'ta The New York Times gazetesinde A.H Sulzberger imzasıyla yayınlanan başyazıda 27 Mayıs darbesi şu şekilde yorumlanmıştır: “*Güçlü komünizm karşıtı tutumunu sürdüreceği yeni yönetim NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilan etmiştir. Ayrıca diktatörlük kurma hevesinde olmadıklarını ve en kısa sürede özgür seçimlerin yapılacağını belirtmişlerdir. Yeni rejimin bu sözünü tutacağı umut edilir. Eğer böyle olursa, hür dünyanın bir parçası olarak Türkiye, içinde bulunduğu karışık durumdan kurtulma ve parlak bir geleceğe yönelme şansına sahiptir.*” (Akalin, 2014: 111) Dolayısıyla 27 Mayıs darbesini yapan subayların Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul görebileceği bir ortamın oluşmuş olduğu görülmektedir.

2.1 Cemal Gürsel ve William Fletcher Warren Görüşmesi

Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesinde hazinenin etkisini anlamak için darbe sonrası yapılan en önemli görüşmelerden birisi olan Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi William Fletcher Warren ile Cemal Gürsel'in gerçekleştirdiği görüşmeyi incelememiz gerekmektedir. Warren, 28 Mayıs 1960'ta Türkiye Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta görüşmeye ilişkin ilginç bilgiler vermektedir. Cemal Gürsel Warren'e öncelikle darbeyi neden yaptığından bahsetmiş; Adnan Menderes'i ve hükûmetini darbeye giden süreçte uyardığını ancak kendisinin ve hükûmetinin uyarılara kulak asmadığını, Türkiye'de insan haklarını ve basın özgürlüğünü çiğnediğini belirtmiş ve darbe yapmaya mecbur kaldığını ifade etmiştir. Warren ise darbeyi askeri olarak başarılı bulduğunu, ancak asıl zorlukların bundan sonra başlayacağını ve kendisinin bu zorlukları aşmaya yardımcı olmak için geldiğini ifade etmiştir. Warren, asıl önemli olanın Türkiye ve Amerika arasındaki ilişki olduğunu vurgulamış, Türkiye'nin özgür dünya ve özellikle Amerika için önemi olduğunu söylemiştir. Warren, Türk Ordusu'nun siyasete karışmama geleneğini bozmasından ve özgür dünya ülkeleri içerisindeki demokratik olma kriterini kaybetmesinden ötürü Amerikan Kongresi'nde birtakım problemlerin yaşanabileceğine vurgu yapmış, ancak, Amerika, İngiltere ve diğer yabancı ülke gazetelerinin Menderes hükûmetine destek vermediklerine ve onunla mücadele ettiklerine de dikkat çekmiştir. BBC ve diğer yayınlarda darbenin amaç ve hedeflerini anlatan söylemlere olumlu bakıldığını, hızlı bir şekilde adil ve dürüst bir seçime gidilmesinin Batı nezdinde askeri darbenin itibarını artıracaklarını ifade etmiştir. Cemal Gürsel ise Türkler için uzun zamandır temel dış politika ilkesinin Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler kurmak olduğunu belirtmiştir. Görüşmenin son ve konumuz açısından en önemli konuşmasında ise Cemal Gürsel Warren'e, önceki hükûmetin ülkeyi büyük bir mali kaosta bıraktığını, hazinede 23 milyon lira bulunduğunu, ancak memur maaşlarını karşılayabilmek için 180 milyon lira olması gerektiğini ve 1 Haziran'a kadar Amerika'nın mali yardım yapıp yapamayacağını sormuştur. Warren ise bazı şeylerin açıklığa kavuşturulması gerektiğini (*Aklında tanınma sorununun olduğunu belirtiyor.*) ama söylediği şeyleri aklında tutup elinden geleni yapacağını söylemiştir (Foreign Relations of The United States, 1958-1960: 845-848). Görüşmeden de anlaşıldığı üzere Cemal Gürsel, Amerika Birleşik Devletleri ile iyi ilişkiler kurmanın uzun zamandır Türk dış politikasının temel bir ilkesi olduğunu belirterek Amerika ile ilişkilerde herhangi bir bozulma olmayacağına dikkat çekmiştir. Zaten devralınan hazineye baktığımız zaman da dış politikanın yön değiştirebileceği bir ekonomik durumun olmadığı ortadadır. Cemal Gürsel'in Warren ile yaptığı görüşmeden kısa bir süre sonra 16 Haziran 1960'ta

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Eisenhower, Cemal Gürsel'e mektup yazmıştır. Eisenhower, Cemal Gürsel'in yurttaşlarına ve dış dünyaya karşı ılımlı tutumunu özel bir ilgiyle takip ettiğini söylemiş, seçim yaparak iktidarı sivillere devretme konusundaki azimli tutumunun memnuniyetle karşılandığını belirtmiştir. Dış politika konusunda ise hükûmetin NATO ve CENTO ile bağlarını koruma azminden memnun olduğunu ve Türkiye ile samimi ilişkilere devam etmekten memnuniyet duyacağını vurgulamıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, 1960). Böylece Warren ile yapılan görüşmede bahsi geçen tanıma sorunu, Cemal Gürsel için olumlu anlamda çözülmüştür.

2.2 Hazinenin Durumu ve Borçların Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkilerin Belirlenmesine Etkisi,

30 Mayıs 1960'ta kurulan Birinci Gürsel Hükûmeti'nin 11 Temmuz 1960'ta ilan ettiği hükûmet programına baktığımızda, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerde 27 Mayıs sabahı ilan edilen prensipler doğrultusunda hareket edileceği ve barışçıl bir siyaset takip edileceği; bu amaca ulaşmak için Türkiye'nin Birleşmiş Milletler, NATO ve CENTO ittifaklarına dayanacağı vurgulanmıştır. NATO'nun Gürsel Hükûmeti nezdinde ne anlam ifade ettiğini anlamak için hükûmet programında söylenen şu sözlere bakmamız gerekmektedir:

“NATO, hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk İnkılapları neticesinde kendilerine daha da yaklaşmış olduğumuz bu dost ve müttefik memleketler ile ilişkilerimizi her alanda eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindedir.” (Dağlı & Aktürk, 1988: 5)

Hükûmet programında sarf edilen bu sözler, NATO ve CENTO ile kurulmuş olan ittifakı devam ettirmenin Atatürk İnkılaplarının bir sonucu olmakla eş değer olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Bununla beraber, hükûmet programına giren bu sözlerin Gürsel-Warren görüşmesinden iki ay sonra söylendiğini düşündüğümüzde, ekonomik durumun kötü olmasının bu sözlerin söylenmesinde belirleyici olması da akla gelmektedir. Nitekim 2 Haziran 1960'ta yapılan Bakanlar Kurulunun ilk toplantısına baktığımızda, ikinci demir ve çelik fabrikasının durdurulması kararının verilmesinde Amerikalıların tepkisinin önemsendiği ve gözlemlenmesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir (Koçak, 2010: 81). Dolayısıyla ekonomik bağımlılık, Türkiye'nin iç yatırımlarında vereceği kararlarda dahi belirleyici olmaya başlamıştır. Nitekim Cemal Gürsel, darbeden bir gün sonra, 28 Mayıs günü, ekonomik durumu tarif ederken çok kötü bir hazine devraldığını, büyük miktardaki borcun nasıl ödeneceğini bilmediğini ifade etmiştir (Akalin, 2014: 127). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere ekonomik bağımlılık, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesinde temel bir başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bakanlar Kurulu tutanaklarına baktığımızda, bu tezi destekleyen başka kayıtlarda bulunmaktadır. Örneğin, 17 Haziran 1960'ta Bakanlar Kurulu dördüncü toplantısında Amerikalıların askeri yönetime olumlu yaklaşımları ve yardım konusunda istekli oluşları, Şefik İnan tarafından bir ‘müjde’ olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

"(ABD)Yardım Heyeti Başkanı geldi. "Peşinen söyleyeyim, her türlü Amerikan yardımını bekleyebilirsiniz. Vecibemizdir. Bundan sonra ne kadar süratli çalışırsak, yardım da o kadar süratli gelecektir. Biz memleketin çıkardığı hükûmeti pek tutmuyorduk. Yardım edeceğiz dedi. "Yardım" lafını kendisi telaffuz etti. Hollandalı da aynı meseleyi konuştu. Bunu bir beşâret "(müjde" haberi olarak arz etmek istiyorum." (Koçak, 2010: 178)

Bakanların, Amerikalılardan gelecek yardım teklifini müjde olarak algılamaları doğal bir durumdur. Çünkü, bir önceki bölümde de belirttiğimiz üzere, iktidarı devraldıklarında memur

maaşlarının ödenemeyeceği kadar tükenmiş bir hazine vardır. Ayrıca, bir önceki hükûmetin yapmış olduğu borçlanma taahhütlerinden kaynaklı ödemeler de ekonomi üzerinde ayrı bir yük teşkil etmektedir. Nitekim, 15 Eylül 1960'ta yapılan Bakanlar Kurulu otuz üçüncü toplantısında, Demokrat Parti Hükûmeti'nin geri ödemeyi hesap etmeden borç aldığı ifade edilmiş ve bu borçların ödemesine ilişkin alternatif çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Toplantıda, Cemal Gürsel bu durumu tarif ederken anlaşmaları yapanların bunun altından kalkacaklarına inanarak imza etmediklerini ifade etmiştir (Koçak, 2010: 478). Ancak, şunu belirtmek lazımdır ki yeni hükûmet, Amerika Birleşik Devletleri'nden gelebilecek yardımlara karşı tedbirli bir tutum takınmayı da ihmal etmemiştir. Bunun da örneğini 20 Haziran 1960'ta yapılan Bakanlar Kurulu beşinci toplantısında görmek mümkündür. Bakanlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin yapmak istediği buğday yardımına karşı tedbirli yaklaşmışlardır. Bu tedbirli yaklaşımın temelinde, Demokrat Parti döneminde kontrolsüzce borç alındığının düşünülmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımlarını şartlı yapıyor olması vardır. Toplantıda, Ekrem Alican'ın Amerikalıların buğday yardımı teklifinden bahsetmesine karşılık, Bayındırlık Bakanı Daniş Koper ve Cihat İren bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“DÂNİŞ KOPER: Bu yardımları bir de şarta bağlarlar. “İhrâcat yapmayacaksınız” derler. Böyle bir şart varsa, kabul etmemek doğrudur. CİHAT İREN: Müstacel bir şey değildir. Krom karşılığı gelen buğdaydan ihtiyacı karşularız. Binâenaleyh, eski hükûmetin zihniyetiyle hareket edip, ‘ne olursa alalım’ demeyeceğiz.” (Koçak, 2010: 192)

Nitekim, 1948-1959 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan toplam yardım miktarı 789.500.000 dolardır (Oran, 2009: 553). Demokrat Parti Hükûmeti, 4 Ağustos 1958 tarihli kararları aldığı anda Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Batı ülkelerine toplam borcu 600.000.000 dolardır. Demokrat Parti, 4 Ağustos kararlarını aldıktan sonradır ki ödemelerin ertelenmesini bu ülkelere kabul ettirebilmiş ve 359.000.000 dolarlık yeni bir kredi taahhüdüne dahi girmiştir (Boratav, 2005: 111). Bakanlar Kurulu toplantısında tartışılan borçlanma anlaşmalarından birisi de bu anlaşmadır. Ancak Milli Birlik Komitesi Hükûmeti'nin Demokrat Parti Hükûmeti'ni borçlanma bağlamında eleştirmesine rağmen bu dönemde de dış borç alınmaya devam edilmiştir. Örneğin, 6 Haziran 1961'de Federal Almanya ile Türkiye Hükûmeti arasında 200.000.000 marklık bir borç anlaşması yapılmıştır (Tunçkanat, 1975: 132). Fakat bu anlaşma, Kurucu Meclis'te yapılan ilgili konuşmalarda Demokrat Parti döneminde yapılan borçlanma anlaşmalarından farklı bir bağlamda değerlendirilmiştir. Nitekim bu anlaşma Kurucu Mecliste görüşülürken Maliye Bakanı Kemal Kurdaş; daha önce alınan 50.000.000 dolarlık kredi anlaşması ve bahsi geçen 200.000.000 marklık kredi anlaşmasının ne yaptığını bilen bir hükûmet tarafından alındığını, Türk ulusunun bağımsızlığına zarar getirmediğini söylemiştir (Tunçkanat, 1975: 138). Ancak hükûmetin söylemleri bu şekilde olsa bile 1960 ile 1962 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nden 186.300.000 dolar yardım alındığı görülmektedir (Oran, 2009: 553). Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik bağımlılığından kaynaklı borçlanma siyaseti bu dönemde de yeni hükûmet tarafından şikâyet konusu edilmesine rağmen değiştirilmemiştir ve Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin temel dinamiklerinden birisini oluşturmuştur.

3. Sonuç

Atatürk'ün ölümü sonrası Türkiye, İkinci Dünya Savaşı gibi büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmış; bu tehlikenin bir sonucu olarak dış politikasını güvenliğini sağlama endişesi ile oluşturmaya başlamıştır. Savaş sırasında Batı ve Amerika ile kurulmaya başlanan olumlu ilişkiler, savaş sonrasında da devam etmiştir. Çünkü Türkiye, ekonomik kaygıların yanı sıra Sovyetler Birliği gibi bir güvenlik tehdidi ile de karşı karşıya kalınca yönünü tamamen Batı'ya çevirmek zorunda kalmış, ekonomik kalkınmasını ve güvenliğini Batı ile entegre olarak sağlamaya çalışmıştır. Bu durum, Atatürk döneminde izlenen bağımsızlıkçı politikalarından

kopuşu da beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti döneminde Batı ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yoğunlaşan ilişkiler bir müddet sonra Türkiye için ekonomik bağımlılığı da beraberinde getirmiş; Türkiye, kendisini Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı ülkelerden pek çok kez borç ister hâlde bulmuştur. Nitekim 27 Mayıs darbesini yapan subayların memur maaşlarını ödeyecek para bulamaması, adeta boş bir hazine devralındığını da göstermektedir. Tutanak metinlerinden de okuduğumuz üzere önceki dönemde alınan borçlar yeni hükümet için ciddi bir problem teşkil etmektedir. 27 Mayıs darbesini yapan subayların gerçekten Atatürk'ün bağımsızlıkçı dış politikasını benimseyip benimsemedikleri bir muamma olsa da devraldıkları ekonominin kendilerini Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini geliştirmek zorunda bıraktığı muhakkaktır. Nitekim 1960-1962 yılları arasında alınan borçlarda bunu göstermektedir. Böyle bir durumda akla SSCB'den yardım alınması alternatifini gelebilir. Ancak unutmamak lazımdır ki Türkiye, 1952'de NATO'ya girdikten sonra sadece ekonomisini değil, ordusunu ve güvenliğini de NATO ve Batı konseptine göre belirlemiştir. Nitekim darbeyi yapan subaylara baktığımızda Albay Alparslan Türkeş gibi genç subayların NATO konsepti doğrultusunda yetişmiş subaylar oldukları görülmektedir. Soğuk Savaş'ın kızıştığı bir dönemde darbeyi yapan subayların Türkiye'nin yönünü değiştirmek gibi riskli bir hamleyi göze alamayacakları, alsalar dahi ekonomiden askeriye kadar çok geniş çaplı bir program uygulamak zorunda kalacakları ve sayısız tehlikeyle karşılaşacakları ortadadır. Zaten ekonomik durumun kötü oluşu, böyle bir hamle yapma düşüncesini dahi engellemiş olmalıdır. Tutanaklardan ve Gürsel-Warren görüşmesinden de gördüğümüz üzere devralınan hazinenin durumu ve Demokrat Parti döneminde alınan borçlar, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin belirlenmesinde son derece etkili olmuş ve daha bağımsızlıkçı adımlar atılmasını engellemiş olmalıdır. Nitekim Milli Birlik Komitesi döneminde de dış borçlanmanın devam ettiği görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi. (1960, 16 Haziran). Yer 7-40-16, belge tarihi: 16.06.1960, kurum 30-1-0-0 / Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü.

Basılı Kaynaklar

Ak Devrim. (1960). Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.

Akalın, C. (1999). *Uluslararası ilişkiler ortamında 27 Mayıs hareketi* (Doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ataöv, T. (2006). *Amerika, NATO ve Türkiye*. İstanbul: İleri Yayınları.

Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi (1908-2002)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Dağlı, N., & Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve programları 1960-1980*. Ankara: T.B.M.M. Basımevi.

Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.

Foreign Relations of the United States. (1958-1960). *Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey* (Vol. 10, Part 2). 926 s.

Koçak, C. (2010). *27 Mayıs Bakanlar Kurulu tutanakları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Oran, B. (2009). *Türk dış politikası* (C. 1). İstanbul: İletişim Yayınları.

Resmi Gazete. (1960, 16 Mayıs). Milli Birlik Komitesi 27 Numaralı Tebliği, Sayı: 10515.

Sarıkoyuncu Değerli, E. (2012). Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Kıbrıs politikası (1950-1960). *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), 85-101. T.B.M.M. (11. Dönem, 1. Cilt). *Tutanak Dergisi*

Tuncer, H. (2013). *Menderes'in dış politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tunçkanat, H. (1975). *İkili anlaşmaların içyüzü*. Ankara: Tekin Yayınevi.

Yetkin, Ç. (2014). *Karşı devrim*. Ankara: Kilit Yayınları.

JAMES ROSENAU: ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN KÜRESELLEŞME OLGUSU VE SİYASETİN DÖNÜŞÜMÜ

Hüsamettin İNAÇ¹
Furkan ŞENTÜRK²

Öz

Bu çalışmada; uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan ve 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile belirginlik kazanan küreselleşme olgusu, küreselleşme kavramı ile ne olduğuna dair bir inceleme ve James Rosenau'nun küreselleşme kavramına bakış açısına dair bir değerlendirme yapılacaktır. Küreselleşme ulus devlet ilişkisinin günümüzde kuvvetli olması da bu çalışmanın ana argümanlarından birisidir. Çalışmanın ikinci kısmında James Rosenau'nun uluslararası ilişkilerin küreselleşme olgusu değerlendirilecektir. Rosenau'nun küreselleşme alanında ortaya koyduğu kavramlara değinilecektir. Çalışmanın üçüncü kısmında da siyasete dair Rosenau'ya ait olan bağıntı kavram, süreç ve matris adı altında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika Analizi, Küreselleşme, Karşılıklı Bağımlılık, Rosenau, Ulus-Devlet

JAMES ROSENAU: THE PHENOMENON OF GLOBALIZATION OF INTERNATIONAL RELATIONS AND THE TRANSFORMATION OF POLITICS

Abstract

In this study; The phenomenon of globalization, which emerged in the post-Cold War period in international relations and became evident with the September 11, 2001 Terrorist attacks, an examination of what the concept of globalization is and an evaluation of James Rosenau's perspective on the concept of globalization will be made. One of the main arguments of this study is that the relationship between globalization and nation-state is strong today. In the second part of the study, James Rosenau's globalization phenomenon of international relations will be evaluated. The concepts introduced by Rosenau in the field of globalization will be discussed. In the third part of the study, Rosenau's relation to politics will be evaluated under the name of concept, process and matrix.

Key Words: Foreign Policy Analysis, Globalization, Interdependence, Rosenau, Nation-State

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, husamettin.inac@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6922-2010

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0009-0007-3030-2308

Giriş

Küreselleşme dalgası, geçmişten günümüze ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya büyük bir hızla yayılarak gelişimini sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir. Küreselleşme kavramı birden fazla tanıma sahne olmuş ve çeşitli siyaset bilimciler, uluslararası ilişkiler uzmanları, uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi birçok aktör ve kurumlar tarafından küreselleşmeye çeşitli tanımlar yapılmıştır. Kimine göre küreselleşme zaman ve mekânın sıkışması iken, kimilerine göre küreselleşme herhangi mal, hizmet ve paranın herhangi bir engele takılmadan küre üzerinde dolaşımıdır. Uluslararası kurum ve kuruluşlar da küreselleşmeye farklı bir tanım yapmışlardır. Bunlardan bir tanesi Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü'dür. Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü (OECD) ise küreselleşmeye farklı bir tanım yaparak onun yayılma, derinleşme ve hızlanma kavramlarından yola çıkarak uluslararası ticaret ve finansal düzeyde ekonomik olarak küreselleşmenin olduğuna dair bir tanım yapmıştır. Bu aktörlerden bir tanesi ise James Rosenau'dur. Rosenau'ya göre küreselleşme kavramı karşılıklı bağımlılık temelinde birden çok paradigmadan oluştuğuna dikkati çeker. Küreselleşme kavramını ulus devlet düzeyinde açıklanırken, 1970'li yıllarda neoliberalizm ekolünün yükselişe geçmesi ile Çok Uluslu Şirketler bazında da incelenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümü, küreselleşme kavramının ne olduğu, ona yapılan tanımlar ve tarihsel gelişim süreci ele alınmıştır. Küreselleşme kavramına yapılan tanımlar, küreselleşme olgusunun ekonomik, kültürel ve siyasal küreselleşme temelindeki tanımları üzerinde durulmuştur. Tarihsel gelişim açısından küreselleşme kavramının geçmişten günümüze hangi evrelerden geçtiği ve pusulanın icadından Coğrafi Keşiflere, Sanayi Devrimi'nden Fransız İhtilaline, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na ve Soğuk Savaş Dönemi'nden günümüze kadar gelinen süreç küreselleşmenin nasıl dünya küresi üzerinde yaygınlaştığı üzerine bilgi sunulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü, James Rosenau'nun uluslararası ilişkilerin küreselleşme olgusu üzerine bir değerlendirmedir. Rosenau'ya göre küreselleşme karşılıklı birbirine bağımlılık, ancak mikro düzeydeki kavramlarda yaşanan dönüşümün küreselleşmenin birer unsuru olduğunu savunmuştur. Küreselleşme kavramını belirli alt başlıklara ayırarak incelemiştir. Bu alt başlıklar teknolojik küreselleşme, psikolojik küreselleşme, ekonomik küreselleşme ve sosyal küreselleşme kavramları olup alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Bu başlıklar arasında ön planda olan teknolojik küreselleşme ve ekonomik küreselleşme Rosenau'nun küreselleşme kavramına yüklediği anlam ve sınırlandırılan alanın küreselleşmesi olarak makro geçiş döneminde yaşanan küreselleşme mikro düzeyde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, James Rosenau'nun Siyasette dönüşümü üzerinedir. Bu bölümde daha çok dış politika analizinden bilgi verilmiştir. Bağıntı kavramının üç aşamada incelenerek "Bağıntı Kavramı", "Bağıntı Süreci" ve "Bağıntı Matrisi" adı altında üç temel başlıkta incelenmiştir.

1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme kavramının birden fazla tanımı olduğu bir gerçektir. "Bir süreç, siyaset, pazarlama stratejisi, kötü bir durum veya hatta bir ideolojiyi ifade etmek için kullanılır" (Heywood, 2019). Küreselleşme tekil olmayan yani çoğul bir kavramdır. Yani tek bir süreçten oluşmayan, bazen çelişkili, iç içe geçen zıt süreçlerin toplamıdır. Mekânsal sınırların aşılması ve coğrafi sınırların aşılması ile ortaya çıkan dünyanın küçülmesi olarak ifade edilebilir. "Küreselleşme çağdaş dünyanın belirleyici bir özelliğidir"(Aydınli ve Rosenau, 2005).

James Rosenau, "yeni uluslararası ilişkiler gerçeğini tarif etmek için birçok etiket kullanılmıştır, tarif edilen bu gerçeklik, uluslararası hayatın temellerini uzunca bir müddet oluşturulan ulusal aranjmanların ötesine geçen bir gerçekliktir. Küresel toplum, karşılıklı bağımlılık, merkezil (centralisatrice) eğilimler, küresel sistem, globalizm, evrenselcilik (universalisme),

uluslararasılaşma (internationalisation), globalite (globality) gibi kavramlar, insanlığın mevcut durumunun boyutunu nitelemek için kullanılmaktadır” (Sevim, 2006)

Küreselleşme kavramı Marshall Mac Luhan tarafından Küresel Köy (Global) kavramı olarak belirtilmiştir. Luhan’a göre küresel köy, dünya üzerinde var olan bir bölgenin tüm küre etrafında var olması demektir. Daha sonra bu kavram geliştirilerek küreselleşme (Globalization) adını almıştır. “Küreselleşme terimi, ilk olarak 1960’larda ortaya çıktığından beri hem akademik hem de popüler alanda bir süreci, bir durumu ya da bir dönemi tanımlamak için kullanılmıştır ve kullanılmaktadır”(Dural, 2019). Küreselleşme, kökleri 15. Yüzyıla kadar uzanan ve işleyen bir süreçtir. Mevcut sınırlar ve mesafeleri aşan ve ekonomi, politik, kültürel ve çevresel etmenlerin karşılıklı etkileşim içerisine girdiği bir süreçtir. Yani birbirleriyle bağlantısı olmayan toplumlar ve bireyler arasında bağlantıların oluşmasına zemin hazırlar. Yani bu duruma küresel çapta karşılıklı bağlanmışlık da denilebilir. Küreselleşme olgusu ile ortaya çıkan karşılıklı bağlanmışlık, çok boyutlu bir kavramdır. Çok boyutlu bağlanmışlık siyasal, ekonomik ve kültürel bir süreç ile işlerlik kazanır. Küreselleşme genel olarak üç kategoride yorumlanır. Bunlardan ilki Ekonomik Küreselleşme kavramıdır. Ulus devletlere ait olan ulusal ekonominin küresel ekonominin içerisine dâhil edilmesidir ki bu sürece ekonomik küreselleşme adı verilir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu daha çok devletlerin baskın olması ve ulus ötesi şirketlerin baskın olması açısından değerlendirilmiştir. “Bunların içinde hizmet sektörünün dinamik bir unsur olarak birleşmeleri sürdürdüğü sektörler arası kümelenmeler, devralmalar ve başka sektörler içerisinde ekonomik faaliyetleri genişletmek de bulunmaktadır”(Drake, 2016). Devletlerin serbest piyasada pazar hareketleri uluslararası kanunlar ile sınırlıdır. “Bu hegemonya Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi küresel ekonomik düzenin kurumları tarafından yerleştirilmiş ve sürdürülmektedir” (İnaç, 2003: 342). İkinci kavram ise Siyasi Küreselleşme kavramıdır. Politika yapmanın ulus devletlerden uluslararası örgütlere geçmesi sürecidir. Bu süreç siyasi küreselleşme olarak adlandırılır. Devletler ve devletlerarası ilişkilerin ötesinde bir kavram olan siyasal küreselleşme, resmi ya da gayri resmî, belirli seviyelerde siyasi aksiyonun gelişmesidir. “Genellikle “küreselci” ve “küreselleşme” olarak etiketlenmiş siyasal küreselleşme yaklaşımı, ekonomik küreselleşmenin bir fonksiyonu ve ortaya çıkan küresel ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni siyasal kurumları oluşturmak olarak anlaşılabilir”(İnaç, 2004: 34). Uluslararası alanda, uluslararası anlaşmalarla Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası/küresel kurumların gelişimi küreselleşmenin bu boyutu ile açıklanır. Üçüncüsü ise Kültürel Küreselleşme kavramıdır. “Dünyanın belli bir bölgesinde üretilen bilgi, mallar ve imajların, uluslar, bölgeler ve bireyler arasındaki kültürel farklılıkları ‘ezme’ eğilimindeki küresel akışa dâhil olduğu bir süreçtir”(Heywood, 2019). Kültürel küreselleşme, homojenleşme ve heterojenleşme olarak iki kategoride incelenebilir. Homojenleşme kavramı; “modernleşme teorisinin küreselleşmenin kültürel farklılıkları yok ederek bazılarının Batılılaşma ve Amerikalılaşma olarak eleştirdiği “küresel kültür” oluşturduğu mantığını da takip ederek, homojenleşme olarak görülebilir” (Drake, 2016). Heterojenleşme ise farklı kültürlerin etkileşimi ile farkındalığın artması olarak yorumlanabilir.

Yaygın olarak küreselleşme kavramı; herhangi bir malın, paranın veya hizmetin küre etrafına herhangi bir engele takılmadan dolaşımıdır. Küreselleşme kavramı uluslararası ticaretten, uluslararası ekonomi politığe ve uluslararası güvenliğe kadar çeşitli konularda karşımıza çıkmaktadır. Türk dış politikası açısından değerlendirildiğinde küreselleşme kavramının tanımı: “Batının alt yapısıyla (uluslararası kapitalizm) ve üstyapısıyla (rasyonalizm, demokrasi, insan ve azınlık hakları, vb.) tüm dünyaya yayılmasıdır” (Oran, 2018).

“Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, küreselleşmenin kökleri oldukça eskilere dayandırılabilir” (Sönmezoğlu, 2017). Uluslararası ticaretin gelişmesine büyük bir katkısı olan İpek ve Baharat yolları, farklı kültürler, farklı toplumlar arasında ikili ilişkilerin gelişimine sahne olurken aynı

zamanda değişik kültürler arasında etkileşimin doğmasını sağlamıştır. Siyasi tarihe baktığımızda ekonomik, kültürel siyasi alanlarda imparatorlukların, devletlerin sınırlarını aşan karşılıklı bağımlılık mevcuttur. Çağlar öncesi kurulan Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları, Akdeniz ve Ortadoğu ve Anadolu’da ticaretin artmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve Roma İmparatorluğu döneminde de karşılıklı etkileşim mevcuttur. Modern dönem açısından ilk küreselleşme, Coğrafi Keşifler ile başlamıştır. Pusulanın icat edilmesi ile başlayan sömürge faaliyetleri ile batı yarım kürenin keşfedilmiş ve altın, gümüş gibi zenginliği ifade eden değerli madenler Avrupa’ya taşınmıştır. Bu durum Avrupa kıtasında küreselleşmenin yaşanmasına neden olurken aynı zamanda merkantilizmin doğuşuna da yol açmıştır. Ancak burada dikkat çeken bir unsur medeniyetler ve Avrupa kıtası arasında bir bütünleşmenin yaşanmamış olmasıdır. Küreselleşmenin ikinci önemli unsuru Sanayi Devrimi’dir. Sanayi Devrimi ile başlayan üretim ve tüketimde değişimler, ham madde ve petrol ihtiyacı, artı değer birikimi ve fabrikalarda çalışmak üzere şehre göç eden aileler küreselleşme sürecinin yaşanmasını sağlamıştır. 1789 yılında başlayan Fransız İhtilali ile dünyaya eşitlik, adalet, demokrasi gibi kavramların dünyaya yayılmasına neden olmuştur. Böylece mutlak monarşiler, imparatorluklar yerini ulus devletlerin kurulmasına bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Güneş Batmayan İmparatorluk olarak bilinen Büyük Britanya İmparatorluğu, dünya siyasetine ve ekonomisine dair tüm yetkilerini ABD’ye devretmiştir. ABD böylece yenedünya düzeninde küresel açıdan önemli bir rol oynayarak dünyadaki diğer ulus devletlerin ekonomilerini ve siyasi süreçlerini belirleyen bir küresel aktör olarak ön plana çıkmıştır. ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetine dair küresel politikalarını üç sütun üzerine inşa etmiştir: dolar, asker ve küreselleşme.

Bunlardan ilki 1944 yılında imzalanan Bretton Woods Anlaşması ile petrol, dolar ve altındır. “Bu sayede ABD doları hem küresel rezerv para haline geliyor ve hem de ABD, küresel enerji ve tüketim dolaşımını elinde tutabiliyordu” (İnaç, 2021). ABD’nin küresel açıdan inşa ettiği ikinci unsur ise stratejik bölgelerde asker bulundurma politikasıydı. Bu duruma Afganistan ve Irak örnek verilebilir. Özellikle Afganistan enerji kontrolünün sağlanması bakımından ABD açısından stratejik bir önemi mevcuttur. Üçüncü politika ise işgalleri meşru göstermek için uygulanan ABD stratejisidir. Bu strateji, El Kaide tarafından 11 Eylül 2001 terör saldırıları ile ABD’de ikiz kulelere düzenlenen saldırılarla başlamıştır. Bu saldırı ile ABD, yapılan saldırıyı gerekçe göstererek 2000 yılında Afganistan ve 2003 yılında da Irak’ı işgal etmiştir. ABD’nin küreselleşme açısından uyguladığı bu üç unsurun temel dayanağı, CIA’nın 1995 yılında yayınladığı Global Trends 2015 isimli raporuydu. Bu rapora göre 2015 yılında dünyada bulunan yeraltı kaynakları Müslüman ülkelerin elinde olacaktı. CIA raporuna göre ABD’nin bu durumun önüne geçmek için önlem alması gerektiği belirtilmiştir. Ancak SSCB’nin varlığını yitirmesi ile ortada bir tehdit kalmamıştır. “Harmel Doktrinine göre bundan böyle NATO’nun asıl gayesi İslami terörle mücadeleyleydi” (İnaç, 2005a: 76). Ancak İslami terör diye bir kavram yoktur. Bu kavramı oluşturup ve terör örgütleri kurmak (DEAŞ, Boko Haram, El-Kaide) ABD ve NATO’ya kalmıştır.

1970’li yıllarda yaşanan Vietnam Savaşı, Ortadoğu’da yaşanan petrol krizi Batı Blok’unda yer alan ulus devletlerin ekonomik açıdan zorlanmalarına neden olmuştur. Bu ekonomik krizi atlatmanın tek yolunun küresel/uluslararası pazara daha fazla devletin dâhil edilmesidir. “Ekonomik eklemelenme, özelleştirmeler, serbest ticaretin geliştirilmesi, ulus devletlerde vergi reformu ve mali reformların yapılması, sermaye hareketleri üzerindeki sınırların kaldırılması gibi gerekli ekonomik uygulamalar ile mümkün olmuştur”(Sönmezoğlu, 2017). 1989 yılında Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Doğu Bloku ülkelerinin uluslararası ekonomiye entegre edilmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu durum küresel ve uluslararası pazarın genişlemesine neden olmuştur. 1990’lı yıllarda teknolojik açıdan gelişme yaşanmış ve bu durum dünyanın küçülmesine ve küreselleşmenin hızla genişlemesini sağlamıştır. “Bu bağlamda, IMF 2000 yılında yaptığı bir düzenlemede, küreselleşmenin dört unsuru olduğu belirtmiştir.

Bunlar; 1. Uluslararası ticaret ve ticari işlemler, 2. Sermaye ve yatırım hareketleri, 3. Uluslararası göç ve insan hareketleri, 4. Bilginin yayılmasıdır”(İnaç, 2005b: 87).

1970’li yıllarda neoliberalizm ile çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması ile ekonomik temelde ve 1980’li yıllarda yaşanan iletişim devrimi ile teknolojik temelle ortaya çıkan üçüncü küreselleşme dalgası ve Sovyetler Birliği (SSCB)’nin dağılması süreci ile siyasal açıdan ortaya çıkan üçüncü küreselleşme dalgası ile Batı Bloku (ABD, NATO) karşısında herhangi bir rakip kalmamıştır. “Küreselleşme kavramı popüler kültüre, inanılmaz bir hızla ve adeta şiddetle, 1990’ların başında, SSCB’nin çökmesiyle muazzam bir ekonomik mekânın sermayesinin serbestçe girişine açıldığı sırada girdi” (Yıldızoğlu, 2017).

Günümüzde küreselleşme kavramı; yaygınlaşma, derinleşme ve hızlanma kavramları ile de açıklamak mümkündür. Yaygınlaşma; dünyanın herhangi bir kıtasında veya ülkesinde başlayan bir gelişmenin dünyanın farklı kıtasında veya ülkesinde hissedilmesi durumudur. Korona virüs salgınının dünyanın çeşitli bölgelerinde hissedilmesi, bu duruma örnektir. Derinleşme; yaygınlaşma sürecinin hissedilmesi durumudur. Terör eylemleri, ekonomik kriz ve salgın hastalıklar bu sürece örnektir. “Hızlanma ise yaygınlaşma ve derinleşme süreçleriyle bu süreçlerin yarattığı etkilerin artık çok hızlı bir biçimde yaşanması ve hissedilmesidir. X, Facebook, Twitter, Telegram, Whatsapp, İstagram gibi sosyal medya araçları ile dünyada kullanımın yaygın olması birer örnektir. Uluslararası gelişmeler açısından bakıldığında 2011 yılında Tunus’ta başlayan Arap Baharı, Ortadoğu’nun birçok yerinde hissedilmiştir. Yayınlaşma, hızlanma derinleşme ekonomi temelinde de küreselleşmenin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bunu OECD (Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü)’nin tanımında görmek mümkündür. “Buna göre OECD küreselleşmeyi, değişik ülkelerdeki piyasaların ve üretimin, ürün ve hizmet sunumlarıyla ve sermaye ve teknolojinin hareketliliği yoluyla sürekli birbirine bağımlı hale geldiği bir süreç olarak tamamlamakta ve bu tanımıyla da küreselleşmenin yoğunlaşma ve iç içe geçme halini anlatmaktadır” (Anadolu Üniversitesi, 2013).

2. James Rosenau: Uluslararası İlişkilerde Küreselleşme Olgusu

Soğuk Savaş’ın bitimiyle uluslararası sistemde yaşanan değişim olgusu, küreselleşme olgusunda da yaşanmıştır. Yani SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)’nin dağılması ile ortaya çıkan süreç ile batının alt yapısı ve üst yapısı eski Sovyet coğrafyaları üzerinde dolaşımını sağlamıştır. Bu süreç akademik açıdan birçok küreselleşme teorisinin gelişimini sağlamıştır. Bu süreç makro geçiş dönemi olarak adlandırılan günümüz uluslararası sisteminde küreselleşmenin de etkisiyle karşılıklı bağımlılık denilen bir süreç ortaya çıkmıştır. Karşılıklı bağımlılık süreci ile ulus-devletin önemi azalmıştır. Çünkü küreselleşmenin ana hatlarından birisi olan karşılıklı bağımlılık ile ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan ulus-devletin sınırlarını aşan bir mekanizma ortaya çıkmıştır. Realizm ekolünün en önemli temsilcilerinden biri olan James Rosenau, realist paradigma çerçevesinde küreselleşme kavramının ne olduğuna dair teoriler geliştirmiştir.

Rosenau’nun uluslararası ilişkilerdeki dönüşümü, 1970, 1980, 1990 ve 2000’ler olarak sınıflandırılabilir. Rosenau, 1970 ve 1980’li yıllarda ortaya çıkan ulus aşırı ilişkileri, değişimin bir işareti olduğunu savunmaktadır. Ulus aşırı ilişkiler, uluslararası sistemde iç politika ve dış politika ayrımının kalkması neticesinde ortaya çıkmıştır. 1990’larda “Rosenau egemenlik temelli olmayan aktörlerin dünyasının, daha geleneksel devlet merkezli politik evrenle birleştiği değişim kavramını benimsemiş gibi görünmektedir” (Savaşan, 2019). Rosenau’ya göre uluslararası kavramı yetersizdir. Küresel dünyanın çok boyutlu yönlerini açıklayamadığı görüşündedir. “Uluslararası yerine “küresel, dünya ya da ulus-ötesi politikalar” terimlerini kullanmayı tercih etmektedir” (A.g.e.). Yani Rosenau’ya göre değişim kavramı, karmaşıklıktan yeni bir döneme geçiş olarak ortaya çıkmıştır. 2000’lere gelindiğinde, Rosenau, yeniçağ, ekonomik, kültürel, sosyal ve politik temelde olduğunu vurgulamıştır. Bu özelliğiyle yeniçağ önceki dönemlerden oldukça farklıdır. Rosenau bu farkı “parçalanarak birleşen dünya” kavramı ile yorumlar. Yani küreselleşme ile

başlayan parçalanma sürecinin belirli bir süre sonra her bir parçanın kendine has özelliklerle birleşmeye başlayacağını; “böylece parçalara ayrılma ile başlayan sürecin parçaların süreç içerisinde dönüşüme uğrayarak birleşmesiyle tamamlanmasını kastetmektedir”(İnaç, 2007: 15).

“Örneğin, Rosenau, bu kavramı tanımlamaya başlamadan önce, ilk olarak bu kavramın ne olmadığını anlatma gereği duymuştur. İlk olarak, küreselleşme kavramının beş milyar insanın uygun kolektif eylemlerle ortak sorunlarını çözmeye yönelik üretici, tüketici veya vatandaşlık gibi üstlendikleri rollere, ya da onların çevrelerine, diğer bir ifadeyle bu insanların günlük hayatlarındaki değerlerin bütününe referans yapan globalizmle (globalizme) eş değer olmadığını vurgulamakta olan Rosenau, küreselleşme kavramının ayrıca insanlığın bütününe hedef alan bilim ya da din gibi değerlere atıfta bulunan evrensellik (universalisme) ve karmaşık karşılıklı bağımlılık gibi kavramlardan da ayırt edilmesi gerektiğinin altını özellikle çizmektedir” (Sevim, 2006). Yani Rosenau burada şunu ifade etmektedir: makro geçiş döneminde yaşanan küreselleşme olgusunun alanına uygun olarak sınırlandırılıp küreselleşmenin ise sınırlandırılan her bir bölge için ayrı gerçekleştiği kanısına ulaşmıştır. Ona göre küreselleşme farklı bir kavram ve farklı bir olgu olup globalizm kavramı ile eşdeğer değildir. Küreselleşme bilim ve din gibi değerleri kapsayan evrenselcilik ve karmaşık karşılıklı bağımlılıktan tamamen ayrışır.

James Rosenau, “yeni uluslararası ilişkiler gerçeğini tarif etmek için birçok etiket kullanılmıştır, tarif edilen bu gerçeklik, uluslararası hayatın temellerini uzunca bir müddet oluşturulan ulusal aranjmanların ötesine geçen bir gerçekliktir. Küresel toplum, karşılıklı bağımlılık, merkezli (centralisatrice) eğilimler, küresel sistem, globalizm, evrenselcilik (universalisme), uluslararasılaşma (internationalisation), globalite (globality) gibi kavramlar, insanlığın mevcut durumunun boyutunu nitellemek için kullanılmaktadır” (İnaç, 2014: 37).

Rosenau, küreselleşme kavramını sadece bir bölgeyle sınırlandırmak ya da onu herhangi bir bölgeye ya da bir alana hapsedmek olarak tanımlamamaktadır. Küreselleşme kavramının süreç kaynağına dikkati çeker. Küreselleşme kavramının alt alanlarla sınırlandırılması gerektiği üzerinde durur. Rosenau, sınırlandırılan alanları ise mikro düzeyde inceler. Yani sınırlandırılan alanların kendi içerisinde küreselleştiklerine odaklanır. Teknolojik küreselleşme, ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme ve psikolojik küreselleşme olarak dinamiğinin beş kategoriye ayırıp her birini kendi sınıfı içerisinde James Rosenau, yukarıdaki her bir alanın karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğunu ve bunların yine karşılıklı olarak birbirlerinden aldıkları sinerji ile güçlendiklerini kaydetmektedir.

Teknolojik küreselleşme, ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme ve psikolojik küreselleşme alt başlıklar altında incelenebilir.

2.1.Teknolojik Küreselleşme

Küreselleşme dalgası, 1990’larda yaşanan teknolojik gelişmeler neticesinde küresel çapta hızla yaygınlaşmıştır ve yaygınlaşmaya devam etmektedir. Bunun nedeni, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmenin hızla yaygınlaşmasıdır. Böylece zaman mekân ve mesafe kavramları arasındaki uzaklık tarihe karışmıştır. Küreselleşme süreci ekonomik, siyasi, kültürel alanlarda yaygınlaşıyor iken; bilgi ve teknolojiye yaşanan önemli gelişmeler küreselleşmenin hızla yaygınlaşmasını sağlamıştır. Uluslararası ilişkilerde küreselleşme olgusu için teknoloji olmazsa olmaz bir nitelik taşır. Bilgi iletişim teknolojilerinde özellikle sanayideki gelişmeler ile artan üretim kapasitesi teknolojinin ucuzlayarak topluma yayılmasını ve küreselleşme sürecini hızlandırmıştır” (Baygül, 2020). 1990’lı yıllar teknolojik küreselleşmesinin hızlanmasında internet önemli bir olgudur. Bu olgu, içerisinde yaşamakta olduğumuz dünyayı gerek ülkeler arası gerekse kıtalararası boyutta bir ağ gibi sarması ile teknolojik küreselleşme uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu durumu mikro düzeye indirgendiklerinde sanayileşme olgusunun gelişimiyle üretimde artış yaşanmıştır.

Küreselleşmenin teknolojik boyutu; ekonomik, politik/siyasi ve kültürel boyutta sırası ile yaygınlaşarak uluslararası boyutta bir nitelik kazanmıştır. Bunun nedenleri ise ilk olarak ekonomik alandan başlar. “böylelikle gelişen iş bölümü ve uzmanlaşma ile yeni mesleklerin ortaya çıkması ekonomik alanın, sosyal alana geçmesinde önemli ölçüde katkı sağlamıştır” (Budak, 2019: 47). Ekonomik boyutta yer alan iş bölümü ve uzmanlaşmanın olduğu yeni meslek gruplarının iktidar olma yarışına girmeleri ise politik/siyasi alana kaymıştır. Ekonomik ve siyasal boyutlarda yaşanan gelişmeler sonrasında teknoloji kültürel boyutta yaygınlaşma göstermiştir. Bunun en önemli nedeni, kültürün uzun yıllar boyunca değişiminin imkânsız olmasıdır.

James Rosenau'nun küreselleşme kavramına döndüğümüzde, küreselleşmeyi bir bölge ile sınırlandırmadığı anlaşılmaktadır. Makro geçiş döneminde olan küreselleşme olgusu sınırlandırılarak, sınırlandırılan küreselleşme olgusu değerlendirilmektedir. Yani burada Roesnau, teknolojik boyutu; teknolojinin küreselleşmesinin en önemli yapı taşına indirgeyerek, küreselleşmenin nasıl hızla yaygınlaştığı sonucuna ulaşıyor. Sözü geçen en önemli yapı taşı 1990'larda yaşanan gelişmelerdir, bilgide gelinen seviyedir.

2.2.Ekonomik Küreselleşme

Ekonomik küreselleşme kavramı; dünyada ekonomilerin karşılıklı etkileşim içerisinde olması sürecine verilen kavramdır. Sermaye ve teknoloji ekonomik küreselleşmenin olmazsa olmazlarından biridir. “Sermaye ve teknoloji akışları mal ve hizmet ticaretini teşvik etmiştir”(Göngen, 2013). Piyasaların küresel açıdan kazandığı belirginlik ve ulus devletlerin sahibi olduğu ulusal ekonomiler arasında birbirlerini tanımaya başlamışlardır. Yani bağlantı kurulmuştur. Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Ekonomik Kurumlar bu süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. “Ekonomik globalleşme, kendisini üretim ve finansal faaliyetlerin globalleşmesi olmak üzere iki farklı alanda göstermektedir” (A.g.e.). Ekonomik küreselleşmenin kendisini gösterdiği üretim unsuru, üretimin küreselleşmesi olarak adlandırılmaktadır. Üretimin küreselleşmesi, ülke sınırları içerisinde işleyen bir firmanın, diğer ülkelerde ve diğer kıtalarda yani uluslararası alanda faaliyet göstermesi olarak adlandırılır. Ekonomik küreselleşmenin kendisini gösterdiği bir diğer kavram finansal faaliyetlerin küreselleşmesi boyutudur. Finansal faaliyetlerin küreselleşmesi; sermayenin herhangi bir ülke sınırı içerisinde kalmaması durumudur. Düşük risk ve maksimum kazanç ile sermayenin ülke sınırını aşmasıdır.

James Rosenau'nun küreselleşme kavramına döndüğümüzde, küreselleşmeyi bir bölge ile sınırlandırmadığı ekonomik küreselleşme boyutunda da anlaşılmaktadır. Makro geçiş döneminde olan küreselleşme olgusu sınırlandırılarak, sınırlandırılan küreselleşme olgusu değerlendirilmektedir. Yani burada Rosenau, ekonomik boyutu; ekonomik küreselleşmesinin en önemli yapı taşına indirgeyerek, küreselleşmenin nasıl hızla yaygınlaştığı sonucuna ulaşıyor. Yani ekonomik küreselleşmeyi ekonomik küreselleşme yapan unsurun karşılıklı etkileşimden geçtiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Temel kavramlar ekonomik küreselleşme kavramında sermaye, teknoloji akışı, mal ve hizmetlerdir. Bu mikro düzey sınırlandırılan küreselleşme olgusunun ne olduğu konusunda ilgili alanla ilgili bir veri sunmaktadır.

3. James Rosenau: Siyasetin Dönüşümü

3.1. Bağıntı Kavramı:

“James Rosenau “bağıntı” kavramını “bir sistemden kaynaklanan ve diğerinde tepki doğuran tüm tekrarlanan davranış dizileri” olarak tanımlamaktadır. Burada temel amaç, söz konusu olan aktör (devlet) ile iç ve dış siyasal çevre şartları arasındaki etkileşimin, iç veya dış politikanın şekillenmesinde oynadığı rolün ele alınarak irdelenmesidir. Kavram ayrıca, bir ulusal sistem içerisinde yer alan aktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerinin, uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki ilişkileri olan etkisine (ya da bunun tersine) işaret etmektedir. Burada çıkarsayabileceği gibi, bir ülkenin hükümeti, bir diğer ülkenin partileri, baskı grupları gibi hükümet-dışı birimleri ile

doğrudan (bu ülkenin hükümetinin aracılığı olmadan) temas edebilmekte; hatta iki ülkenin siyasal partileri, baskı grupları, hükümetlerden hiç birisinin aracılığı olmadan doğrudan ilişki içerisinde olabilmekte ve bu yolla uluslararası politika zeminine etkide bulunabilmektedir”(Sönmezoğlu, 2014).

Ulusal ve uluslararası sistemlerde ortaya çıkan, genel olarak birleşmeler, dünya toplumlarını oluşturmaktadır. Bunun temel nedeni olarak küreselleşme süreci ile artan karşılıklı bağımlılık olgusudur. Bazen ülke sınırları dışarısında meydana gelen dış etkenler, iç politika da etki yapabileceği ihtimali mevcuttur. Küreselleşme süreci ile 1990’lı yıllardan itibaren artış gösteren teknolojik küreselleşme, ülkelerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığını artırmaktadır. Bu durum bağıntının oluşmasına zemin hazırlar. Hemen hemen her bir topluluk Soğuk Savaş dönemi uluslararası sisteminden etkilenmiştir. Uluslararası ticarete meydana gelen değişimler, yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan uluslararası örgütler/kurum ve kuruluşlar gibi olgular genel olarak her ülkeye etki edebilmektedir.

3.2. Bağıntı Süreci:

“Yukarıda verilen “bağıntı” tanımından da çıkarılabileceği gibi, sadece tek bir aksiyon ya da reaksiyon bir “bağıntı” oluşturmaz; ancak bu olgunun art arda gelen davranışlar haline dönüşmesi, farklı (ulusal, uluslararası) sistemleri aşan ilişkileri yansıtmaya halinde bir “bağıntı” olgusundan söz edilebilir. Bu sürecin ilk (kalkış, harekete geçme) aşamasına çıktı, son (nihai) aşamasına da girdi denilmektedir. Bir çıktı, bir ulusal sistemden kaynaklanabileceği gibi (ki bu durumda o ulusla sistemin dış çevresi için bir çevresel girdidir); bir ulusal sistemin dışsal çevresinden kaynaklanan (ki bu durumda o ulusal sistem için bir girdidir) çevresel çıktı konumunda da olabilir. Ayrıca, doğrudan bir başka birim üzerinde etki doğurmak amacı taşıyan çıktı ya da girdilere doğrudan (direct); bu türden bir amaç taşımadığı halde bu türden sonuç doğuranlara da dolaylı (indirect) sıfatı, amaca yönelik bir araç olarak eklenmektedir. Nihayet, bu çıktı ve girdileri birbirleri ile bağıntılı hale getiren üç tür bağıntı sürecinden söz edilebilir; nüfuz etme süreci,(penetrative process) tepkisel süreç (reactive process) ve taklitçi / rekabetçi süreç (emulative process)”(Sönmezoğlu, 2014.).

“Bir ulusal sistemin üyesi bir başkasının siyasal sürecine katıldığında, bir nüfuz etme olayı söz konusudur. Bunun en çarpıcı örneği, bir işgal ordusunun konumudur. Ayrıca, yabancı ülke topraklarında faaliyet gösteren gizli haber alma örgütleri faaliyet gösterdiği ülkenin siyasal hayatı ile ilgilenen çok-uluslu şirketlerde bu çerçevede değerlendirilebilir. Tepkisel süreç, bir anlamda nüfuz etme sürecinin tersidir. Bu durumda, çıktının kaynaklandığı birim bunu bir girdi olarak alan birimi siyasal sürecine sınır aşarak katılmamakta, fakat birincisinin davranışına ikisinden bir tepki oluşturmaktadır. 1970’li yıllarda Türkiye’nin, Amerika Birleşik Devletleri’nin Kıbrıs konusunda aldığı bazı kararlara yönelik tutumu; ya da 1990’lı yıllarda Azeri-Ermeni çatışmalarına ilişkin bazı gelişmelerin Türkiye’nin siyasal hayatında yarattığı etki, bu bağlamda ele alınabilir. Taklitçi/rekabetçi süreç ise tepkisel süreç ile yakından ilişkilidir. Bu durumda süreç sadece çıktıysa bir tepki olmaktan çıkar ve aynı zamanda ona benzer bir eylem haline dönüşür. Zamanında anti-sömürgeci günümüzde de etnik-milliyetçi akımların bir büyük devlet ya da birbirleri ile rekabet halinde ve birbirlerini taklit ederek ortaya çıkmaları, gelişmeleri de bu türden örneklerdendir”(Sönmezoğlu, 2014.).

3.3. Bağıntı Matrisi:

“James Rosenau, bütün bu söylenenlerin ışığında, bir bağıntı ilişkisinin temel unsurları olarak gördüğü kategorilere birbirleri ile ilişkisini kurarak bir matris halinde düzenlemiştir. Rosenau burada esas olarak bir ulusal sistem perspektifinden (aktörler, tutumlar, kurumlar ve süreçler olmak üzere dört ana başlık temelinde) 24 değişken ve yine aynı perspektiften (komşulara ilişkin/çevre, bölgesel çevre, Soğuk Savaş olgusunu oluşturduğu çevre, ırksal/etnik çevre,

kaynaklara ilişkin çevre ve örgütsel çevre olmak üzere) 6 alt-çevre kategorisinden oluşan toplam 144 ayrı kutucuk ile temsil edilen bir bağıntılar kümesi yaratmaktadır”(Sönmezoglu, 2014.).

“James Rosenau bağıntı yaklaşımı çerçevesi çerçevesinde ortaya koyduğu bu kategorilerin bazılarının “...belirsiz, eksik,...üst-üste çakışan) türden olduklarını kabul etmekte, amacının sorunu tamamen çözmek değil, çözüme yönelik bazı öneriler getirmek olduğunu belirtmektedir. Rosenau, bağıntı yaklaşımı hakkındaki görüşlerini gözden geçirdiği, konuyu yeniden ele aldığı 1973 yılındaki bir yazısında, bu yaklaşıma ilişkin olarak 1966 yılındaki çabasının “...gevşek bir şekilde formüle edilen teorik özden yoksun bu tipolojinin bir araştırma stratejisi olarak başarısızlığa uğradığı saptamasını yapmaktadır. Bunun en önemli nedeni de, iki farklı analiz düzeyi arasında ilişki kurmaktaki güçlüktür. Fakat ilk etaptaki bu tescilli başarısızlığa rağmen söz konusu kavram, Rosenau’nun da belirttiği gibi, ölmedi. Kanımca dış politika alanında gerçekçi yaklaşıma en ciddi alternatifler, bu kavram ve ona dayalı tipoloji çevresinde geliştirilen ve geliştirilmekte olan bakış açıları oldu. Bu durum, 1980’li yılların sonlarında ve 1990’lı yılların başlarında ortaya çıkarak günümüze kadar uzanan gelişmeler ile de doğrulanmaktadır.

4. Sonuç

Küreselleşme kavramı her geçen gün yeniliklere açık olan kendisini güncelleyen ve küre üzerinde uluslararası alanda etkileşim yoluyla şekillenen bir olgu, bir süreçtir. Küreselleşme kavramına gerek uluslararası ilişkiler uzmanları, gerek siyaset bilimciler ve uluslararası ilişkilerin diğer aktörleri ve uluslararası ilişkilerin aktörlerini de kapsayan uluslararası örgütler, küreselleşmeyi ayrı ayrı tanımlamaktadırlar. Küreselleşme zaman ve mekân sıkışması ve mesafelerin ortadan kalkmasıdır. Örneğin Marshall McLuhan küresel köy olarak tanımlamaktadır. Uluslararası örgütler açısından küreselleşme kavramının tanımına OECD’nin tanımı üzerinde durduk. Küreselleşmenin hızlanma, derinleşme ve yaygınlaşma kavramları açısından dünya ekonomisinin finansal açıdan küreselleştiğini savunmaktadır.

Küreselleşme kavramı kökleri 15. Yüzyıla kadar dayanmaktadır ancak modern küreselleşmenin dayandığı yüzyıl 16. Yüzyıldır. İlk medeniyetlerin birbirleri ile yaptığı ticaret ki bu duruma deniz ticareti örnek olarak verilebilir, Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarının birbirleriyle karışıklı etkileşimi ile kültür etkileşiminin yaşanmıştır. Modern dönem küreselleşme boyutu, pusulanın keşfi ile Coğrafi keşifler ile başlamıştır. Süreç beraberinde küreselleşmeyi getirmiştir ancak medeniyetler arasında herhangi bir etkileşim olmamıştır. Böylece değerli madenlerin Avrupa kıtasına taşınması ile Avrupa hem küresel bir boyut kazanmış hem de merkantilizmin doğuşuna yol açmıştır. Daha sonra süreci Sanayi Devrimi takip etmiştir. Artan hammadde, işgücü ve petrole duyulan gereksinim küreselleşmeye yeni bir boyut katmış ve bu boyut daha sonra 1789 yılında Fransız ihtilali ile siyasi sürece evrilmiştir. Dünyaya yayılan eşitlik, kardeşlik ve özgürlük kavramları ile yeni bir küreselleşme dalgası yaşanmış ve imparatorluklar bağımsızlık hareketlerinin de etkisiyle yerini ulus devletlere bırakmıştır. İlerleyen süreçte İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD küresel politik bir sistem kurarak İngiltere’nin yerini almıştır.

Çalışmamızın temel konusu Realizm ekolünün en önemli savunucularından olan James Rosenau’nun uluslararası ilişkilerde küreselleşme algısıdır. Rosenau’ya göre küreselleşme belirli bir alanla sınırlanamaz ancak küreselleşme farklı kategorilere ayrılarak makro geçiş sistem düzeyinde mikro açıdan incelenir. Bu boyutlar ise teknolojik boyut, ekonomik boyut, sosyal boyut ve psikolojik boyuttur. Çalışmamızda Rosenau’nun boyutsal çalışmasına ön plana çıkan teknolojik ve ekonomik boyutu değerlendirdik. Teknolojik boyutu teknolojik boyut yapan faktörün 1990’lı yıllarda artan teknolojik gelişmenin temelinde bilgi ve internette yaşanan küresel çaptaki gelişmelerdir. Bunun temelini ise bilgi ve internet oluşturmaktadır. Ekonomik boyut ise sermaye ve teknoloji temellidir. Üretim ve finansal küreselleşme açısından incelenerek küreselleşmenin ekonomik boyutuna dair bir veri sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise James Rosenau'nun dış politika analizinde bir analiz yapılmıştır. Rosenauya ait bir kavram olan "Bağıntı" kavramı analiz edilmiştir. Bağıntı kavramının dış politikadaki etkisine dair bir veri sunulmuştur. Rosenau, bağıntı kavramını sistemden kaynaklanan ve diğerinde tepki doğuran davranışlar olarak değerlendirmiştir.

Kaynakça

- Anadolu Üniversitesi. (2013). *Uluslararası ilişkilere giriş*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aydinli, E. & Rosenau, J, N. (2005). *Globalization, security, and the nation state paradigms in transition*. State University Of New York Press.
- Baygül: (2020). Küreselleşme ve teknoloji üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(13), 395-411.
- Budak, A. (2019). *Osmanlı modernleşmesi gazetecilik ve edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Drake. M: (2016). *Siyaset sosyolojisi küreselleşen dünyada* (Hüsamettin İnaç, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Dural, B. (2019). *Çağdaş siyasal ideolojiler'de kuram-yöntem-güncel yaklaşımlar*. (3. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Göngen. M, A. (2013). Küreselleşmenin ekonomik boyutu küreselleşmeyi yöneten üç ana kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 29, 117-134
- Heywood, A. (2019). *Küresel Siyaset* (Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Çev.). Ankara: Felix Kitap.
- İnaç, H. (2003). Makro toplumsal kuramlar açısından postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İnaç, H. (2004). Identity problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. (2005a). *Faşizmin ve sosyalizmin sosyo-politik kökenleri: Marx- Pareto Mukayesesi* Bursa: Ekin Yayınları.
- İnaç, H. (2005b) *Türkiye'nin kimlik problemleri: Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde*. Ankara: Adres Yayınları
- İnaç, H. (2007). Rethinking democracy and governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- İnaç, H., (2014). Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil eden Parametrelerden Kimlik, Kültür ve Uygarlık Kavramlarının Sosyo-politik Analizi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. (2021). *Uluslararası güvenlik, yeni dünya düzeni ve Türkiye*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Oran, B. (2018). *Türk dış politikası cilt II: Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. (16. Baskı). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Savaşan, Z. (2019). Değişen/Dönüşen uluslararası hukuk. *The Turkish Yearbook Of International Relations*. 50, 17-35.
- Sönmezoğlu, F. (2014). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. (6. Baskı). İstanbul: DER Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. (5. Baskı). İstanbul: DER Yayınları.

Yıldızoğlu, E. (2017). *Emperyalizm ve jeopolitik*. (1. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

ABD-ÇİN REKABETİNİN YENİ DÜNYA DÜZENİNE YANSIMALARI

Hüsamettin İNAÇ¹
Ahmed Hasan SHAMKHI²

Öz

Çalışmamız ABD'nin hâlihazır küresel hegemon gücünü tehdit eden ve son otuz yıldır ekonomik olarak peyder pey yükseltilen Çin'le rekabetinin şekillenmekte olan dünya düzenine tesirlerini ele almaktadır. Ne var ki her iki ülkenin ekonomik ve siyasi gücünün kabil-i kıyas olmadığı aşikârdır. Her ne olursa olsun bu mücadelenin uluslararası sistemde önemli bir etki yaratacağı kesindir. Biz bu tesiri Morton Kaplan'ın analitik betimleme yöntemi yaklaşımı ve dünya sistem analizi teorisiyle ölçmeye çalıştık. Çalışmada, Amerikan-Çin çıkarları ve Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ekonomik ilişkiler ve askeri ilişkiler açısından ilişki alanlarının yanı sıra Çin'in uluslararası sistemdeki yükselen rolü, Çin'in yükselişinin göstergeleri ve Amerikan stratejisi ele alındı. Buna ilaveten Çin'in kontrolsüz ve hızlı büyümesine ve buna mukabil siyasal bir tehdit olarak ortaya çıkmasına mukabil ABD'nin geliştirdiği tedbir ve politikaların analizi, bu makalenin temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin-Amerikan ilişkileri, Yeni dünya düzeni, Çok merkezli yönetim, Dünya sistem analizi, ABD hegemonyasının çöküşü

THE REPERCUSSIONS OF THE USA-CHINE COMPETITION OVER THE NEW WORLD ORDER

Abstract

The research sheds light on China as one of the emerging countries that threatens the unified pole position of the USA. The level of political, cultural, social, ideological and economic development for each. The study followed a combination of "Morten Kaplan's" analytical descriptive approach and systems analysis approach to monitor and analyze the relations between China and the United States and to clarify the impact and vulnerability relationships that relate them to the new world. international order. In the study, China's rising role in the international system, the indicators of the rise of China and the American strategy were discussed, as well as the areas of relations between the American-Chinese interests and the economic and military relations between the United States and China. To contain the rise of China and the outcome was about a future vision of the rise of China and its effect on American hegemony.

Keywords: Sino-American relations, new world order, multi-central administration, World system analysis, the collapse of USA hegemony

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, husamettin.inac@dpu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-6922-2010

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID: 0009-0000-1421-9423

Giriş

Uluslararası ilişkiler literatürü, uluslararası yapının, büyük ve küçük devletlerin diğer uluslararası birimler karşısında dış politikalarını, bu politikayı oluşturma araçları, içeriği ve süreci düzeyinde değişen derecelerde etkilediğini göstermektedir. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hegemonyasıyla başka bir tek taraflılık ile sonuçlanan uluslararası sistem, bu nedenle, ister açık ister gizli biçimde rekabete açık hale gelmektedir. Bunun en somut yansımalarından biri olarak Çin'in, birçok alanda muazzam ilerleme kaydetmek suretiyle bir hedef haline dönüşmesi gösterilebilir.

Mevcut çalışma ise gelişmekte olan ülkelerden biri olan Çin'in, Amerika Birleşik Devletleri için rekabetin Çin'de bir kutup ya da sınır olma konumunu tehdit ettiği önümüzdeki dönemde güçlü adaylardan biri olmasına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu, yeni uluslararası düzende Amerikan hegemonyası pahasına geleceğin Çin'e ait olduğunun küresel bir kavrayışı yansıtılmaktadır. Bunun genellikle uluslararası sistem üzerinde önemli yansımaları olacak ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve bazı Asya ülkelerinde, ister akademik kurumlar içinde isterse sokaktaki sıradan adam düzeyinde veya Çin ve Amerika Birleşik Devletleri seviyesinde korkulacak bir aktör olarak temayüz ettiğini göstermektedir.

Çin'in yükselişine ilişkin endişe, Amerika Birleşik Devletleri'nin haydut devlet olarak gördüğü ülkeler, İran ve Kuzey Kore ile olan ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişmiş bir demokratik toplum olduğu varsayımıyla beraber Çin'in dışı kapalı ve karşılıklı etkileşime olumsuz bakan yapısı kaygıları körüklemektedir. Bu bağlı olarak çalışmamız, devletlerin sosyal, ekonomik, askeri, güvenlik, teknik, kültürel ve uygarlık alanlarında iktisap ettikleri daha önceden kestirilemeyen yeteneklerinin, onları yeni dünyada başkaları için ayrı bir rakip ya da tehdit edici bir güç haline getirebileceği hipotezinden hareket etmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve: Yeni Uluslararası Düzende Çin ve ABD'nin Yeri

ABD-Çin ilişkisinin istisnai doğası ve mahremiyeti konusunda yürütülen tartışmalar çok eski tarihlere kadar dayandırılabilir. Amerika Birleşik Devletleri Asya'ya on dokuzuncu yüzyılın sonunda Avrupalılardan farklı bir konumla girdi. Avrupa ülkeleri -Japonya da onları taklit etmeye çalışıyor- hepsi koloniler ve "nüfuz alanları" kurmak isterken, 1899'da Başkan William McKinley'nin (görev süresi 1897-1901 arasındaydı) yönetimindeki Amerika Birleşik Devletleri "açık" çağrı yapıyordu. Çin ile açık kapı (open-door policy) yaklaşımı (İnaç ve Erdoğan, 2006: 14) ve Çin'in yabancı varlığına ve ticarete "açık" olması, bu dönemde ABD tarafından arzulanan bir adımdı. Ancak açık kapı politikası aynı zamanda tüm yabancı güçlerin herhangi bir etki olmaksızın Çin'e eşit erişime sahip olması anlamına da gelmekteydi. Amerika hiçbir zaman Çin'e karşı taahhüt ettiği sözleri yerine getirmedi. Öyle ki Başkan Woodrow Wilson (1913-1921), 1919'daki Versailles Konferansı'nda Çinli milliyetçileri büyük hayal kırıklığına uğrattı. Sonuç itibarıyla ortaya çıkan anlaşma, Almanya'dan kamulaştırılan Shandong Yarımadası'nı Çin'e iade etmek yerine Japonya'ya vererek aradaki gerginliği daha da derinleştirdi.

Ancak Başkan Herbert Hoover'ın (1929-1933) yönetimi ve onun halefi (Başkan Franklin Roosevelt'in yönetimi, 1933-1945), 1920'lerin sonundaki Büyük Kıtık sırasında Çin'e çok büyük gıda yardımı sağladı ve Amerika, 1920'lerde Cumhuriyetçi hükümeti destekledi. Çan Kay-Şek'in liderliğindeki Çin, kontrolü yeniden ele geçince, yerel savaş ağalarına karşı "Kuzeye Yürüyüş" adı verilen kampanya da aynı dönemde gerçekleşti. Amerika, Pasifik Savaşı sırasında "Hump" bölgesine (Himalayalar ve Sichuan sıradağları) büyük askeri yardım göndererek Japonya'ya karşı Cumhuriyetçi Çin'i destekledi (Yiğit, İnaç ve Güner, 2007: 84)

Bugün ABD-Çin ilişkilerine dair tanık olduğumuz tartışma o dönemde de gündeme gelmişti. Cumhuriyetçi Çin'in ABD'deki basın ve diğer çevrelerde baskı grupları mevcuttu. Çin'de yolsuzluğun varlığına dayalı olarak Çin ile ilgili büyük şüpheler peyderpey yaygınlık

kazanmaktaydı (Haviland, 2002: 82). Dixie'nin Çinli Komünistlerin bulunduğu Yenan'a yaptığı ziyaretin ardından, Komünistlerle dengeli bir ilişki kurulmasını tavsiye eden bir siyasi hareket ortaya çıktı. 1949'da "Çin'in düşüşü" ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, bu düşüşün nedenleri konusunda büyük bir tartışma ortaya çıktı: Çin'deki Cumhuriyetçilerin başarısızlığı mı, yoksa "hain" komünistlerin başarısızlığı mı?

Çin'in ABD'ye yönelik tutumu da o dönemde şekillendi; General Çan Kay-Şek, ABD üzerinde baskı kuruyor ve onu pohpohluyorken, Mao Zedong ve Komünistler, 1949-1976 yılları arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı Zhou Enlai ve temsilcilerinin aksine, Amerika'ya düşman değildi. Chongqing'deki Komünistlerin meselesi, Amerikalılarla "Birleşik Cephe" döneminde ele alındı. Ancak Kim Il Sung'un isteği üzerine Stalin tarafından başlatılan ve Mao tarafından desteklenen Kore Savaşı (1950-1953), Çin'in kendini tecrit etme politikasının uygulanması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde kitlesel Amerikan karşıtı kampanyalarla tüm bunları değiştirdi. "Bambu Perde" adı verilen bu politika (İnaç ve Ünal, 2013: 224), Kore Savaşı'na giren ve ABD'ye karşı Vietnamlı komünistlere yardım eden Çin'in yalnızlaştırılmasına yol açtı. Daha sonra iki ülkeyi engellemek için –doğrudan çatışmaya girilmeden- Kasım 1953'te Kore ateşkesi geldi. Mao'nun 1965'te kendi generallerinden bazılarının yanında yer aldığı ve Çin Halk Kurtuluş Ordusu askerlerini ABD'ye karşı savaş için Vietnam'a göndermeyi reddettiği ünlü bir olay vardır; buna rağmen Çin, onların nakliyesine yardımcı olmak için mühendislik birliklerini Sovyetlere ödünç vermişti (Delanty, 2013: 65).

2. ABD-Çin Yakınlaşması

1959-1963 yılları arasında Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın dağılmasıyla birlikte ilişki üçlü hale geldi ve böylelikle Çin, Amerikan karşıtı kampta kaldı. "Barış içinde bir arada yaşamaya" devam etmekle birlikte "Sovyet revizyonist yaklaşımı" olarak adlandırdığı yaklaşıma da karşı çıkan Çin, Moskova'nın Üçüncü Dünya'daki nüfuzuna karşı şiddetle mücadele etti (Tutar, İnaç ve Güner, 2006: 281). Amerikan diplomasisinin Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki bölünmüşlüğü sağladığı fırsatlardan yararlanabilmesi yaklaşık on yıl sürdü. Nixon yönetiminin Vietnam'a baskı yapmak ve Çinhindi'ndeki savaşı sona erdirmek için Çin'e ihtiyacı vardı. Gizli görüşmelerin ardından Richard Nixon, 1972'de Henry Kissinger eşliğinde Çin'e tarihi bir ziyarette bulundu ve Çin ile Çin arasındaki anlayışın temellerini atmak için Başkan Mao ile görüştü. Ağırlıklı olarak sığındığı Tayvan'la bağlantılı olan Amerika, 1949'da cumhuriyetçi sisteme ulaştı. Diplomatik tanınma ancak Ocak 1979'da Başkan Jimmy Carter'ın yönetimi altında sağlanmış olsa da, Amerika'nın Çin'le ilişkilere ilişkin tutumu bu tarihten itibaren değişmeye başlamıştı (Muhammad, 2011: 5).

Çin-Amerikan ilişkileri 1979'un başlarında, yani tanınmanın ardından zirveye ulaştı (İnaç ve Yaman, 2015: 19). Sonuç olarak Çin, Kamboçya'yı işgal eden Vietnamlıları cezalandırmak için Washington'un zımni onayıyla Vietnam'ı işgal edebildi. Çin'in yeni lideri Deng Xiaoping (1978'den 1992'ye kadar Çin'in başkanı), posta arabasına bindiği ve Teksas şapkası taktığı ünlü bir ABD ziyaretini gerçekleştirdi. Ancak Deng'in ABD'ye yönelik politikası bir ittifak biçimini almadı, aksine sabit bir mesafeyi korudu ve her vakayı kendi yararına veya Çin'in çıkarlarının gerektirdiği şekilde ayrı ayrı değerlendirmeye başladı. Kısa bir süre sonra Deng, toprak anlaşmazlıkları nedeniyle sekteye uğrayan Sovyetler Birliği ile ilişkileri normalleştirme yönünde ilk adımlarını attı (Budak, 2019: 33).

3. İş Birliği ve Yakınlaşmadan Rekabete

Çin, silahlı kuvvetlerini modernleştirmeyi hiçbir zaman bırakmadı ve 1979'dan bu yana, 1987 ve 2009 hariç, askeri harcamalarını sürekli olarak yılda %10'dan fazla artırdı. Başkan Jiang, Mart 1996'da Yeni Tayvan Krizinin yönetimini bizzat devraldı; Çin, adanın her tarafında balistik füzeleri test etti ve silah sevkiyatlarının durdurulduğunu duyurdu. Kriz, ABD'nin Tayvan Boğazı'na iki uçak gemisi göndermesiyle sona erdi, ancak Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan'ın bağımsızlık ilanının

kabul edilmesi yönündeki her türlü düşünceyi reddederek bakış açısını netleştirmeyi başardı (Richburg, 2009: 11).

İlişkiler, Çin içindeki yerel çatışmalar nedeniyle de gerginleşti Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı protestolarını bastırdıktan sonra, yedi büyük sanayileşmiş ülkeden oluşan Grup (G7), bugüne kadar geçerliliğini koruyan yaptırımları onayladı ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne silah satışlarının durdurulmasını kabul etti. Çin, ekonomik ilişkilerde kendi yolunu çizirken, Çin'in ABD ile ticaret fazlası 2012'de 315 milyar dolara ulaştı. Çin ile Avrupa arasındaki ticaret fazlası da aynı seviyeye yakın ama arada büyük bir fark var: Çin, ticaret fazlası karşılığında elde ettiği gelirin üçte ikisini yatırıma ayırmaktadır. Nakit rezervlerinin büyük kısmı dolar cinsinden korunurken, şu anda bu meblağ 3,5 trilyon dolara ulaşmış durumdadır (İnaç ve Sada, 2021a, 72). Bu yatırımın büyük bir kısmı ABD Hazine bonolarının veya yarı devlet tahvillerinin satın alınmasına yönlendirildi ve böylece Çin Halk Cumhuriyeti, ABD borçlarının en büyük yabancı sahibi olarak Japonya'yı geride bıraktı. Amerikan kamuoyunun bazı kesimleri ve Hazine Bakanlığı Çin'i kendi para birimini manipüle etmekle suçladığından bu durum sıklıkla endişe kaynağı olmuştur; Cari işlemler fazlası döviz rezervlerine dönüştürülüyor ama aynı zamanda Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un 2010'da belirttiği gibi istikrar sağlayıcı bir faktör: Ana alacaklı olan bir ortakla tartışmak zordur. Çin ile ABD arasındaki ekonomik ilişki stratejiktir ve aslında iki hükümet arasındaki üst düzey toplantılar ile Stratejik ve Ekonomik Diyalog güvenlik ve ekonomik konuları bir araya getirmektedir (Taha, 2002: 44).

ABD-Çin ilişkileri, çatışma, işbirliği ve ihtiyat arasında bir model oluşturuyor ve bunların herbiri, dünyanın tek süper gücü olan ABD'de boyutlara ve güç unsurlarına sahipse, uluslararası sistem ve Çin üzerinde hegemonyasını sürdürmek istiyor. Artan demografik, siyasi ve askeri özgüveni ile uluslararası sistemin zirvesine ulaşmak için çalışmaktadır. Bu yüzyılın ortalarında ve ABD-Çin ilişkileri çatışma ve işbirliği arasında gidip gelse de, Çin-ABD ilişkilerinin 20. yüzyıldaki şekli. Bir sonraki aşama, özellikle Çin yeteneklerinin güçlü büyümesinin ışığında, yaklaşmakta olan yeni dünya düzeninin özelliklerini belirleyecektir. Bu, her birinin diğerinden farklı çıkarlarından kaynaklanmaktadır (İnaç ve Sada, 2021b, 97). Bu ekseninde, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ortak çıkarlar ile iki ülke arasındaki ortak ilişkilerin konusu ve niteliği ele alınacaktır.

4. ABD ile Çin Arasındaki Ortak Çıkarlar

Tıpkı Çin'in ABD'yi dünyadaki kendi insanların ölümünden çıkarı olan tek süper güç olarak görmesi gibi, ABD de Çin'i bölgesel ve küresel bir rol oynamaya zorlayan bir güç olarak görüyor ve Çin, Çin'de önemli bir rol oynayabilir. Ama aynı zamanda ABD'nin Çin'in Suudileştirilmesinin hayati çıkarlarını ve ulusal güvenliğini tehdit ettiğini gördüğünü ve Amerikan hegemonyasında değil, daha çok bir dengede olan çok kutuplu bir dünyaya doğru hareket etme ihtiyacıyla dans ettiğini görüyoruz. Yeni uluslararası düzeni kontrol eden tek bir ülkenin çıkarlarına değil, tüm dünya ülkelerinin çıkarlarına hizmet eden farklı güçler arasında (İnaç, 2022: 203).

Aslında Çin, aktif bir bağımsız rolünü oynadı ve ilişkilerini, dış politikalarını ve ulusal çıkarlarını yöneten faktördür. Bu rol, diplomatik davranışında ve çıkarları doğrultusunda Amerika ve diğer ülkelerle uyumluluğunda gelir. Çin politikasının, tüketim ve tüketilmeyen malların üretimine yayılma ve nüfuz etme arayışını veya büyüme, istikrar ve küresel olarak siyasi prestijlerini artırma konusundaki ekonomik çıkarlarına ulaşmalarına yol açan süper güçlerin ekonomik rekabetini gösterir. Terör, uyuşturucu, kara para aklama ve kitle imha silahlarının azaltılması konularında ABD ile işbirliği ve katılımında samimiyet göstermektedir. Kamboçya ve iki Kore sorunu konusunda kendisiyle diyalog çabaları ve Körfez krizinde Güvenlik Konseyi'ndeki işbirliği gibi ve bu, kendi görüşüne göre güvenliği, barışı ve uluslararası barışı koruyan bir dizi çabadır. (Hussein, 2010: 112)

Dış politikalarının arkasındaki Çin hedefleri, Çin devletine ve Çin para birimine kar sağlayan yüksek derecede ihracat elde etmenin yanı sıra, stratejik pazarını genişletmek için stratejik pazarını

kullanmak için dünyaya yönelik bir pazar veya dünya için bir fabrika olmaktır (İnaç, 2003: 345). Bu genişleme ile gayrisafı hasılanın kişi başına düşen çıktısını artırmayı amaçlayan milliyetçilik, en önemli motivasyon kaynağı olarak görülmelidir. Ekonomik yapılarını küresel ekonomiye açıklığını sürdürecektir şekilde değiştirmenin yanı sıra barışçıl yönelimlerini güçlendiren Çin, çok güçlü bir sistem yaratma hedefine ek olarak Çin'i kapitalist bir ülke haline getirmeye çalışmaktadır. Çin tüketim pazarından pay almak ve yatırımları genişletmek gibi siyasi amaçlarla bağlantılı olan ticari yatırımlarla, hedefleriyle tutarlı bir dünya iklimi yaratmak için küresel rolü, ucuz işgücündeki yetkinliğin uyumlu olduğu profesyonel bir ortamın varlığından yararlanmak arayışındadır (Hill, 2003: 39).

5. ABD ile Çin Arasındaki İlişki Alanları

İki devlet arasındaki ilişki, Çin'de birbirine bağımlı iki tarafın eşitsizliğine rağmen büyük ölçüde ekonomik güç dengesi içinde hüküm sürmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik nüfuzunu desteklemesi askeri ve siyasi düzeyde, Çin'in rekabet avantajı elde etme çabası ve Amerika da dâhil olmak üzere, süper güçlere bir fark yaratma arayışı üzerinden şekillenmektedir. Eğer ABD-Çin ilişkileri çatışma ve işbirliği arasında değişiyorsa, o zaman son dönem, çıkarların bir anlaşmazlık alanıyla bir dereceye kadar uyumlu olmasının mümkün olduğu Çin ile ilişkilerde gerçekçi bir eğilime yaklaştı.

Bölgesel ve küresel olarak süper güç mertebesine ulaşmayı hedefleyen Çin, bir başka önemli süper güç olan ABD'den hayati çıkarlarını koruma noktasında anlayış ve saygı beklemektedir. Çin'in ABD ile anlaşmazlıklar veya çıkarlarda bir dereceye kadar çelişki olasılığına ilişkin görüşü, ancak bu tür konuların diplomatik yöntemlerle ve çatışma yöntemlerinden uzak bir şekilde çözülebileceğine inancıyla perçinlenmektedir (Buzan, 2014: 114)

Çin, başından beri kapılarını Batı'ya açmaya hevesliydi ve güdülerini her zaman bu açılım ekonomik nitelikteydi (İnaç, 2004: 37). Ekonomik ve teknolojik yapısı, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, Doğu ile Batı arasındaki çatışma mülhazaları tarafından belirlendi. Siyaset bilimciler ve iktisatçılar, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ilişkilerin yirmi birinci yüzyılda en önemli olduğunu, ancak iki ülke arasındaki ilişkinin stratejik bir ortaklık olduğunu ve araştırmacılar gelecekte rakip veya düşman olmayacaklarını görürler.

6. ABD-Çin Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri finansal, parasal, teknik ve demografik özellikleriyle ekonomik bir güç olmakla beraber özellikle Amerikan ekonomisinin çöküşü ve küresel ekonomiyi etkileyen finansal krizin patlak vermesinden sonra rekabet gücü sürekli olarak erozyona uğramaktadır. Öyle ki ipotekler sonucunda krizin kayıplarının yaklaşık %300 olduğu tahmin edilmektedir. Yalnızca Amerika'da bir milyar dolar ve dünyanın diğer ülkelerinde 550 milyar dolar bir kayıptan söz edilmektedir. Bu sayede ülkeler, özellikle zenginler, ekonomiyi ileriye taşımak için piyasayı desteklemek ve likidite sağlamak amacıyla finans piyasalarına milyarlarca dolar pompalamaya başlamış ve hatta bazıları doğrudan müdahale ederek bazı bankaları kamulaştırmıştır. Bunun sonucunda ABD ekonomisi %5,5 oranında küçüldü ve haddi zatında ABD bütçesi 2009 yılında 189,7 milyar \$ ile rekor bir açık verdi. Economist Intelligence Unit 2009 istatistiklerine göre ABD'nin Çin ile olan ticaret dengesi açığı yalnızca 8,226 milyar \$ olarak gerçekleşti (İnaç, 2021b, 207).

Bu durum, ABD'nin Çin ile olan ve gittikçe büyüyen ticaret açığından Çin'in ABD tarafından eleştirilen para politikası reformlarına direnmesine kadar birçok konuda iki ülke arasındaki gerilimin artmasına neden oldu. Çin, para birimini gerçek değerinden %40 daha düşük yapan gerçek olmayan bir değeri koruyor, bu da ABD pazarında Çin ürünlerinin fiyatlarının düşmesine ve Çin'de ABD ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine neden oluyor. Denge kaybı ve dolayısıyla iki ülke arasındaki ticaret dengesinde büyük bir açık ve dolayısıyla ABD, Çin'in "yuan"a yönelik

politikasının rekabet güçlerini olumsuz etkilediğine inanıyor ve karşılıklı ticaret olarak bilinen şey de var. İki ülke arasındaki ticaret alışverişinin daha yüksek seviyelere çıkmasını engelleyen koruma politikaları, karşılıklı ticaretin önündeki en önemli bariyer olarak görülmektedir (Chomsky, 2008: 17)

Uluslararası ekonomik krizin arka planında yürütülen dördüncü diyalog, bir yandan iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesi ve güçlendirilmesi, diğer yandan da uluslararası düzeyde büyümeyi teşvik edecek ortak iş birliğine odaklandı. Çin, ABD'nin Çin para biriminin döviz kurunu dalgalandırma, fikri mülkiyet hakları için daha fazla garanti sağlama, Çin pazarlarını ABD ihracatına açma ve Çin devlet şirketlerine yönelik görünür ve gizli desteği azaltma taleplerine bir dereceye kadar yanıt verdi. Buna karşılık Washington, sivil alanlarda ileri teknoloji transferini kolaylaştırma ve Çin'in ihracatı üzerindeki kısıtlamaları azaltma sözü verdi (İnaç, 2021: 114).

Mali kriz, büyük ülkeler arasında, Çin ekonomisinin başarmaya başladığı reform ve dışa açılmayı etkileyen yeni bir rekabet modeli yarattı; GSYİH'nın yıllık büyüme oranı %9,8'e ulaşarak gelişmiş ekonomiler olarak bilinen İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer ülkeleri geride bıraktı.. Ancak, bu yeni küresel kısıtlamalar karşılığında Pekin, krizle yüzleşmek ve ekonomik yapısını siyasi ve ekonomik olarak yeni küresel duruma göre ayarlamak için ekonomik planı canlandırmak için 4 trilyon dolarlık bir paket teklif etti. 2010'un ikinci çeyreğinde Çin'in toplam ekonomik üretimi Japonya'ninkini geçerek ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline geldi.

Amerika, Asya-Pasifik bölgesinde dengeyi sağlamak için Güneydoğu Asya'da Çin'e karşı çıkan ülkelerle ekonomik ittifaklar kurmaya çalıştı. Ekim 2015'in başlarında, Obama yönetimi on bir Pasifik Kıyısı ülkesiyle anlaşmalar imzaladı. : Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Peru, Singapur ve Vietnam, Asya-Pasifik bölgesi ekonomilerini daha da liberalleştirmeyi amaçlayan çok taraflı bir serbest ticaret anlaşması olan Trans-Pasifik Stratejik Ekonomik Ortaklığı imzaladı. ABD Başkanı Barack Obama, "Washington, Çin veya diğer ülkelerin küresel ekonominin kurallarını yazmalarına izin vermeyecektir" dedi ve "potansiyel tüketicilerin %95'inden fazlası sınırlarımızın dışında yaşarken, bunu yapamayız" diye de ekledi (İnaç, 2005a: 73).

Bu nedenle, Trans-Pasifik Stratejik Ekonomik Ortaklık "TTP" anlaşması, planlanan ortaklığın küresel ekonomik sistem, özellikle uluslararası ticaret eğilimleri üzerindeki etkisi hakkında birçok soruyu gündeme getirmektedir. Öyle ki birçok gözlemci, ABD'nin bu ortaklığı sona erdirmeye çabalarının tesirli olduğuna inanmaktadır. Asya kıtasıyla arasında var olan bağlarını güçlendirmek ve böylece Çin'in yayılcı stratejisini oraya dâhil etmek için yalnızca bazı ekonomik kazanımlar, daha ziyade daha büyük siyasi saikler belirlenmelidir (Wohlforth, 2015: 97). Ancak Trump yönetimi, çok taraflı ticaret anlaşmalarından ziyade ikili ticaret anlaşmalarını tercih etmiş ve bunun ülke için daha iyi olduğunu öne sürerek bu anlaşmadan çekilme kararı almıştır. Öte yandan Çin, Asya-Pasifik ülkeleri arasında ticari işbirliği için kendi inisiyatifi ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Genel olarak ekonomistler, Çin'in hızlı ekonomik büyümesini iki ana faktöre bağlıyor: Çin, doğrudan yabancı yatırım için en önemli destinasyonlardan biri haline geldiğinden, ilk faktör, yerel tasarruflardan ve büyük yabancı yatırımdan sağlanan finansmana dayalı büyük ölçekli sermaye yatırımı ile ilgilidir. Bu yatırımlar iki ana kanat üzerine kuruludur. Birinci kanat, esas olarak düşük ücretlerle ilgiliyken, ikinci kanat, şirketlerin sunduğu hizmetlerle ilgilidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki bu şirketler, basit bilgi işleme maliyetlerini azaltmak ve rekabet edebilirlik düzeyini artırmak için hizmetlerin âdemi merkezîyetçiliğini arıyor. Patrick Artuz, "Çin'in Yükselişi" adlı kitabında, Çin'de yabancı yatırıma açılma politikasının hala belirsiz olduğuna dikkat çekiyor. Ona göre bu, Çinli yetkililerin özellikle "ortak projeler" dayatarak uyguladığı sınırlı ve kısıtlayıcı bir yatırım politikasıdır (Artuz, 2019: 87).

Çin ekonomisinin hızlı büyümesiyle ilgili ikinci faktör, üretken üretkenliğin hızlı büyümesiyle ilgilidir. Çin yönetimi tarafından uygulanan ekonomik reformlar ekonomik verimliliği artırırken, ekonomik üretimin yerelleştirilmesini içeren ekonomik reformlar Çinli hane halkı ve firmaların tasarruflarını büyük ölçüde artırdı. Ekonomistler, üretkenlik kazanımlarının - özellikle artan verimlilik kazanımlarıyla bağlantılı olarak - Çin'in hızlı ekonomik büyümesinde kilit bir faktör olduğu sonucuna vardılar. Böylece, özellikle tarım, ticaret ve hizmetler gibi daha önce merkezi hükümetin sıkı kontrolü altında olan sektörlerde kaynakların daha verimli kullanılmasına büyük katkı sağlamıştır.

Çin'de âdemi merkezîyetçilik, devlete ait işletmelerden daha verimli olan sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (İnaç, 2005b: 116). Örneğin, devlete ait şirketlerden daha üretken faaliyetlerin peşinde koşma ile karakterize edilen bir pazarda denizle ilgilenen özel şirketler. Ayrıca, özellikle ihracat sektöründe ekonomik rekabet faktörünün ortaya çıkması, yerel ve bölgesel yönetimlerin merkezi hükümetin müdahalesi olmaksızın piyasa ilkelerine dayalı çeşitli işletmeler kurmasına ve işletmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırım, Çin'in modern teknolojiyi ve üretim seviyesini ve idari verimliliği artıran ve yükseltmeye katkıda bulunan yeni ve gerekli ileri teknolojileri getirmesine izin verdi (İnaç, 2020a: 511).

Pekin, üretimlerinde önde gelen ülkelerden geniş bir yelpazede teknoloji ve teknoloji ithal etmeyi durdurmayı amaçladığından ve Çin, bu dördüncü sanayi devrimi ile üretim yoluyla kendi kendine yeterlilik sağlamayı hedeflediğinden, bu strateji Amerika ve Avrupa'nın endişelerini büyük ölçüde artırdı. Çin, "2025 planı" ile teknolojik açığı kapatmaya çalışmakla yetinmemiş, bunun yerine yaklaşık bin kişinin yer aldığı "İpek Yolu" planı ile ekonomisini ve büyümesini artırmak için mevcut uluslararası koşullara yatırım yapmıştır (Ding, 2010: 77).

7. ABD-Çin Askeri İlişkileri

İki ülkenin ekonomilerinin büyük ölçüde örtüşmesine rağmen, Çin'in gücünün artması, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gelecekte Çin'in ilişkileriyle ilgili birçok sorunu gündeme getirmenin yanı sıra Amerika'nın korkularını da göstermektedir. Bu teoriye dayanarak, Çin'in göreceli ekonomik ve askeri yeteneklerinin artan boyutu ve Amerikan tartışmasının odak noktası nedeniyle Çin, Amerika'nın özelde Asya'daki ve genel olarak dünyadaki çıkarları için bir tehdit haline geldi. Kıyılarında, özellikle Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki askeri faaliyetleri ve bunun yanı sıra Amerikan koruma şemsiyesinin varlığına rağmen Tayvan'ı kendisine katma çabası devam etmektedir (Martin, 2012: 17).

Eski Başkan Donald Trump yönetiminin ulusal savunma ve ulusal güvenlik hususlarındaki hırsları, yönetiminin Çin ile gelecekteki ilişkileri konusunda karamsar olduğunu ve Çin'in küresel liderlik için onunla rekabet etmesinden korktuğunu açıkça ortaya koydu. Amerika'nın Çin'e yönelik stratejisinin dikkate alınmasını engelleyen ve yeni uluslararası düzende Suudi-Çin'den kat kat daha büyük olan Amerikan saatinden korkuya tapan Çin'in önderlik ettiği gerçeği artık kesinlik kazanmış durumdadır. Bu yaklaşıma göre Amerika ile ilişkiler daha fazla derinleştirilmemelidir. Bazı Çinli düşünce kuruluşları, Amerika Birleşik Devletlerinin kendisine meydan okuyanları engellemeye kararlı bir güç olduğuna inanmaktadır. Aslında Çin ejderhası, Tayvan veya Çin Denizi'ndeki boğazlar ve adalarla ilgili olmadığı ve belki de Kore ve Japon silahlarının yakınında olmadığı sürece bir vekil olarak görünmüyor (Jaffrelot, 2009: 54).

ABD-Çin ilişkileri rekabet, işbirliği ve ilişki açısından inişli çıkışlıdır, ancak aralarındaki çekişme, Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında ideolojik çatışma sonrasında doğu ve batı kampları arasında var olandan farklıdır. Çin, Güney Çin Denizi'nin ortasındaki su mimarisinin Çin'deki ticari trafiğin %40'tan fazlasını etkilemesi gibi, güney ve doğuda denizin ortasında yer alan adaların mülkiyetinin kendisine ait olduğuna inanıyor. Dünya ve buradan Çin, Amerika ile olan ticari çatışması bağlamında ve Çin ürünlerinin maruz kaldığı ticari rekabet bağlamında bu geçişleri

kontrol etmeye isteklidir. Her durumda, Çin'in amacı, bölgede bir güç ve taleplerine uygun bölgesel düzenlemeleri tanımadır (Robert, 2015: 64).

8. Çin'in Uluslararası Sistemde Artan Rolü

Sistemin yapısı ile işlevini yerine getirme yeteneği arasında güçlü bir ilişki vardır. Uluslararası sistemin işlevleri, güvenlik ve kalkınma, entegrasyon veya ittifak, baskılara uyum sağlama ve meşruiyeti güçlendirme arasında değişmektedir. Bütün bunlar, çıkarları toplamada ve bunları ifade etmede başarı veya etkinlik gerektirir. Uluslararası sistemin stratejisi, işlevlerini yerine getirmesi ve bunu başarmak için yöntemleri test etmesi bakımından farklılık gösterebilir. Çoğulcu sistemde belgeleme ve eşitlik örüntüsü hâkimken, iki kutuplu sistemde rekabet ve çatışma baskındır. tek kutuplu sistemde tek kutuplu artış, çıkarları ve politikaları, varsa uluslararası sistemin ideolojisi belirleyicidir. Yapısının tanımlanmasında ve bir sistemden diğerine geçiş sürecinin belirlenmesinde büyük etkisi vardır. Çok kutuplu sistemde tek, baskın, katı bir ideoloji yoktur. İki kutuplu sistemde, her kutubun kendi ideolojisini diğerlerini kendine çekmek ve diğer kutba ve onun ideolojisine karşı çevirmek için bir araç olarak kullandığı bir ideolojik kutuplaşma hali vardır. Tek kutuplu sisteme gelince, bir ideolojiyi diğerlerine empoze etmeye çalışan tek küresel kutubun ideolojisi hâkimdir (Hill, 2000. s 3).

Aynı şekilde, uluslararası ilişkiler hareketinin dokuz sistemi artık üç yüzyıl boyunca uluslararası ilişkiler hareketinin merkezi olan Avrupa ile sınırlı değildir. Bilakis, uzak veya küçük de olsa hiçbir coğrafi alanı göz ardı etmek stratejik körlüğe neden olacaktır (İnaç, 2007: 19). Öyle ki bu dönüşüm yeni uluslararası sisteme bir meydan okuma teşkil etmektedir ve birçok yeni uluslararası gücü kendi çıkarlarına ve onların çok sayıda ve çeşitli meşguliyetlerine ve çıkarlarına entegre etmek de çözümlenmeye dahildir. Yeni uluslararası sistemi daha karmaşık hale getiren ve bu nedenle belki de onunla başa çıkmak, en azından teoride, aşamalarda durumdan daha zordur.

Çin'in son yıllarda ekonomik, askeri ve nüfus artışındaki artışla birlikte, ardından birçok uzman ve düşünce kuruluşunun küresel siyasetin Çin'in dünyada hâkim oyuncu olacağı bir döneme doğru ilerlediğini gösteren öngörü ve tahminleri ile, Çünkü bu beklentiler öyle beklentilere bağlı ki, Washington Çin'in aksine küresel bir güç olarak sürekli bir gerileme içinde (Nye, 2015: 7-8).

9. Yeni Uluslararası Düzendeki Çin'in Stratejik Konumu

20. yüzyılın son on yılı ve 21. yüzyılın ilk on yılının başı, uluslararası sistemin doğasında ve özelliklerinde, bütünüyle güç dengelerinin ve ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine yol açan temel değişikliklere tanık oldu (İnaç, 2014: 28). Kapitalist kampın ve onun siyasi ve ekonomik sisteminin dünyadaki ilk ve tek olma zaferine ilham veren, başta mali olmak üzere liberal siyasi, demokratik ve ekonomik değerlerin yayılması ve çoğu topluma iletilmesi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en güçlü ülkenin tek süper güç statüsündeki benzersizliği ve uluslararası sistemdeki hala oluşum halindeki rolü. Amerikan yönetimleri, bu aşamanın sonuçlarını pekiştirmek ve bunları kesin ve nihai gerçeklere dönüştürmek, onları Amerika Birleşik Devletleri'nin mümkün olduğunca tek kutuplu bir konumda izlediği yeni bir uluslararası sistem haline getirmek konusunda istekliydi. Çoklu ve çeşitli siyasi kavramların ve bunların dolaşımının en bilineni, belki de en bilineni, dolaşan ve tüm zihinlere ve toplumlara nüfuz eden küreselleşme kavramı ve onun Amerikan sistemini ve pratiğini ona ya da diğerlerine empoze ederek küresel sistemi Amerika'yı hedefleyen politikasıdır. Değerleri ve uygulamaları tüm insan toplumlarına yayarak veya gerekirse dayatarak Amerikan sisteminin küreselleşmesini sağlam elzem bir önceliktir (Dan, 2020: 98).

Bu bağlamda tahviller Çin'in başarılarıdır ve gelecekte Çin ekonomisinin doğal bileşenlerine de dayanabilir. Geniş alan ve denizlerdeki havanın stratejik konumu, zengin çeşitli arazilere ek olarak küresel ekonomide arterler gibi kaldı. , denizler, nehirler, ovalar ve adalar Grubun ve toplumun birey üzerindeki önceliği, disiplin, çalışmaya bağlılık, hukuka ve kurumlara saygı, tüm bu unsurlar,

içerik oldukları fırsata iyi yatırıldıkları takdirde temsil edilir. Çin'in konumunu güçlendirmek. Ayrıca şehirlerdeki ekonomik reformları teşvik eder, endüstriyel projeleri geliştirir ve yönetir, kamu sektörünün rolünü ayarlar, teşvik sistemini geliştirir ve geliştirir, piyasa mekanizmalarıyla başarılı bir şekilde ilgilenmeye devam eder ve modern teknolojiyi bilimsel araştırmalara dâhil etmeye büyük ilgi gösterir (Alicia, 2020: 87).

Bugün Çin, uluslararası siyasi sistem içinde çeşitlenen ve birbirine karışarak hesaba katılması gereken bir güç oluşturan, ancak diğer yandan üzerinde uzlaşılan potansiyellerin bir sonucu olarak uluslararası arenada etkin uluslararası taraflar olarak değerlendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri uluslararası sistem üzerindeki hegemonyasını sürdürmek için elinden gelen her şeyi yapmaktadır. , Hindistan ve Brezilya uluslararası arenada aktif rol oynayabilirler ve Çin bu rolü oynamak için öne çıkan adaylardan biridir (Brezinski, 1997, s 132).

Bu eksenle Çin, halkının güvenliğini ve buna bağlı ulusal ve hayati çıkarlarını, yani ikinci bir terim olan vatandaşlarının özgürlük ve onurlu yaşamlarını tehlikeye atma yönünde kendisini etkileyebilecek zorluklarla karşı karşıyadır. Çin, hayati çıkarların güvence altına alındığı bir fırsatı temsil eden ulusal çıkarlarını daha sağlam bir şekilde güvence altına almak için güvenlik ve istikrarını koruyarak ve gelecekte üzerine inşa edilebileceği temeli oluşturmada çatışmayı başarıyla yönetebilmiştir. Çıkarlar, bu bağlamda, devletin varlığı, istikrarı, istikrarı ve yükselişinin sağlanması, ihtiyaçları, çıkarları ve çıkarları için gerekli olan veya karar vericilerin gerekli olduğuna inandıkları maddi ve manevi şartların bir karışımını ifade eder ve gösterir. Amaçlarına, bu koşulları devletin, vatandaşlarının, kurumlarının ve amacının faaliyetlerinin lokomotifine haline getirecek şekilde, üzerinde eşitliği kabul etmez.

10. Çin'in Yükselişine dair Gelecek Vizyonu

Çin'in uluslararası kalkınmasındaki mevcut zorlukları ve kaçınılmaz liderliği temsil eden bir dizi siyasi, güvenlik, ekonomik ve sosyal faktör tahsis edilebilir. Belki de en önemli belirleyici faktörler aşağıdaki başlıklarda temsil edilmektedir: Araştırmacının vizyonuna göre Komünist Partinin otoritesini tesis etme ve ülkedeki tırmanışı geliştirme becerisindeki zorlu meydan okuma sorunuyla sınırlıdır ve onlar, Çin liderliğinin son on yıllardaki eğilimlerinden beslenen dünün kulaklarıdır ve böyle bir Ancak bu sınırlı bir haktı ve Çin Komünist Partisi çok geçmeden bunun ekonomik olarak dünyadan kapanması ve Batı rekabeti önündeki geri kalmışlık devam ederse bir çıkmaza varmayacağını anladı. Aslında Çin, uzun bir sabır ve esneklikle çeşitli uluslararası meselelere yönelik Çin politikalarının yönetiminde yapılan bir dizi ekonomik reform ve değişiklikten sonra, MS üçüncü binyılın başına kadar temel çıkarlarını tanımlamaya başlamamıştı.

Anavatanın kopan kısmı ile temsil edilen Tayvan, Çin için çok önemli bir konu ve siyasi, askeri ve güvenlik anlamında gerilim ve kısıtlamaların kaynağı. Pekin, Tayvan'ı Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak görüyor ve ilhak etmeye çalışıyor. Sonunda anavatanı, ancak Amerika'nın konumu ve bölgedeki birçok ülkenin konumu doğrudan veya dolaylı olarak yalvarıyor, Divan'ın büyük Çin anavatanı dışında kalmaya devam etmesi bunu engelliyor.

Çin'in, yaklaşık 3,5 milyon kilometrekare olduğu tahmin edilen Güney Çin Denizi'nin neredeyse tamamı üzerinde egemenlik talep etmesi nedeniyle, ticaretin asil kalbi olarak adlandırılan Güney Çin Denizi bölgesinde gerginlikler ve zorluklar yaşanıyor. Doğal kaynaklarla dolu bir su yolunu temsil ettiği için içinden yılda yaklaşık beş trilyon dolar malın geçtiği, ölmekte olan ülkelerin halklarının bir kumsalda yaşadığı ve Brunei, Malezya, Filipinler'in üzerinde yaşadığı bir balığın devrimiyle de alay ediyor. Tayvan ve Vietnam da içindeki bölgeler üzerinde egemenlik iddiasında bulunuyor ve Çin'in özellikle bu denizde toprak iddialarında daha katı politikasına son verdiği ortaya çıktı.

Mevcut sorunlar arasında Doğu Çin Denizi ve benim Japonya'ya gelişimle ilgili olan, Çin ile Çin arasındaki siyasi ilişkilerde tarihi topraklar ve siyasi arenadaki rekabetin bir sonucu olarak gerilim

ve karşılıklı şüphe hâkimdir. Kuzey Kore meselesi, Çin'in sıcak baltalarında aldığı gibi kalmaya devam ediyor ve hem Kuzey Kore'nin Güney Kore, hem de Amerika Birleşik Devletleri ile son derece gergin olan ilişkileri açısından Çin çatışmalarına, meydan okumalarına ve birçok engele neden olan bir dosya. , Japonya ve bölgedeki diğer ülkeler ve dünya, Çin'i bu ülkelerden daha fazla baskıyla karşı karşıya bırakıyor ve onların duruşu genellikle Kuzey Kore'nin yanında veya Kuzey Kore'nin nükleer silah anlaşmazlığının akşamını yönetti.

Amerika Birleşik Devletleri, Çin'i baskılamak ve özellikle askeri ve ekonomik alanda büyümeyi sınırlamamak için şu ya da bu şekilde gayretini sürdürmektedir. Çin'in haddi aştığını düşündüğü Tayvan'ın ayrılması, eşitsizlik ve iki taraf arasındaki gerilim, bu baskının en bariz göstergesidir (İnaç, 2020: 17). Tibet bölgesi ve insan hakları ihlalleri konusunda bazı Batılı güçler dini ve siyasi lider Dalai Lama'yı kullanmak istiyor mu? Çin üzerinde daha fazla baskı uygulamak ve Tibet'in Çin'den bağımsızlığı için kampanyaları teşvik etmek ve Çin hükümetine baskı uygulamak için Tibet meselesinin uluslararasılaşması için Tibet? Amerika'nın Japonya ve Hindistan'a verdiği askeri destek, öncelikle kendisine yönelik olduğunu ve ilerlemesini kısıtlamayı amaçladığını iddia ederek Çin'i kızdırıyor. Görünüşe göre Çin, 21. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nin önündeki en büyük meydan okumaları temsil ediyor: Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in 21. yüzyılda en büyük iki güç olması muhtemel ve ilişkilerinin doğası Çin'i etkileyecek.

11. Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasındaki ortak çıkarların gözden geçirilmesi, çekişmeli olanlar dışında, aralarındaki ortak meselelerde her ülkenin hedefinin diğerine göre yeniden tanımlanması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda bu makale iki ülke arasındaki ortak ilişkilerin yeniden gerginliğe evrildiği bu vasatta ekonomik ve askeri ilişkileri yeniden gözden geçirmiş ve yeni, gerginlik alanları sosyopolitik nedenleriyle birlikte yeniden tanımlanmıştır.

Daha önce sözünü ettiğimiz üzere Çin, ekonomik, askeri, beşeri ve teknolojik düzeylerde bir yükselişe tanık oldu. Ne var ki bu yükselişin büyük ve hızlı olmasına rağmen pek çok zorlukla karşılaştı ve bu nedenle bu yükseliş Amerika Birleşik Devletleri'ni kızdırdı ve gene anlamda büyük bir tepki aldı. Bu tepki zamanla, Amerika'nın dünyadaki tek kutup olarak kalabilmek ve çok kutupluluğu önlemek için bu yükselişi mümkün olan her şekilde sınırlama çabasına dönüştü. Sonuçta ABD, uyguladığı tüm ekonomik ambargolara ve düzenlediği siyasi komplolara rağmen Çin'i durdurmayı çok da başaramadı.

Görünüşe göre uluslararası sistemin temel karakteristiği ve gelecek perspektif, aktif güçler arasında bir tür görelî pariteye yol açmakta ve güç bileşenlerinin görelî dağılımını yeniden belirlemektedir. Bu denklik, söz konusu aktörlerin birbirlerinin güçlerini fark etmelerine yol açacak ve böylece uluslararası sistemin yapısı ve şekli, taraflarının ihlalleri ile yeniden şekillenecektir. Nitekim mevcut gerçeklikteki güç dağılımı birkaç yıl öncesine göre çok farklı olduğu için, dünya bir geçiş aşaması olarak adlandırılabilir bir dönemde yaşamakta ve çok merkezli bir yönetim dizaynına doğru geçiş sürecine doğru hızla ilerlemektedir. Tek kutupluluk içinde, uluslararası arenayı kasıp kavuran krizler çözülememiş, uluslararası kurum ve örgütler işlevini yerine getireme hale gelmiş ve bu husus Amerikan hegemonyasına meydan okumaya başlamıştır. Uluslararası siyasi sistemde önemli bir etkiye sahip olan aktörler arasında Rusya ile birlikte Çin yer almaktadır.

Ayrıca, Çin'in gelecekteki beklentilere yönelik davranışının ana itici gücü olan bileşenin, yükselen ve büyüyen gücüyle temsil edildiği görülmektedir. Nitekim uluslararası ilişkilerde gerçekçi bir yaklaşıma sahip olanlar, tarihin, bir ülkenin savaşa girme isteğinin derecesini ve olasılıklarını analiz etmek için bir giriş noktası oluşturabilecek devlet gücü bileşenlerinin büyümesine dair kanıtlar açısından zengin olduğuna inanırlar.

Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ilişkilerin geleceği için üç yola ayrılan birkaç senaryo mevcuttur. Birinci senaryo, iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin sağlamaştırılması ve bu diyalog ışığında gelecekte yaşanacak bir Çin-Amerikan yakınlaşması ve işbirliğinin olduğu ve çözülmemiş sorunların çözümünde diplomasiye dayanıldığı görülmektedir. Zira işbirliğinin geliştirilmesi durumunda her biri için kazanımlar artmaktadır: Bu çerçevede son dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik bir Çin-Rus stratejik ittifakının ortaya çıktığını da müşahade etmekteyiz. Bu aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin'in ilerlemesini sınırlamak için Asya'daki bölgesel gücü desteklemesini ve Çin'in siyasi birliğini muhafazasını da engellemektedir. Çin'deki küresel çevre sorunları, uyuşturucu, kaçakçılık, göç, enerji birçok nokta, Doğu Asya bölgesinde barış ve istikrarın sağlanmasında ABD ile ortak stratejik çıkarlara sahiptir. Çin'e özgü sosyalizm, büyük bir kapsayıcılık ve içine alma olasılığı ile karakterize edilir ki bu da Batılı bir tarza sahip başarılı sosyal demokrasi deneyimlerinden ders almasına izin verir.

İkinci senaryo ise Çin-Amerikan ilişkilerinde daha fazla gerginliğe tanık olması beklenen ve Çin'in yeteneklerini geliştirmeye yönelik sürekli çaba ışığında büyük bir güç olma arzusu nedeniyle aralarında askeri çatışmaya yol açan olumsuz senaryodur. Çin askeri yetenekleri arttıkça Amerika'nın stratejik korkusu da artmaktadır. Çin varlığını tehdit eden Amerika'nın Japonya ve Hindistan'a ABD'nin verdiği destek Çin'i endişelendirmektedir. Öte yandan Rusya ve İran'la Çin'in kurduğu ittifak sistemi de ABD'yi tedirgin etmektedir. Diğer yandan Çin'in niceliksel üstünlüğüne ek olarak, Çin ve Amerika'nın sahip olduğu askeri nükleer yetenekler, tüm ihtimalleri mümkün hale getirmektedir. Üçüncü senaryo, gerçekçi yolun ve reel politığın takip edilmesidir. Nitekim objektif ve dışarıdan bu rekabet ortamına bakıldığında, sahadaki durumun gelecekte stratejik yakınlaşma ve işbirliğini sınırlayabilecek olan Çin-Amerikan ilişkilerini yansıtmadığı açıkça görülecektir.

Çin'in yükselişine yönelik stratejik vizyona gelince, Çin ekonomisinin son yirmi yılda tanık olduğu büyüme oranlarına göre, verilerin ve göstergelerin çoğu, yirmi birinci yüzyılın Çin'in yükselişinin ve uluslararası sistemin zirvesine erişimin bir ölçüsü olacağını gösteriyor. Büyüme oranlarının bu şekilde devam etmesi halinde Çin, dünyanın ekonomik gücü konumuna gelecek endüstrileri geliştirmek, tarımı modernleştirmek ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek bakımından ciddi bir başarıya ulaşacak gibi görünmektedir. Çin'in iyi komşuluk ve barış içinde bir arada yaşama dayalı ilişkileri, Çin'i desteklemek, uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmek ve çabalarını gerçekleştirmek için kullanılmaktadır. Rusya Federasyonu, aralarında stratejik bir ittifak olması durumunda Amerikan hegemonyasına karşı koyabilir. Tıpkı Amerika-Çin yakınlaşmasının beklendiği gibi, Çin'in Tayvan ile sorunlarına barışçıl diyalog ve işbirliği yoluyla barışçıl bir çözüm getirebilmesi de mümkündür. Tıpkı Çin ilişkilerinin, özellikle ekonomik olanların, Çin ile gergin ilişkileri olan ülkelerle Çin'in farklılıklarını aşabilmesi gibi, Çin'in kendisine yönelik herhangi bir saldırganlığı caydırabilmesi de ekonomik araçlarla sağlanabilecektir. Şu anda sahip olduğu askeri nükleer yetenekleri, artan askeri harcamaları ve devasa ordusuyla Çin, ciddi bir caydırıcılık (deterrence) geliştirmiş durumdadır.

Tüm bunlara ilaveten Çin'in uluslararası sistemde daha büyük bir rol oynama arzusu da ona jeopolitik bir üstünlük katmaktadır. Bunlardan en önemlisi Çin'in Darfur'da Sudan'a uluslararası bir güç göndererek bir takım uluslararası meselelere müdahale etmesi, Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik yaptırımlara karşı çıkması ve BAE ve Suudi Arabistan'daki bir dizi Arap Körfez ülkesiyle sözleşmeler ve ticari anlaşmalar yapması, ABD'yi adeta çıldırtmaktadır. Tüm bu göstergeler, Çin'in sahip olduğu ekonomik, askeri, bilimsel ve teknolojik düzey, bu ülkenin yakın gelecekte küresel karar alma süreçlerini belirleyecek kapasiteye ulaşacağına işaret etmektedir. İnsan unsurundan gelen muazzam enerjisiyle Çin, çok kutupluluğun eşliğinde olduğumuz için bu yüzyılın ortalarında dünyaya liderlik eden süper güç haline gelecek gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives. basic books*, New York.
- Budak, A. (2019). *Osmanlı modernleşmesi gazetecilik ve edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Buzan, B. (2014). The logic and contradictions of 'peaceful rise/development' as China's grand strategy. *The Chinese Journal of International Politics*, 7(4), 381–420.
- Chomsky, N. (2008). *Medya denetimi*, Çev. Elif Baki, İstanbul: Everest.
- Ding: (2010). Analyzing rising power from the perspective of soft power: A new look at China's rise to the status quo power. *Journal of Contemporary China*, 19(64), 255-272.
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın icadı*. (Çev H. İnaç). Ankara: Adres Yayınları.
- Haviland, WA (2002). *Kültürel antropoloji* (Çev. Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi) İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Hill, C. (2003). *The Changing politics of foreign politics*, Palgrave Macmillan New York.
- Hussein,.S.Q. (2010). *The Chinese Rise and its Impact on American Hegemony in the Middle East (2001-2009)*, Master Thesis, Faculty of Economics and Political Science, Cairo University
- İnaç, H. & S. Erdoğan, (2006). "Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları," *Akademik Bakış: Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabad*, 9(1), 1-16.
- İnaç, H. (2007). Rethinking democracy and governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.
- İnaç H. & F. Ünal (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11), 223-232.
- İnaç H. ve Yaman, M. (2015). Ulus inşa stratejileri bağlamında avrupa milli marşlarının sosyo-politik mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- İnaç, H. ve Rafiq Sada, M. (2021a). *Taliban'ın Afganistan'ı devlet, toplum, siyaset*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnaç, H. ve Rafiq Sada, M. (2021b). Ulus inşası ve uluslaşma. *Uluslararası Eşitlik Dergisi*, 1(1), 95-111.
- İnaç, H. (2003). Makro toplumsal kuramlar açısından postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İnaç, H. (2004). Identity problems of Turkey during the European Union Integration Process. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 33-62.
- İnaç, H. (2005a). *Faşizmin ve sosyalizmin sosyo-politik kökenleri: Marx- Pareto Mukayesesi* Bursa: Ekin Yayınları.
- İnaç, H. (2005b) *Türkiye'nin kimlik problemleri: Avrupa Birliği'ne entegrasyon sürecinde*. Ankara: Adres Yayınları
- İnaç, H. (2007). Rethinking Democracy and Governance in the EU. *Journal of Academic Studies*, 9(32), 1-31.

- İnaç, H., (2014). Çağımızın toplumsal algısını temsil eden parametrelerden kimlik, kültür ve uygarlık kavramlarının sosyo-politik analizi. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 35-57.
- İnaç, H. (2020). Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası. *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, 1-20.
- İnaç, H. (2020a). Yenidünya düzeninin bir habercisi olarak Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının soyo-politik analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 509-521.
- İnaç, H. (2021). Uluslararası güvenlik, yeni dünya düzeni ve Türkiye. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnaç, H. (2021b). Değişen Güney Kafkasya jeopolitiği ve Rusya-Çin rekabeti. İçinde: *Avrasya Denkleminde Rusya-Çin Rekabeti* (ss. 239-251). (ed. Murat Yorumaz ve Sedar Yılmaz), Astana Yayınları.
- İnaç, H. (2022). "New World Order in Post-Pandemic Process and Turkey". In: *Turkey and the Post-Pandemic World Order* (Edit: A. Salih İkiz), Lexington Books, ss.199-225
- Muhammad, G. M. (2011). *Dimensions of China's rise in the international system and its repercussions (1991-2010)*. Master's Thesis. Cairo University: Faculty of Economics and Political Science.
- Nye, J. (2015). *Is The American Century Over?*.USA, Polity Press, January.
- Richburg, K. (2009). For U.S. China, uneasiness about economic co-dependency. *The Washington Post*.
- Robert, G. (2015). *War and change in world politics*, Cambridge, Cambridge University Press,
- Taha, O. A. (2002). *Relationes US-Chinese post Bellum Frigidum*. Thesis Magistri, Facultas Oeconomicorum et Socialium Studiorum, Universitas Khartoum.
- Tutar, A. E., İnaç, H. & Güner, Ü. (2006). Dış kaynak kullanımının (Outsourcing) makroekonomik etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 279-296.
- Wohlforth, B. (2015). The Rise and fall of the great powers in the twenty-first century. *International Security*, 40(3), 7-53.
- Yiğit, M. İnaç, H. ve Güner, Ü. (2007). Genişleme, mali yardım ve ekonomik büyüme perspektiflerinden AB'nin ilk dört genişlemesinin analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 81-96.

İRAN'IN Şİİ POLİTİKASI

Beyzanur KINA¹

Öz:

Bu makale, İran'ın Şii politikasının tarihsel kökenleri, iç ve dış politika üzerindeki etkileri ile bölgesel ve uluslararası sonuçları incelenmektedir. Safevi Devleti'nden itibaren Şiiliği resmi mezhep olarak benimseyen İran'ın, 1979 İslam Devrimi ile birlikte bu kimliği nasıl güçlendirdiği ve Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde devletin temel yapısını nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Ayrıca, İran'ın Şii gruplarla olan ilişkilerini güçlendirerek Ortadoğu'da nüfuzunu artırma stratejisi ve bu durumun Suudi Arabistan gibi Sünni ülkelerle rekabeti nasıl etkilediği araştırılmaktadır. İç politikada Şii kimliğinin ve din adamlarının rolü ile uluslararası ilişkilerdeki yansımaları da değerlendirilmektedir. Makale, bu politikanın gelecekte nasıl evrileceği ve bölgesel dinamikleri nasıl şekillendireceği üzerine bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şii Politikası, Velayet-i Fakih, Bölgesel Nüfuz

İRAN'S SHİİTE POLİCY

Abstract:

This article examines the historical roots of Iran's Shiite policy, its impacts on domestic and foreign policy, and its regional and international consequences. It explores how Iran, which adopted Shiism as the official sect since the Safavid Dynasty, has strengthened this identity following the 1979 Islamic Revolution and how it shaped the fundamental structure of the state within the framework of the Velayat-e Faqih theory. The article also investigates Iran's strategy of enhancing its influence in the Middle East by strengthening relations with Shiite groups and how this affects its rivalry with Sunni countries like Saudi Arabia. The role of Shiite identity and clergy in domestic politics and their implications for international relations are also evaluated. The article aims to discuss how this policy might evolve in the future and shape regional dynamics.

Keywords: Shiite Policy, Velayat-e Faqih, Regional Influence

---

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, beyzanur_kiina@hotmail.com.
ORCID: 0009-0005-3539-1931.

Giriş

İran'ın Şii politikası hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli etkileri olan karmaşık bir konudur. Şiilik, İran'ın kimliği ve devlet yapısının temel taşlarından biri olarak tarih boyunca belirleyici bir rol oynamıştır (Yılmaz, 2021: 106). Bu makale, İran'ın Şii politikalarının kökenlerini, gelişim süreçlerini ve günümüzdeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İran'ın tarihsel, sosyo-politik ve dini yapısının anlaşılması, bölgedeki dinamiklerin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

İran'ın Şii kimliği, 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kuruluşuyla belirginleşmeye başlamıştır. Safevilerin Şiiliği resmi devlet mezhebi olarak benimsemesi, sadece İran'ın dini yapısını değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal yapısını da köklü bir şekilde etkilemiştir (Dalkıran, 2002). Safeviler, Şiiliği devletin ideolojik temeli haline getirerek, İran coğrafyasında mezhepsel bir kimlik inşa etmişlerdir. Bu süreç, İran'ın Osmanlı İmparatorluğu gibi Sünni güçlerle olan ilişkilerini de derinden etkilemiştir (Çelenk, 2014: 21).

1979 İslam Devrimi, İran'ın Şii kimliğinin yeniden tanımlanmasına ve güçlendirilmesine olanak sağlamıştır. Devrim sonrası, Ayetullah Ruhullah Humeyni liderliğinde oluşturulan Velayet-i Fakih teorisi, dini liderliğin siyasi otorite ile birleşmesini öngörmüştür. Bu teori, İran'ın devlet yapısını radikal bir şekilde yeniden şekillendirmiş ve Şiiliği, devrimci bir ideoloji olarak uluslararası arenaya taşımıştır. Velayet-i Fakih, İslam Devrimi'nin ideolojik temelini oluşturarak, İran'ın iç ve dış politikasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Karaoğlu, 2022: 382).

İran'ın Şii politikaları, bu tarihsel bağlamda hem mezhepsel kimliğin korunması hem de Şii gruplar üzerinden bölgesel nüfuzun artırılması stratejilerini içermektedir (Caferoğlu ve Ünal, 2024: 343). İran'ın Ortadoğu'daki Şii gruplara verdiği destek ve geliştirdiği ilişkiler, bölgedeki güç dengelerini etkileyen bir unsur olurken, Suudi Arabistan gibi Sünni ülkelerle rekabeti derinleştirmiştir. İran'ın bu politikaları, iç politikadaki din adamlarının rolü ve uluslararası ilişkilerdeki yansımaları ile birlikte değerlendirildiğinde, bölgesel ve küresel dinamikler üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmaktadır (Sarı, 2021: 431).

1.1. Şiiliğin İran'daki Tarihsel Gelişimi

1.1.1. Safevi Dönemi ve Şiiliğin Resmi Mezhep Olması

Safevi Hanedanı'nın yükselişi, İran tarihinde önemli bir dönemeç olarak kabul edilir. 1501 yılında Şah İsmail'in Tebriz'de tahta çıkarak Safevi Devleti'ni kurması, İran'da Şiiliğin resmi mezhep ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreç İran'ın siyasi, kültürel ve dini haritasını büyük ölçüde değiştirmiştir. Safeviler, başlangıçta Kuzeybatı İran'da etkili olan bir Sufi tarikatı olarak ortaya çıkmış, zamanla siyasi bir güce dönüşmüştür. Şah İsmail bu manevi mirası siyasi bir güç haline getirerek, 16. yüzyılın başlarında İran'ın önemli bir bölümünü fethetmiştir (Rezaei ve Moghaddam, 2020: 4).

Resmi mezhep olarak Şiiliğin benimsenmesi birkaç stratejik amacı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. İlk olarak, mezhepsel birlik ve kimlik inşası sağlanmıştır; Safeviler Şiiliği benimseyerek İran'ın farklı etnik ve kültürel gruplarını ortak bir dini kimlik altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu mezhepsel birlik, Safevilerin siyasi bütünlüğünü sağlamada kritik bir rol oynamıştır. İkinci olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mezhepsel bir ayrışma yaratılmıştır. Şiilik, Safevilerin Osmanlılara karşı kimlik ve ideoloji açısından farklılaşmasını sağlamış ve iki devlet arasındaki mezhepsel çatışmayı derinleştirmiştir. Üçüncü olarak da dini ve siyasi meşruiyet elde etmek hedeflenmiştir. Şah İsmail, Şiiliği resmi mezhep ilan ederek, Şii din adamları ve alimler aracılığıyla Safevi yönetiminin ideolojik temelini oluşturmuş, halkın desteğini kazanmıştır (Najafinejad, 2024: 43).

Bu politika Safevilerin, sosyal ve kültürel olarak da İran'ın yapısında kalıcı değişiklikler yaratmıştır. Medreseler ve dinî eğitim kurumları Şii alimler tarafından yeniden yapılandırılmış, Şii doktrininin yayılması teşvik edilmiştir. Bu dönemde yazılan dini eserler ve yapılan mimari çalışmalar, Şii kimliğin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak, Safevi Dönemi, İran'da Şiiliğin resmi mezhep olarak kabul edilmesiyle ülkenin dini ve siyasi kimliğini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu dönemde atılan adımlar, İran'ın ulusal kimliğinin şekillenmesinde ve bölgedeki mezhepsel dinamiklerin oluşmasında belirleyici olacaktır. Safevilerin mirası, modern İran'da da etkisini sürdürmekte ve Şiiliğin devlet yapısındaki merkezi rolünü pekiştirmektedir (Çelenk, 2014: 11).

1.1.2. Modern Dönemde Şiiliğin Rolü

20.yüzyılın son çeyreğinde, İran'daki Şiiliğin rolü, 1979 İslam Devrimi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Devrim, Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğinde gerçekleşmiş ve İran'ın siyasi ve dini yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Karnap ve Çağla, 2022: 637). Humeyni, devrimin ideolojik temelini Velayet-i Fakih (Fakih'in Vesayeti) teorisi üzerine inşa etmiştir. Bu teori, dini liderin aynı zamanda siyasi otoriteyi elinde bulundurması gerektiğini savunur. Bu bağlamda Şiilik, sadece dini bir inanç sistemi olmaktan çıkarak İran'ın yönetim şeklinin ve devlet ideolojisinin merkezine yerleşmiştir. İslami Devrim ile birlikte İran'daki Şiilik devrimci bir ideolojiye dönüşmüş ve Şii din adamları devletin en önemli karar mekanizmalarında etkin bir rol üstlenmiştir (Koyuncu, 2023: 90).

Modern dönemde, İran'ın Şii kimliği, sadece iç politikada değil, bölgesel ve uluslararası politikalarında da belirleyici bir unsur haline gelmiştir. İran, Ortadoğu'daki Şii nüfus barındıran ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeye yönelik bir strateji benimsemiştir. Bu strateji, İran'ın Lübnan'daki Hizbullah gibi Şii örgütler üzerindeki etkisini artırmasına ve Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerdeki çatışmalarda mezhepsel bir rol oynamasına olanak sağlamıştır. İran'ın bu mezhepsel yayılmacılığı, bölgedeki Sünni güçlerle, özellikle Suudi Arabistan ile olan rekabetini daha da keskinleştirmiştir. Bu durum, Ortadoğu'da mezhepsel gerilimlerin artmasına ve bölgesel güç dengelerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır (Yılmaz, 2021: 108).

İran'daki Şiiliğin modern dönemdeki rolü, İran'ın iç siyasi yapısında da derin etkiler yaratmıştır. Din adamları, İran'ın siyasi sisteminde kilit pozisyonlarda bulunmakta ve dini kurumlar devletin ideolojik yönelimlerini belirlemektedir. Bu durum, İran'da din ve devlet işlerinin iç içe geçtiği bir yönetim modelinin oluşmasına neden olmuştur. Şii dini liderlerin, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda sahip oldukları merkezi rol, İran'ın ulusal kimliğini yeniden tanımlamış ve ülkenin uluslararası ilişkilerdeki duruşunu şekillendirmiştir (Onat, 2013: 225).

1.2. İran İslam Devrimi ve Şii Politika

1.2.1. Devrimin Şii Temelleri

İran İslam Devrimi, Şii İslam'ın derin tarihsel ve teolojik köklerine dayanan ideolojik bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Şiilik tarihinde adaletin tesisi, zulme karşı direniş ve haklı liderlik konularında güçlü bir vurgu yapılmıştır. Bu kavramlar, devrimin ideolojik altyapısını sağlamlaştırmış ve halkın monarşiye karşı ayaklanmasına zemin hazırlamıştır (Yıldırım, 2023: 34).

Şii İslam'ın merkezinde, Hz. Ali ve onun soyundan gelen on iki imamın meşru liderlik iddiası bulunmaktadır. Bu liderlik, sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir otoriteyi de ifade eder. Şii teolojisinde, imamlar, ilahi bilgi ve adaletin somut temsilcileri olarak kabul edilir (Kaymalı, 2017, s. 176). İmam Hüseyin'in Kerbela'da Emevi yönetimine karşı gerçekleştirdiği direniş, Şii tarihinde zulme karşı mücadelenin ve adalet arayışının en önemli sembolü haline gelmiştir. Bu olay, Şii

topluluğun bir matemini ifade etmekle birlikte, aynı zamanda zulme karşı direnişin ve fedakarlığın kutsal bir örneği olarak da görülür (Khanghah, 2022: 5).

İran İslam Devrimi sırasında, İmam Hüseyin'in Kerbela'daki şehadeti, devrimci söylemlerde sıkça vurgulanan bir tema olmuştur. Kerbela olayı, devrim liderleri tarafından, Şah yönetiminin baskıcı rejimine karşı verilen mücadelenin meşruiyetini pekiştirmek için güçlü bir sembol olarak kullanılmıştır. Devrimciler, bu tarihsel mirası güncel bir bağlama taşıyarak, İran halkını monarşiye karşı ayağa kalkmaya ve adalet arayışında birleşmeye teşvik etmişlerdir (Mohammadjafari, 2021: 189).

Bu tarihsel ve teolojik miras, sadece devrim süreci boyunca değil, aynı zamanda devrim sonrası İran'ın politik söylemi içerisinde de etkili olmuştur. Şii imamlara olan bağlılık ve onların haklı liderlik iddiası, İran İslam Cumhuriyeti'nin meşruiyetini ve ideolojik temellerini güçlendiren bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Böylece, Şii İslam'ın tarihsel ilkeleri, İran İslam Devrimi'nin şekillenmesinde ve devrim sonrası devlet yapısının inşasında merkezi bir rol oynamıştır (Yıldırım, 2023: 27).

1.2.2. Humeyni'nin Velayet-i Fakih Teorisi

Ayetullah Ruhullah Humeyni, İran İslam Devrimi'nin ideolojik lideri olarak, Şii İslam'ın siyasi teorisi derinleştirilerek Velayet-i Fakih (Fakih'in Vesayeti) kavramı etrafında geliştirilmiştir. Bu teori, İslam toplumunda adaletin sağlanması, toplumsal düzenin korunması ve İslami değerlerin devamlılığının sağlanması için dini liderlerin siyasi otoriteyi elinde bulundurması gerektiğini savunur. Humeyni, bu yaklaşım ile birlikte devrim sonrası İran'da yeni bir siyasi sistemin inşasına öncülük etmiştir (Biçen ve İskenderoğlu, 2022: 443).

Velayet-i Fakih teorisinin kökleri, Şii İslam'ın tarihsel ve teolojik birikimine dayanmaktadır. Şii geleneğinde, imamlar hem dini hem de dünyevi işlerde rehberlik eden ilahi liderler olarak görülür. Ancak, On İkinci İmam'ın (Mehdi) gaybeti ile birlikte, Şii dünyasında dini ve siyasi liderlik boşluğu ortaya çıkmıştır. Humeyni, bu boşluğun, fakihler yani İslam hukuku uzmanları tarafından doldurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, fakihler, İmam'ın yokluğunda topluma rehberlik etme yetkisine sahiptir (Toprak ve Ümit, 2023: 578).

Bu teorinin pratik uygulaması, İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasal yapısında somutlaşmıştır. Humeyni liderliğinde Velayet-i Fakih ilkesi, İran'ın yeni siyasi sisteminin temel taşı haline gelmiştir. Anayasa, dini liderin (Velâyet-i Fakih) devletin en yüksek otoritesi olarak konumlandırılmasını sağlamış ve ona geniş yetkiler tanımıştır. Bu yetkiler arasında ordusu ve güvenlik güçlerinin kontrolü, yargı sisteminin başında olması, devletin genel politikalarının belirlenmesi ve diğer üst düzey atamaların yapılması gibi kritik alanlar bulunmaktadır (Çakır, 2023).

İran'da bu yönetim modeli, din ve devlet işlerinin iç içe geçtiği bir yapı oluşturmuştur. Şii din adamları, devlet yönetiminde merkezi bir rol oynayarak hem yasama hem de yürütme süreçlerinde etkin bir şekilde yer almaktadır. Bu durum, İran İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik ve siyasi karakterini belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Velayet-i Fakih, İran'ın iç ve dış politikalarını şekillendiren bir çerçeve sunmuş ve İran'ın uluslararası ilişkilerdeki duruşunu etkilemiştir (Avcı, 2023: 117).

1.3. Ortadoğu'da Şii Gruplarla İlişkiler

İran, Ortadoğu'daki Şii gruplarla ilişkilerini güçlendirmek amacıyla çeşitli stratejileri benimsemiştir. Bu stratejiler, dini ve ideolojik bağların ötesine geçerek siyasi ve askeri iş birliklerini de kapsamaktadır. İran, bölgedeki Şii toplulukları kendi ideolojik çerçevesi içinde

desteklemekte ve bu grupları bölgesel nüfuzunu artırmak için bir araç olarak görmektedir (Takizadesis ve Ateş, 2020: 412).

Lübnan

Lübnan'da İran'ın en önemli müttefiklerinden biri Hizbullah'tır. 1980'lerde İran Devrim Muhafızları'nın yardımı ile kurulan Hizbullah, İran'ın ideolojik ve mali desteğiyle büyüyerek Lübnan'da güçlü bir siyasi ve askeri aktör haline gelmiştir. İran, Hizbullah aracılığıyla İsrail karşıtı direnişi desteklemekte ve Lübnan'da Şii topluluğunun çıkarlarını korumaktadır. Hizbullah, aynı zamanda İran'ın Suriye ve diğer bölge ülkelerindeki stratejik çıkarlarını savunan bir yapı olarak da işlev görmektedir (Ayhan, 2023: 61).

Irak

Irak'ta, özellikle Saddam Hüseyin rejiminin düşmesinin ardından, İran'ın etkisi belirgin bir şekilde artmıştır. İran, Irak'taki Şii siyasi partiler ve milis gruplar üzerinde geniş bir etkiye sahiptir. Haşdi Şabi olarak bilinen Halk Seferberlik Güçleri, İran'ın Irak'taki en önemli müttefiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu milis grupları, İran'ın desteğiyle hem siyasi hem de askeri alanda etkin bir rol oynamaktadır. İran, Irak'taki Şii nüfusun siyasi gücünü artırarak, bölgedeki nüfuzunu pekiştirmektedir (Takizadesis ve Ateş, 2020: 412).

Yemen

Yemen'de İran, Husiler olarak bilinen Zeydi Şii hareketini desteklemektedir. Husiler, İrana sağladıkları askeri ve lojistik destekle, Yemen'deki iç savaşta önemli bir aktör haline gelmişlerdir. İran'ın Husilere verdiği destek, Suudi Arabistan'la rekabetinde stratejik bir hamle olarak değerlendirilmekte ve Yemen'deki çatışmaların uluslararası boyut kazanmasına yol açmaktadır (Tınas, 2020: 124).

Suriye

İran, Suriye'de Beşar Esad rejimini destekleyerek bölgedeki stratejik çıkarlarının korunmasına çalışıyor. İran, Suriye iç savaşında Esad rejimine mali, askeri ve lojistik destek sağlamış, bu sürecinde Hizbullah dahil olmak üzere çeşitli Şii milis gruplarını da seferber etmiştir. İran'ın Suriye'deki varlığı, Lübnan'daki etkisinin sürdürülmesi ve İsrail'e karşı caydırıcılığının artırabilmesi açısından son derece önemlidir (Reyhanoğulları ve Özgen, 2023: 120-121).

1.4. İran ve Suudi Arabistan: Sünni-Şii Rekabeti

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, Ortadoğu'daki mezhepsel farklılıklara dayalı bir jeopolitik mücadele olarak öne çıkmaktadır. Bu iki ülke arasındaki ilişkiler, tarihsel, dini ve siyasi nedenlerle karmaşık bir yapı arz etmekte, bölgesel ve uluslararası dengeleri etkilemektedir (Başkal, 2023).

1.4.1. Mezhepsel Çatışmanın Jeopolitik Boyutları

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet, esasen Sünni ve Şii İslam arasındaki mezhepsel farklılıklar üzerine oturmaktadır. İran, Şii İslam'ın lideri olarak algılanırken, Suudi Arabistan, Sünni dünyasının koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Bu durum, iki ülkenin bölgesel politikalarını ve ittifaklarını şekillendiren ana unsurlardan biridir (Leylanoğlu ve Asl, 2021: 113).

Ortadoğu'da, bu mezhepsel rekabetin somut yansımaları bulunmaktadır. İran, Şii gruplarla olan ilişkilerini güçlendirerek bölgesel nüfuzunu artırmaya çalışırken, Suudi Arabistan, Sünni Arap dünyası ile güçlü bağlar kurarak İran'ın etkisini dengelemeye çalışmaktadır. Bu rekabet, özellikle Yemen, Suriye, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde kendini göstermektedir. Bu ülkelerdeki çatışmalar,

genellikle İran ve Suudi Arabistan'ın dolaylı veya doğrudan müdahil olduğu vekalet savaşlarına dönüşmüştür (Demir, 2021).

1.4.2. İkili İlişkilerin Tarihçesi ve Güncel Durumu

İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler, tarih boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 1979 İran İslam Devrimi, iki ülke arasındaki gerilimi artıran önemli bir dönüm noktası olmuştur. Devrim sonrası İran'ın teokratik bir rejim kurması ve Şii İslam'ı merkezine alan bir dış politika izlemesi, Suudi Arabistan tarafından tehdit olarak algılanmıştır. 1980-1988 yılları arasında süren İran-İrak Savaşı sırasında, Suudi Arabistan, Irak'a mali ve askeri destek sağlayarak İran'a karşı cephe almıştır (Çapar ve Koç, 2023: 28).

Bu tarihten itibaren 1990'ların sonlarına kadar iki ülke arasında sınırlı bir yumuşama dönemi yaşanmış, ancak bu durum uzun ömürlü olamamıştır. ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali, İran'ın bölgede gittikçe artan etkisine yol açmış ve Suudi Arabistan'nın endişelerini artırmıştır. Arap Baharı'nın yol açtığı bölgesel istikrarsızlık, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin daha da keskinleşmesine neden olmuştur (Yaşar, 2021: 44).

Son yıllarda, Yemen'deki iç savaş, Suriye krizi ve Lübnan'daki siyasi çekişmeler, iki ülke arasındaki gerilimi artıran başlıca faktörlerdir. İran, Yemen'de Husilere destek verirken, Suudi Arabistan, Hadi hükümetine destek vermektedir. Suriye'de ise, İran Esad rejimini desteklerken, Suudi Arabistan, muhalif güçlere yardım sağlamaktadır (Başkal, 2023).

1.5. İran'ın Şii Politikası ve Uluslararası İlişkiler

1.5.1. ABD ve Batı ile İlişkiler

1979 İran İslam Devrimi, İran'ın uluslararası ilişkilerinde köklü değişikliklere yol açmış ve özellikle ABD ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Devrim öncesinde, İran ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olarak görülmekteydi. Ancak devrim sonrasında İran, Batı karşıtı bir dış politika benimseyerek ABD ile ilişkilerini tamamen koparmıştır. Bu kopuş, 1979'da İran'daki Amerikan büyükelçiliğinin devrimci öğrenciler tarafından işgali ve 52 Amerikalı diplomat ve çalışanın 444 gün boyunca rehin tutulması ile sembolleşmiştir (Güzel, 2018: 54). Devrim sonrası İran, Şii İslam'ın liderliğini üstlenerek bölgesel bir güç olma hedefiyle hareket etmeye başlamıştır. Bu strateji, İran'ın Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii gruplarla kurduğu güçlü ilişkilerle pekişmiştir. ABD ve müttefikleri Tahran'ın bu bölgedeki nüfuzunun bir tehdit olarak algınması ve İran'ı izole etme stratejileri geliştirmiştir (Güneş, 2019: 69-73). Bu stratejiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: ABD'nin İran'a devrim sonrası uyguladığı stratejiler

Ekonomik Yaptırımlar	ABD, İran'ın ekonomik kaynaklarını sınırlamak ve rejimi zayıflatmak amacıyla geniş çaplı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar, özellikle İran'ın petrol ihracatını hedef almış, finansal sistemine erişimini kısıtlamış ve yabancı yatırımları engellemiştir. Yaptırımlar, İran ekonomisini ciddi anlamda zayıflatmış ve halk üzerinde geniş çaplı etkiler yaratmıştır (Aslan, 2023, s. 31).
Diplomatik İzolasyon	Batı, İran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırmak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda, İran'ın nükleer programı, insan hakları ihlalleri ve terörizme destek gibi konularda uluslararası platformlarda baskı oluşturulmuş, İran'ın uluslararası sistemdeki rolü kısıtlanmaya çalışılmıştır (Afrouzian, 2021).
Askeri Caydırıcılık	ABD, İran'a karşı askeri bir caydırıcılık politikası benimsemiş, Körfez bölgesinde askeri varlığını artırmış ve müttefikleri aracılığıyla İran'a karşı stratejik bir denge kurmaya çalışmıştır. Bu durum zaman zaman İran'la doğrudan ya da dolaylı askeri gerilimlere yol açmaktadır (İşyar ve Taşdemir Kaderli, 2021: 72).

İran Batı'nın uyguladığı bu baskılara karşı bir dizi strateji oluşturmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: İran'ın uyguladığı direniş stratejileri.

Bölgesel İttifaklar ve Vekil Savaşlar	İran, bölgedeki Şii gruplarla ilişkilerini güçlendirerek, vekil savaşlar yoluyla nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Hizbullah, Haşdi Şabi ve Husiler gibi gruplar, İran'ın bölgesel stratejisinin önemli unsurları olmuştur (Bilgetürk, 2018, s. 411).
Nükleer Program	İran, nükleer programını bir caydırıcılık unsuru olarak görmüş ve bu program üzerinden uluslararası pazarlık gücünü artırmayı hedeflemiştir. Nükleer program, İran için hem ulusal gurur meselesi hem de Batı'ya karşı stratejik bir koz olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2023, s. 37).
Stratejik Sabır ve Diplomasi	İran, zaman zaman Batı ile diplomatik kanalları açık tutmaya çalışmış, özellikle Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini dengelemeye özen göstermiştir. Bu çerçevede, 2015 yılında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA), İran'ın nükleer programı konusunda geçici bir uzlaşma sağlamıştır. Ancak ABD'nin 2018'de bu anlaşmadan çekilmesi, tekrar gerginliğe yol açmıştır (Bayar, 2016, s. 83).

1.5.2. Nükleer Anlaşma ve Şii Politikası

İran'ın nükleer anlaşması, resmi adıyla Kapsamlı Ortak Eylem Planı (JCPOA), İran'ın uluslararası izolasyonunu azaltmayı ve ekonomik yaptırımların hafifletilmesini hedefleyen önemli bir diplomatik girişimdir. 2015 yılında P5+1 ülkeleri (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya) ile İran arasında imzalanan bu anlaşma, İran'ın nükleer faaliyetlerini sınırlaması karşılığında ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngörmektedir. Ancak bu anlaşma, İran'ın Şii politikaları ve bölgesel stratejileri ile yakından ilişkilidir ve bu nedenle anlaşmanın geleceği ve etkileri üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir (Bayar, 2016, s. 84).

- *JCPOA'nın Temel Unsurları*

JCPOA, İran'ın nükleer programını belirli sınırlar içinde tutmayı amaçlamaktadır. Anlaşma, İran'ın uranyum zenginleştirme kapasitesini sınırlamayı, uranyum stoklarını azaltmayı ve ağır su reaktörlerinin faaliyetlerini durdurmayı içermektedir. Buna karşılık, İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların büyük bir kısmı kaldırılmış, İran'ın uluslararası petrol piyasalarına yeniden girmesi

sağlanmıştır. Bu durum, İran ekonomisine önemli bir nefes aldırılmış ve ülkenin uluslararası ticaret ilişkilerini normalleştirmiştir (Bingöl, 2024: 8).

- *Şii Politikası ve Bölgesel Stratejiler*

İran'ın Şii politikası, bölgesel etkisini artırma ve Şii toplulukları destekleme stratejisi üzerine oturmaktadır. İran, özellikle Irak, Lübnan, Suriye ve Yemen'deki Şii gruplarla oluşturduğu yakın ilişkilerle bu ülkelerdeki nüfuz alanını genişletmiştir. Bu durum, İran'ın bölgesel bir güç olarak konumunu güçlendirmiştir. İran'ın bu stratejisi, bölgedeki Sünni güçlerle, özellikle Suudi Arabistan ile olan rekabetini de artırmıştır (Avcı, 2022: 116).

Nükleer anlaşmanın İran'ın Şii politikaları üzerindeki etkileri, iki ana açıdan değerlendirilebilir:

1. **Ekonomik Güçlenme ve Bölgesel Nüfuz:** Nükleer anlaşmanın sağladığı ekonomik rahatlamaya, İran'ın bölgesel stratejilerini finanse etme kapasitesini artırmıştır. İran, elde ettiği ekonomik kaynakları, bölgedeki Şii müttefiklerine destek sağlamak ve askeri kapasitelerini güçlendirmek için kullanmıştır. Bu durum, İran'ın bölgesel nüfuzunu artırmasına ve dolaylı olarak Şii politikalarını daha etkin bir şekilde uygulamasına olanak tanımıştır (Bingöl, 2024: 12).
2. **Uluslararası Meşruiyet ve Diplomatik Manevra Alanı:** Anlaşma, İran'a uluslararası arenada belirli bir meşruiyet sağlamış ve İran'ın diplomatik izolasyonunu kısmen azaltmıştır. Bu, İran'ın bölgesel politikalarını daha özgürce uygulamasına ve uluslararası platformlarda daha etkin bir şekilde savunmasına olanak tanımıştır. İran, bu diplomatik kazanımları, Şii politikalarını desteklemek ve bölgesel stratejilerini sürdürmek için bir araç olarak kullanmıştır (Bingöl, 2024: 6).

2018 yılında ABD'nin JCPOA'dan tek taraflı olarak çekilmesi, anlaşmanın sürdürülebilirliğini tehlikeye atmış ve İran üzerindeki ekonomik baskıların yeniden artmasına sebep olmuştur. Bu durum, İran'ın bölgesel politikalarını ve Şii stratejilerini sürdürme kapasitesini sınırlamış, aynı zamanda İran'ı daha agresif bir dış politika izlemeye yönlendirmiştir (Özdemir, 2021: 763).

Bununla birlikte, İran nükleer anlaşmaya dönük bağlılığını sürdürebileceği yönünde sinyaller vermiş, özellikle Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini korumaya çalışmaktadır. İran'ın nükleer programı ve Şii politikaları arasındaki ilişki, uluslararası toplumun dikkatini çekmeye devam etmekte, bu durum Ortadoğu'daki istikrar ve güvenlik dengeleri üzerinde önemli bir etkide bulunmaktadır (Bingöl, 2024: 9).

1.5.3. İran Anayasası ve Şii Hukuk Sistemi

İran Anayasası, İslam Devrimi'nden sonra 1979'da kabul edilmiş ve 1989'da revize edilmiştir. Anayasa, Velayet-i Fakih ilkesi üzerine kurulmuş olup bu ilke dini liderin, (Rehber) ülkenin en yüksek otoritesi olduğunu belirler. Anayasa, İslam hukukunu (Şeriat) devletin temel hukuki çerçevesi olarak kabul eder ve yasaların bu çerçevede oluşturulmasını öngörür (Çelik ve Yılmaz, 2017: 149).

Velayet-i Fakih, Şii İslam'ın temel prensiplerinden biri olup, dini liderin -genellikle bir Ayetullah-hem dini hem de siyasi lider olarak kabul edilmesini ifade eder. Dini lider, İran'daki en yüksek siyasi ve dini otorite olarak, yasama, yürütme ve yargı organları üzerinde geniş yetkilere sahiptir. Şii hukuk sistemi ise hem medeni hem de ceza hukuku alanında Şii hukuk prensiplerinin uygulanmasını içerir. Aynı zamanda dini lider ve din adamlarından oluşan kurumlar da yasaların Şii İslam'a uygunluğunu denetlerler (Biçen ve İskenderoğlu, 2022: 449).

1.5.4. İran'ın Şii Politikasının Bölgedeki Etkileri

İran, Ortadoğu'daki Şii nüfusun yaşadığı bölgelerde daha etkili olmak için farklı stratejiler uygulamaktadır. Bu strateji, Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii gruplara destek verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. İran bu politikayla, bölgedeki Sünni Arap ülkeleri, özellikle Suudi Arabistan tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanmaktadır. Bu durum, bölgedeki mezhepsel gerilimlerin artmasına ve İran ile diğer bölgesel güçler arasında rekabetin körüklenmesine neden olmaktadır (Jane, 2017: 301).

İran'ın Şii politikası, aynı zamanda uluslararası düzeyde de eleştirilere yol açmaktadır. Batı ülkeleri, İran'ın bölgedeki askeri ve siyasi etkisini artırma çabalarını istikrarı bozucu bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle, İran'ın bölgesel politikaları, uluslararası platformlarda sıkça eleştirilmekte ve İran'a karşı çeşitli diplomatik ve ekonomik yaptırımların uygulanmasına yol açmaktadır (Semin, 2023).

1.5.5. İç ve Dış Politikada Karşılaşılan Zorluklar

İran, iç politikada da çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Ekonomik durumu, uluslararası yaptırımlar ve kötü yönetim nedeniyle sık sık eleştirilmekte ve bu durum, halk arasında memnuniyetsizliğe yol açmaktadır. İşsizlik ve enflasyon gibi sorunlar, hükümetin iç politikadaki en büyük zorlukları arasında yer almaktadır. Bu zorluklar, halkın hükümete olan güvenini sarsmakta ve zaman zaman protestolara neden olmaktadır (Kayalp ve Türkmenoğlu Köse, 2022: 51).

Dış politikada ise, İran'ın uluslararası izolasyonu ve özellikle ABD ile yaşadığı gerilimler, ülkenin dış ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Nükleer anlaşmasının geleceği ve uluslararası toplumla ilişkilerin normalleşmesi de İran'ın dış politikadaki en önemli zorlukları arasında bulunduğu gibi, İran bölgesel politikalarını sürdürmek isterken bir yandan da uluslararası yaptırımların ekonomik ve siyasi etkileriyle başa çıkmak durumundadır (Jane, 2017: 287).

2. Sonuç ve Tartışma

İran'ın Şii politikası, ülkenin iç ve dış dinamiklerini şekillendiren temel unsurlardan biridir. İç politikada, bu strateji Şii kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi üzerine odaklanırken, dış politikada bölgesel etkisini artırma çabasıyla dikkat çekmektedir. İran, Ortadoğu'daki Şii nüfus üzerinde nüfuz sahibi olma gayretini sürdürmekte ve bu doğrultuda çeşitli ülkelerdeki Şii gruplara destek vermektedir. Ancak, bu politikaların sürdürülebilirliği ve geleceği, hem iç politikadaki ekonomik ve sosyal zorluklara hem de uluslararası toplumla olan ilişkilere bağlıdır. İran'ın Şii politikasının geleceği, ülkenin ekonomik kalkınma hedefleri ve uluslararası yaptırımların etkileriyle şekillenecektir.

İran, Şii kimliğini ve etkisini korumaya ve yaymaya devam etmek için bölgesel stratejilerini sürecek. Bu politikaların geleceği iç ve dış politikalarındaki gelişmelere bağlıdır. İçerideki ekonomik zorluklar ve toplumsal baskılar, hükümetin daha pragmatik bir yaklaşım benimsemesini gerektirebilir. İran, uluslararası yaptırımların etkisini azaltmak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için diplomatik açılımlar yapma yoluna gidebilir. Bu durum, İran'ın bölgesel politikalarını daha dengeli bir hale getirmesine neden olabilir.

İran'ın Şii politikası hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde önemli tartışmalara yol açmaktadır. Bölgesel açıdan bakıldığında, İran'ın Şii etkisini artırma çabaları, Sünni Arap ülkeleriyle olan rekabeti daha da artırmakta ve mezhepsel gerilimleri körüklemektedir. Bu durum, Ortadoğu'da istikrarsızlığa neden olabilecek potansiyel çatışma alanları yaratmaktadır. Aynı zamanda, İran'ın bu politikaları, bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini karmaşık hale getirmekte ve bölgesel işbirliği fırsatlarını sınırlamaktadır.

Uluslararası düzeyde, İran'ın Şii politikası ve bölgesel etkisi, Batılı ülkeler ile olan ilişkilerde kritik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Nükleer programı ve bölgedeki askeri varlığı, uluslararası toplum tarafından yakından izlenmekte ve sık sık eleştirilere neden olmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın Şii politikası, uluslararası yaptırımların ve diplomatik baskıların hedefi haline gelmiştir. İran'ın bu baskılarla nasıl başa çıkacağı ve uluslararası sistemde nasıl bir rol üstleneceği, gelecekteki stratejik yönelimlerini belirleyecektir.

Kaynakça

- Afrouzian, F. (2021). *ABD'nin nükleer antlaşmadan çekilmesinden sonra İran-ABD gerginliği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Aslan, R. (2023). Abd yaptırımlarının İran ekonomisine etkileri. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 25-49.
- Avcı: (2022). İran dış politikasında Şii hilali. *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 8(50), 107-132.
- Ayhan: (2023). Lübnan Hizbullahı'nın Sünni Arap Dünyasındaki algılanış şekli ve Suriye iç savaşına dair çelişkileri. *Journal of Academic Projection*, 8(1), 48-74.
- Başkal, M. (2023). *Yemen krizi bağlamında Suudi Arabistan-İran Rekabeti*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Bayar, M. (2016). Kapsamlı ortak eylem planı ve İran'ın nükleer programının geleceği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13(51), 81-97.
- Biçen, G., ve İskenderoğlu, M. (2022). Âyetullah Humeyni'de Velâyet-i Fakîh Düşüncesinin Gelişimi. *Dergiabant*, 10/2 (November), 437-461.
- Bilgetürk, İ. (2018). İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler. *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 398-438.
- Bingöl, O. (2024). İran'ın nükleer programına ilişkin uluslararası anlaşmanın mevcut durumu ve geleceğinin değerlendirilmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1-26.
- Caferoğlu, O. C., ve Ünal: (2024). The Role Of Shısm In The Foreign Policy Of The Islamic Republic Of Iran. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 62, 333 - 352.
- Çakır: (2023). *Haleften muhalife: Ayetullah Hüseyin Ali Muntaziri'nin biyografisi ve siyasi düşünceleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çapar, G., ve Koç , E. (2023). İran ve Suudi Arabistan ilişkilerindeki çatışma dinamikleri: Bölgesel güç mücadelesinin kimlik perspektifinden incelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(43), 23-49.
- Çelenk, M. (2014). Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 7-36.
- Çelik, A. H., ve Yılmaz, M. M. (2017). İran dış politikasında kurumsal ve kuramsal bir aktör: Velayet-İ Fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 116(229), 145-158.
- Dalkıran: (2002). İran Safevî Devleti'nin kuruluşuna Siî inançların etkisi ve Osmanlı'nın İran'a bakışı / Effect of Shiite Faithes at Establishment of Iran Safavid State and Looking of Ottoman to Iran. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 49-96.
- Demir, M. A. (2021). Bölgesel hegemonya olma arayışı çerçevesinde İran-Suudi Arabistan rekabeti. *Necmettin Erbakan University (Turkey) ProQuest Dissertations & Theses*, 1-144.

- Güneş, E. (2019). Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın güç mücadelesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(1), 57-88.
- Güzel: Ç. (2018). 1979 İran İslam Devrimi'nin ABD'nin ortadoğu politikasına etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 50-61.
- İşyar, G., ve Taşdemir Kaderli , D. (2021). Ortadoğu politikaları bağlamında devrim sonrası İran dış politikasının temel bileşenleri ve dinamikleri. *B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 63-94.
- Jane, M. (2017). İran'ın nükleer politikasının gelişimi ve uygulanan ambargo ve yaptırımların dış politikasına etkilerinin analizi. *International relations/trade, Politics and Identity*, 52(2), 264-314.
- Karaoğlu, O. (2022). Iran's Shiite Influence Belt Policy: The Example of Bahraini Shiites. *Dini Araştırmalar*, 25/63 (December), 377-400.
- Karnap, A., ve Çağla, C. (2022). İran ve güvenlikleştirme politikaları: Ayetullah Humeyni dönemi (1979-1989). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(3), 629-650.
- Kayalp, M. E., ve Türkmenoğlu Köse , D. (2022). ABD İran İlişkileri: İran'ın rolü ve ekonomik yaptırımlar üzerine bir değerlendirme. *InTraders International Trade Academic Journal*, 5(1), 47-67.
- Kaymalı, C. (2017). Şia'da imamet meselesi ve egemenlik. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1)172-195.
- Khanghah, R. R. (2022). The Advent Of Imam Mahdi As The Avenger Of Imam Hussein. *Faculty of Science*, 1-26.
- Koyuncu: (2023). Velâyet-i Fakih kavramını islamcı dergiler üzerinden okumak. *Nous Academy Journal*, 1, 86-99.
- Leylanoğlu, H., ve Asl: S. (2021). İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta çıkar çatışmalarına jeopolitik bir bakış. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(22), 107-126.
- Mohammadjafari, R. (2021). A Critical Review of the Narrations of Imam Hussein (AS) Forbidding the Presence of the Debtors in the Karbala Event. *Journal Researches of Quran and Hadith Sciences*, 18(2), 181-211.
- Najafinejad: (2024). The Effect Of The Promotion Of Shiism in Historiography and The Emergence Of New Features in The Safavid Era. *PhD in Islamic History*, 1(3), 37-50.
- Onat, H. (2013). İran İslam Devrimi ve Şiilik . *Mezhep Araştırmaları*, 6(2)223-256.
- Özdemir: (2021). İran-ABD ilişkileri: ABD'nin ortak kapsamlı eylem planından ayrılması (2015-2020). *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 741-782.
- Reyhanoğulları, M., ve Özgen, N. (2023). Suriye Krizi ve İran'ın inşacı politikaları: "Şii Hilali" üzerine bir değerlendirme. *Ege Coğrafya Dergisi*, 32(1), 115-134.
- Rezaei, M., ve Moghaddam, H. D. (2020). A Look at Shiite History in Iran from Beginning to Safavid. *Journal of Social Studies*, 6 (1), 1-7.
- Sarı, İ. (2021). Iran's New Iraq Policy After Saddam: From sociological dynamics to political realities. *The Journal of Iranian Studies*, 5(2), 427-454.

- Semin, A. (2023). Orta Doğu'da Filistin-İsrail sorununda bölgesel dengeler: Algılar, iş birlikleri, jeopolitik ve iran etkisi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 90-108.
- Şahin, M. O. (2023). İran'ın Nükleer Programının Gelişimi ve Türkiye'nin Tutumu. *Econharran Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 33-46.
- Takizadesis, H., ve Ateş , T. (2020). Kaçarlar Döneminde İran'ın Körfez Bölgesi, Irak, Suriye, Lübnan Ve Yemen Bölgelerindeki Şiilerle İlişkileri. *Journal of General Turkish History Research*, 2(4), 409-426.
- Tınas, M. (2020). Yemen İç Savaşı'nda Husiler: Vekâlet İlişkisinin Karmaşık Yapısı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 117-136.
- Toprak, M., ve Ümit, M. (2023). Âyetullah Hûî'nin Velâyet-i Fakîh Anlayışı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 16/2 (Aralık), 565-597.
- Yaşar, M. (2021). Basra Körfezinde bölgesel güvenlik kompleksinde ana merkez olarak Irak ve Abd-İran Rekabeti. *Journal of Islamic Politics*, 1(2), 42-57.
- Yıldırım, M. (2023). İran islam devrimi ve dinsel popülizm. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1)20-41.
- Yılmaz, K. (2021). İran Siyasal Kültüründe Şia: Devrimden günümüze iran siyasetinde şiiiliğin etkisi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 103-125.

